

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ
ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΕΡΑΣΜΟΥ
ΜΕΛΟΥΝΤΗΣ ΑΝ

ΕΡΑΣΜΟΥ
ΜΕΛΟΥΝΤΗΣ ΑΝ

ΕΡΑΣΜΟΥ
ΜΕΛΟΥΝΤΗΣ ΑΝ

ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΣΤΟ ΓΙΩΡΓΟ Κ. ΚΑΤΣΙΜΠΑΛΗ

1

Ἀθήνα, 18.8.24

Ἀγαπητέ μου κύριε Κατσιμπαλή,

Κρατῶ τώρα τόσες καὶ τόσες μέρες μπροστά μου τὸ γράμμα σας ἄπο τὸν περασμένο μῆνα, τὸ βάζω ἐπάνω ἐπάνω στὰ χαρτιά μου, τὸ σέρνω στὴν τσέπη μου γιὰ νὰ μπορέσω ἐπὶ τέλους νὰ σᾶς ἀποκριθῶ... ἀντάξια. Καὶ δὲν τὸ κατορθώνω. Πρῶτ' ἄπ' ὅλα δὲ βρίσκω λόγια γιὰ νὰ σᾶς εὐχαριστήσω γιὰ τὴ μεγάλη σας διανοητικὴ ἀγάπη ποὺ δείχνετε, κατὰ τρόπο σ' ἐμᾶς ἐδῶ πρωτόφαντο, γιὰ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ αἰσθάνομαι πῶς ἡ ἀξία τῆς ἀγάπης αὐτῆς πηγαίνει πρὸ πέρα ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ ἔργου, τὴν ξεπερνᾷ. Καὶ μιὰ στὰ βάρη τοῦ εἶναι μου δειλία, ἕνας δισταγμὸς ποὺ μὲ συντροφεύει πάντα, κάποι' εὐεργετικὸς, — μὲ κρατεῖ πρὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα — κάποτε μιὰ ἀφορμὴ γιὰ νὰ βρίσκομαι καθυστερημένος, — ὁ δισταγμὸς αὐτὸς καὶ τὸ δειλιάσιμα αἰσθάνομαι πῶς μὲ σταματοῦν μπροστὰ σας σὲ περίσταση τέτοια σὲ μιὰ περίεργη ἀδράνεια· φοβοῦμαι μήπως μὲ ὑπερτιμάτε. Καὶ όμως καὶ μαζί πόσο κεντρίζετε καὶ πόσο τὸ ἀνυψώνετε τὸ ἐγώ μου πρὸς μιὰ συνείδηση τῆς ἐργασίας τοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ καθαρότερη. Εἶναι αὐτὴ ἡ μόνη θετικὴ ἀνταμοιβὴ ἐνὸς ποιητῆ ποὺ, ἄσχετα μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πάθους του, ἀγάπησε παθητικὰ τὴν τέχνη του ἀπὸ μικρὸ παιδί, ἔξω ἀπὸ κάθε ὑπολογισμὸ καὶ ἀπὸ κάθε σκοπιμότητα· νὰ βρίσκει στὴ ζωὴ του φωτεινοὺς θαυμαστὲς ἀγνωριστὲς καὶ ἐξιδανικευτὲς ἀκόμη τοῦ ἔργου του, σὰν ἐσᾶς, γεμάτους ἐνέργεια, μὲ τὸν ἀπροσωπώληπτον ἔρωτα πρὸς τὸν ποιητῆ ποὺ τοὺς σπρώχνει νὰ δουλέψουν, συνεχίζοντας, συμπληρώνοντας, πλαταίνοντας, στὴν πράξη πιά, τὸ ἔργο αὐτό, βοηθώντας τὴν ἀναγνώριση καὶ τὴ διάδοσή του. «Τὴν πίστιν τετήρηκας, λέγει κάπου ὁ Ἀπόστολος, ἀπόκειται σοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος.» Εἴσαστε γιὰ μένα ὁ στέφανος αὐτός. Καὶ πῶς ἦρθε τὸ γράμμα σας, ὕστερ' ἀπὸ μακροχρόνια ἔλλειψη πληροφοριῶν γιὰ σᾶς! Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ποτὲ δὲ σᾶς λησιμόνησα. Δηλαδή τὸ νὰ μὴ σᾶς λησιμονήσω δὲν εἶταν καὶ μεγάλη δουλειά, ἀπλῶς. Δὲ σᾶς λησιμόνησα, σημαίνει ὅτι πάντα ἔχω μπροστά μου τὴν ἀρρενωπὴ σας ὄψη καὶ ζωηρότατα ἀποτυπωμένα στὴ μνήμη μου τὰ μετρημένα μας συναπαντήματα καὶ τὰ μιλήματα. Ἡ πόσο συμπαθητικὴ σας προσήλωση στὸ στίχο μου ἐξακολουθεῖ νὰ φαντάζω μπροστά μου σὰ μιὰ ἡρωϊκὴ ἀφωσίωση, τόσο περισσότερο γιατί στέκεται πάντα μέσα στὴν παράδοση τοῦ ἀξιολάτρευτου σπιτιοῦ σας. Πάντα μὲ συγκίνηση θυμοῦμαι τὸν Πατέρα σας πρῶτ' ἄπ' ὅλα, τὴ Μητέρα σας, καὶ οἱ λιγοστὲς ὥρες ποὺ ἔζησα στὴν ὠραία σκῆπη τοῦ Μαρουσιοῦ εἶναι παρένθεση μιᾶς γαλανῆς ξαστεριάς ἀνάμεσα σὲ καπνισμένα θολοσύγνεφα.

Καὶ τώρα μπορεῖτε νὰ στοχαστῆτε τὴν ἐντύπωσή μου ἀπὸ τὸ γράμμα σας (ἄλλωστε μὲ εἶχε προῖδεάση σ' αὐτὸ τὸ πρὸς τὸ Λέαντρο γράμμα σας), γιὰ τὸ προμελετημένο καὶ τὸ οργανωμένο τοῦτο σχέδιο ἐνὸς σκορπίσματος, μιᾶς γνωριμιᾶς, μὲ τὸ στίχο τὸ δικό μου, τοῦ νεοελληνικοῦ τραγουδιοῦ, εὐρωπαϊκῆς, ἢ, καλύτερα, διεθνοῦς, σὲ ὅ,τι θὰ κατέχη μέχρις ὥρας περισσότερο εὐπαρουσίαστο, κατὰ τὴν κοινὴ, τέλος πάντων, ὁμολογία (ἂν καὶ

ἡ κοινὴ ἔμολογία δὲν ἔχει στὴν περίστασι αὐτὴ πολὺ κύρος· ἔχει ὅμως κύρος ἡ κοινὴ ἔμολογία κάποιων ἐκλεκτῶν.) Ἄς εἶναι. Συγχωρήστε δὴν αὐτὴν τὴν παράταξι τῶν ἐνδοιασμῶν. Εἶναι τὸ φυσικὸ μου.

Καὶ ἀφοῦ, διαδύζοντας τὸ γράμμα σας, πέρασα ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς συγκινημένης ἀμφιβολίας, ἄς τὴν εἰπῶ, σὲ ὅ,τι ἀποβλέπει τὸ άτομὸ μου ὡς ἄξιο τέτοιας τιμῆς, τέτοιας φροντίδας καὶ προσπάθειας ἀπὸ μέρος σας, ὕστερα ἄρχισα νὰ βλέπω τὸ πράγμ' αὐτὸ ἀπὸ μιὰν ἄλλη του ὄψιν ἄντικειμενικώτερη. Ἀπὸ τὴν ὄψιν ὅχι ἐνὸς προσώπου, ποὺ τὸ τιμῶν ὡς ποιητῆ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ὄψιν μιᾶς τέχνης ἀπρόσωπης, ποὺ αὐτὴ βρέθηκε νὰ ἀντιπροσωπεύῃ, γιὰ τὴν ποίησι, τὴν Ἑλλάδα, στὴ στιγμὴ αὐτὴ, καὶ ποὺ αὐτὴ δείχνει πὼς ὑπάρχει μιὰ πνευματικὴ aspiration στὸν πολυδοκιμασμένον τόπον μας, ἄξια νὰ τὴν προσέξουν, νὰ τὴ μελετήσουν, ἴσως νὰ τὴν ἀγαπήσουν σ' ἓνα πολὺ εὐρύτερον κύκλον, καὶ οἱ ξένοι. Ἀπὸ τὴ σκέψιν αὐτὴ φερμένως, δηλαδὴ πὼς εἶναι τυχαίον κάτι πὼς ὁ ποιητὴς ὀνομάζεται Παλαμάς, ἀλλὰ ἡ ποίησι ποὺ μᾶς δίνει δὲν εἶναι τυχαία, ἀντιλαμβάνομαι τὴν προσπάθειά σας θαρρετώτερα, ὡς κάτι τι λογικόν, ἠθικόν, ἐπιβαλλόμενον. Καὶ τὴ χαιρετῶ ὡς ἓνα τρόπον ποὺ ἐκδηλώνεται εὐγενικώτερα ἢ πατριδολατρεία ἢ ἀρετὴ, νομίζω, ποὺ σὰς ξεχωρίζει.

Ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ μιᾶς μετάφρασης ἀγγλικῆς τῆς ᾠδῆς μου πρὸς τὸν Μπαῦρον, ποὺ τοῦ γιορτάσαμε τὴν ἑκατονταετηρίδα τοῦ θανάτου του, καὶ ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ φιλοτεχνήσῃ, παρακαλεσμένος ἐξανάγκης, περαστικὸς ἀπ' ἐδῶ ὁ κ. Α. Μιχαλόπουλος³, μοῦ τόνιζε σ' ἓνα του γράμμα πὼς ὄσες εἶδεν ἀπόπειρας ἐξαγγλισμοῦ τῶν ποιημάτων μου δὲν τὸν ἱκανοποιοῦν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μεταφράσματα τοῦ κυρίου Στεφανίδη⁴. Δὲν κατώρθωσα νὰ τὸν ἰδῶ γιὰ νὰ μοῦ μιλήσῃ λεπτομερέστερα. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Στεφανίδη μοῦ μένει πάντα χαραγμένον στὴ σκέψιν μου ἀπὸ τὴν τιμὴν ποὺ μοῦ κάνει νὰ με μεταφράζῃ, γνώστης καθὼς θὰ εἴν' ἐξαιρετὸς τῆς Ἀγγλικῆς καὶ μαζί καλλιτέχνης ποιητῆς ἀγγλόφωνος, καθὼς ἀκούω, (τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι δὲν εἶμαι σὲ θέσιν νὰ ἔχω ἄμεση ἀντίληψιν τῆς ἀξίας του), καὶ περισσότερον ἀκόμη ἀπὸ τὸ γοργόπερασμά του στὸ κελλί μου. Θυμοῦμαι σὰν ὄνειρον μιὰ συνάντησή μας. Μὴ λείψετε νὰ τοῦ διαβιβάσετε ἀπὸ μέρος μου τοὺς ἐγκαρδιώτερους χαιρετισμούς.

Ὅσο γιὰ τὸν κύριον Eugène Clément⁵, εἶμαι ἀπέναντί του ἐνοχὸς μιᾶς ἀσυγχώρητης σιωπῆς ποὺ θὰ με παρασταίγη ἀπέναντί του ὡς ἓνα ἢ ἀνεξήγητα δυσχερῆσθιμὸν μαζί του ἢ χοντροειδεέστατον ἀδιάκριτον, ἀμελεῖ, ὀκνῶ, πὼς νὰ ὀνομασθῶ; Κατώρθωσα νὰ μὴ τοῦ στείλω οὔτε μιὰ λέξιν γιὰ τὴν δίτομον ἐκδοσὴν τῆς μετάφρασῆς του!! Καὶ δὲν αἰσθάνομαι παρὰ εὐχαρίστησιν καὶ χάρην πρὸς ἐκεῖνον γιὰ τὴν εὐσυνείδητην ἐξακριβωμένην ἐργασίαν του, ποὺ με ὄλα τὰ φοβερά ἐμπόδια τῆς μεταφορᾶς, ἀδύνατης σὲ πολλὰ, ἐνὸς ποιήματος ἀπὸ μιᾶς σὲ ἄλλη γλῶσσαν, ἀμείωτου, ἐδῶκ' ἐπὶ τέλους πιστὰ τὴν ἰδέαν μου, μάλιστα σὲ κάποια μέρη σημαντικὰ, καθὼς εἶναι λ.χ. ὁ δεύτερος λόγος τῆς «Φλογέρας τοῦ βασιλιά», τὸ ποίημα τῆς Θεοφανῶς τὸ δραματικὸν ποὺ ἐξαίρετικὰ τὸ συμπαθῶ, χαιροῦμαι νὰ τὸ ξαναβλέπω ντυμένον με τὴν γαλλικὴν φορεσίαν του.

Μετάφρασι ἀκέρια τοῦ «Δωδεκάλογου», νομίζω πὼς εἶναι ἱκανὴ νὰ δώσῃ στὸν ξένον μιὰ ἰδέαν γιὰ νὰ καταλάβῃ τί λογῆς ποιητῆς εἶναι ὁ ποιητὴς του. Ἀκόμη καὶ ὁ ἐπίλογός του «Σὲ μιὰ γυναίκα» ὁ ἀσχετὸς πρὸς τὸ ποίημα, ὅμως σχετικὸς πρὸς τὸ συνολικὸν χαρακτήρα τοῦ ποιητῆ, φέρντοντας τὸν ἀναγνώστη ὕστερα ἀπὸ ἓνα ἐπικολυρικοφιλοσοφικὸν ὄνειρον σ' ἓναν ἀποκλειστικὰ λυρικὸν ἐσώφυχον ἐπιτάγιον, καὶ γγίζοντας μιὰν ἄλλην χορδὴν, — δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ λείπῃ. Καθὼς καὶ ἡ σύντομη ἀφιέρωσις τῆς ἀρχῆς, ποὺ εἶναι καὶ μαζί μιὰ ἐπιγραμματικὴ κριτικὴ τοῦ ἔργου. Δὲν ὑποβάλλω ἀπολύτως καμιὰ ἀξίωσιν, γνωρίζω πολὺ καλά πὼς ἐσεῖς θὰ κανονίσετε τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν τρόπον καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς μετάφρασης, ἀρμόδιοι νὰ κανονίσετε, μόνοι, τὰ πράγματα, σύμφωνα με τὰ ὄρια τὰ οικονομικὰ, τὰ ἐκδοτικὰ κτλ. κτλ. Ἀπλῶς ρίχνω στὸ χαρτὶ σκέψεις μου, καθὼς εἶναι λ.χ. ἡ σκέψιν πὼς ὁ πρόλογος τοῦ «Δωδεκάλογου», ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἓνα μικρὸν *essai* ποὺ παρουσιάζει τὴν ποιητικὴν τοῦ ποιητῆ καὶ τὸ εἶδος τῆς κριτικῆς του μόρφωσιν, δείχνει καὶ μαζί τὸ σύνδεσμον τοῦ ποιητῆ με τὴν γαλλικὴν ποίησιν καὶ λογοτεχνίαν τὸ στενόν, καὶ πὼς ὁ ρωμιοὺς τραγουδι-

στῆς τῶν ἰδανικῶν τῆς πατρίδας του καὶ τῆς λαϊκῆς γλώσσας ἀναγγενητή, εἶναι μαζί κ' ἓνας μαθητῆς κ' ἓνας ἀλλόφυλος συνεχιστῆς περασμένων καὶ σύγκαιρων maîtres τοῦ γαλλικοῦ Παρνασσοῦ. Ἀκόμα θὰ εἶταν ἀνάγκη νὰ τηρηθοῦν ὅπωςδήποτε τὰ σημάδια τοῦ στίχου, καὶ τοῦ χυμένου, καὶ τοῦ στροφικῶς δεμένου, στὸ «Δωδεκάλογο.» Θέλω νὰ εἰπῶ πῶς ἂν εἶναι, βέβαια, ἀδύνατο νὰ τυπωθῆ ἢ μετάφραση, βαλμένη κάθε της φράση κατὰ στίχο, δηλαδὴ κατὰ τὸ μετρικὸ σχῆμα τοῦ πρωτοτύπου, — ἂν αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο γιὰ πολλοὺς λόγους, — θὰ μπορούσε νὰ χωρίζεται ὁ στίχος ἀπὸ τὸ στίχο στὴ σειρά μὲ παύλες, καθὼς τὸ συνηθίζουν πολλοὶ γάλλοι, καὶ ἄλλοι, μεταφραστές. Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι λεπτολογήματα καὶ δὲν ἐπιμένω. Μιὰν ἄλλη σχέψη, ἄλλης λογῆς, μὲ ἀνησυχεῖ. Ἄν ἀξίζη τὸ ποίημα αὐτὸ νὰ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴ κάποιων φιλολογικῶν αὐτοῦ κύκλων ποὺ λογαριάζονται, φοβοῦμαι πῶς ὁ λεγόμενος νεοκλασικισμὸς ποὺ τὴν ὥρα αὐτῆ, καὶ μὲ ὅλα τὰ ἐξαιρετικὰ προσόντα ποὺ στολίζουν κάποιους ἀπὸ τοὺς κορυφαίους του, ἀγωνίζεται νὰ κυριαρχήσῃ, φοβοῦμαι μήπως ἢ πλατυρρημοσύνη τοῦ Ἰύφτου, πολὺ πιὸ κοντὰ, κατὰ τὴ γνώμη μου, (τηρουμένων, ἐννοεῖται, τῶν ἀναλογιῶν) πρὸς τὰ δλάνοιχα στόματα τῶν Αἰσχύλων καὶ τῶν Πινδάρων, παρὰ πρὸς τὰ μισανοιγμένα μὲ τὰ μετρημένα λόγια στόματα τῶν γάλλων κλασικῶν καὶ νεοκλασικῶν, καὶ συγγενεύοντας περισσότερο πρὸς τοὺς τρόπους καὶ πρὸς τὴν περισσολογίαν τῶν Οὐγκὼ καὶ τῶν Verhaeren, θὰ παραγκωνισθῆ, καὶ θὰ κριθῆ μὲ συνοπτικὴ διαδικασίαν, καθὼς παρατηροῦσε ὁ κριτικώτατος Souday πρὸ ὀλίγου καιροῦ στὸ «Temps» γιὰ τὶς ἐναντίον τοῦ Μπάϊρον ἐπιθέσεις κάποιων βιογράφων του καὶ κριτικῶν ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ τῆς ἑκατονταετηρίδας του. Τοῦ Μπάϊρον ἢ ποίηση; Ἄ! δὲν ἀξίζει καὶ πολὺ. *Ρητορικὴ!* Καὶ λείπει ὁ Souday, ἐξαισία: «On finirait par ne plus voir d'autres vrais poètes que Verlaine lui même et Mallarmé... Si ce n'est pas là de la poésie (στὴν ποίησή του δηλ. τοῦ Μπάϊρον) et de la plus haute, c'est que les mots ont changé de sens, et Shakespeare non plus, ni Dante, ni Virgile, ni Sophocle ne sont des poètes.» Σημείωσα τὰ λόγια αὐτά, γιατί εἶναι ἡ καλύτερη ἀπάντηση καὶ στὴν ἐνσταση, τὴν προχειρότατη, ἐννοεῖται, κ' εὐκολώτατη, ποὺ ἔρχεται στὰ χεῖλη καὶ μερικῶν ἐδῶ στενοχωρημένων ἀπὸ τοὺς στίχους μου, ἀρκετὰ ἀθῶων ἢ κουτοπόνηρων: Αὐτὴ εἶναι ρητορικὴ, λένε, καὶ ξεμπερδεύουν.

Στὸ γράμμα σας μοῦ ἀναφέρετε, ἀνώνυμα, γιὰ τρία πρόσωπα, τὰ δύο μάλιστα, ποὺ μετέχουν στὸ ἔργο σας αὐτό, κατὰ τρόπο ποὺ μοῦ κινεῖ τὴ συγκίνηση καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη. Δηλαδὴ μοῦ μιλεῖτε, γιὰ ἓνα χορηγὸ⁴, γιὰ ἓνα προλογιστὴ⁵, γιὰ ἓνα ἐκδότῃ⁶. Βέβαια, δὲν μπορῶ νὰ προχωρήσω περισσότερο ἀπὸ σᾶς. Καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστο, δὲν ξέρω τίποτε ἄλλο νὰ προσθέσω στὴ διακριτικὴ σας ἀνακοίνωση, παρὰ σ' ἐσᾶς ν' ἀναθέσω νὰ διερμηνεύσετε τὰ αἰσθηματά μου.

Ὁ Λέαντρος ἐπὶ τέλος εἶδα πῶς σᾶς ἀποκρίθηκε πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν. Νομίζω πῶς τοῦ δικαιολογεῖ τὴν ἀργητὰ ἢ ἀπὸ τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδι πνιγηρὴ ἐργασία του στὴν Ἰράπεζα ποὺ τοῦ δίνει τὰ χέρια καὶ τὸν κρατεῖ σὲ μιὰ νευρικότητα. Ἴσως θὰ πρέπη νὰ τὸν συγχωρήσετε. Δὲν γνωρίζω ἀκριβῶς τίνας εἰδους πληροφορίες καὶ ὑπηρεσίες θὰ σᾶς κάμῃ. Ὅμως, ἐὰν σ' αὐτὸ τὸ μεταξὺ ἔχετε ἀνάγκη γιὰ πληροφορίες καὶ γιὰ διαφωτίσεις ποὺ θὰ μπορούσα νὰ σᾶς τίς δώσω κ' ἐγώ, θὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ ἀποταθῆτε πρὸς ἐμένα, καὶ θὰ μ' εὔρετε πρόθυμο.

Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ μοῦ μεταδίδονται ἀπὸ φίλους εἰδήσεις γιὰ ἓνα κύκλο θαυμαστῶν καὶ τιμητῶν τοῦ τραγουδιοῦ μου, νέων Ἑλλήνων, καὶ στὰ χρόνια, καὶ στὴν ψυχῆ, ποὺ ἔδρα τους εἶναι τὰ Παρίσια. Καὶ τοῦτο συντελεῖ στὸ νὰ στοχάζομαι σοβαρώτερα πῶς ἕκαστα κάτι, ἀλλὰ καὶ πῶς μοῦ λείπουν ἀκόμα πολλά. Μιὰν ἰδέαν τοῦ κύκλου αὐτοῦ, ζωηρὴ καὶ ἀληθιμόνητη, μοῦ ἔδωκε τὸν περασμένο χειμῶνα, νομίζω, ἢ ἐπίσκεψη ἓνα δειλινὸ τοῦ κυρίου Ἐμπερίκου⁷, ποὺ μοῦ ἔφερε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς χαιρετισμοὺς τοῦ κυρίου Κίτσου⁸, ποὺ, καθὼς φαίνεται, πρωτοστατεῖ, στὴ συμπάθεια ποὺ τόσο εὐγενικὰ δείχνεται πρὸς τὸν ποιητὴ. Ἡαὶ ἀκόμα δὲν κατώρθωσα οὔτε ἓνα ἀπλό καὶ ξερὸ εὐχαριστῶ νὰ τοὺς στείλω!

Τελειῶνω τὸ κάπως φλύαρο τοῦτο γράμμα μου μὲ κάτι ὡς εἶδος παράκληση: Ἡ καὶ

τέσσα Noailles, ἡ μεγάλη ποιήτρια, πού τῆ θαυμάζουμε ἐξ ἴσου ὁ πατέρας σου κ' ἐγώ, μοῦ εἶχε στείλει τὸν περασμένο Μάη φιλοφρονέστατη ἐπιστολή, κλώντας με ἀπὸ μέρος τῆς πολύμελης ἐπιτροπῆς πού εἶναι ἀντιπρόεδρος τῆς, νὰ λάβω μέρος στὸν πανηγυρισμὸ τοῦ συμπληρωμοῦ τετρακόσιων χρόνων ἀπὸ τῆ γέννηση τοῦ Ronsard τὸ Σεπτέμβριο πού μᾶς ἔρχεται. Δὲν εἶχα τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ τῆς ἀπαντήσω, γαλλικά, μ' ἓνα μου γράμμα φιλολογικὸ γιὰ τὸν ποιητὴ πού πανηγυρίζουν. Καί λοιπὸν θὰ ἤθελα νὰ σὲ παρακαλέσω ἀπλῶς ἂν ποτε μάθης τίποτε γιὰ τὴν τύχη τοῦ γράμματός μου αὐτοῦ — γιὰτί ἐγὼ δὲν γνωρίζω τίποτε — ἂν εἶναι γιὰ νὰ δημοσιευθῇ ἢ ὄχι, νὰ λάβης τὸν κόπο νὰ μὲ πληροφορήσης¹⁰. Ὅπωςδήποτε τὸ γράμμα μου θὰ δημοσιευθῇ ἑλληνικά στὸν εὐθετο καιρὸ¹¹.

Καί τώρα σὲ παρακαλῶ νὰ δεχθῆς τὴν ἐκφραση τῆς ἀπειρηγῆς χάρης μου καί τῆς ἀγάπης μου γιὰ τὴν κάλωσύνη σου πρὸς ἐμένα καί τὸν ἐνθουσιασμὸ σου πρὸς τὸν ποιητὴ.

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

II

Ἀθήνα 5.12.1924

Ἀγαπητέ μου κύριε Κατσιμπαλή¹²

Ἐξαιρετικά μὲ συγκινεῖ ὁ κριτικὸς νοῦς τοῦ θαυμασμοῦ σου πρὸς τὸ τραγούδι μου. Τοῦτο, ἀκριβῶς, τὸ νὰ μοῦ δείχνης καί νὰ μοῦ θυμίζης τὴ γραμμὴ πού ἔχω, σὰ νὰ ἔπουμε, ἠθικὴν ὑποχρέωση ν' ἀκολουθῶ γιὰ νὰ τὸ ἀξίζω τὸ ἔργο μου καί ν' ἀποφεύγω λοξοδρομίες καί παρεκδοτικὰ τοῦ καθεαυτοῦ μου δρόμου σταματήματα, καί χρονοτριβές, πού μπορεῖ νὰ εἶναι παραστρατίσματα, αὐτὸ τὸ στραβοκοίταγμα τοῦ παρόργου, καί ἡ σχεδὸν ἀποκλειστικὴ προσήλωση στὸ ἔργο, αὐτὸ πού μοῦ θυμίζεις καί μοῦ υποβάλλεις, μ' ἐνθουσιάζει. Βέβαια. Ὁ θαυμασμὸς ὁ γνήσιος πού γεννιέται ἀπὸ μιὰ πνευματικὴ συγγένεια, ἀπὸ τῆς καρδιάς τῆ διαίσθησης, μαζὶ γίνεται καί τρέφεται, εἶναι ἀποτελεσμα μιάς κριτικῆς. Τὸ νὰ περιμένης ἀπὸ μένα «Τὸ τραγούδι τοῦ Καραϊσκάκη», παραμερίζοντας, καθὼς τὰ λές, «τὰ διάφορα μετρικὰ γυμνάσματα¹³ πού τόσο μὲ τραβᾶνε τὰ τελευταῖα μου χρόνια», ἀνταποκρίνεται καί στὴ δική μου τὴν εὐχὴ, τῆ βαθύτερη. Θὰ ξέρης πὼς ἀντίθετα μὲ τίς γνώμες ἄλλων, πού ἀντικρύζουν τὴν ποίηση σὰν ἓνα πέραςμα τῆς τελευταίας ὥρας, καί τῆς μόδας ξεμύτισμα, καί ὄχι σὰν ἔδραλο δημιουργημα, «κτῆμα ἐς αἰεῖ», πού συνεχίζει καί πού συμπληρώνει τὸ ἀρχέτυπο, μέσα στοὺς αἰῶνες πού κυλᾷ τραγούδι, — ἔχω ξεχωριστὴ στοργὴ στὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιά». Εἶναι στιγμὲς πού τῆς βρίσκω κάτι σημαντικώτερο καί ἀπὸ τὸ «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου» καί ἀπὸ τὸν «Ἀσκραῖο», καί θὰ ἤθελα νὰ εἶναι τὸ «Τραγούδι τοῦ Καραϊσκάκη» συνέχεια καί συμπλήρωσή τῆς. Ἀλλὰ δυστυχῶς αὐτὸ δὲν ἐξαρτάται ἀπὸ τὴ θέληση καί ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία μου καί μόνη. Εἶναι ποιήματα πού ἀνθίζουν σὰν τὰ φυτὰ στὶς γαστροῦλες μὲ λίγο νεράκι· ἄλλα φυτρώνουν ἀκόμα ξαφνικώτερα, σὰν τὰ λουλούδια τοῦ ἀγροῦ. Καί εἶναι ποιήματα πού χιτίζονται σὰν τὰ παλάτια. Καλὰ καλὰ, τίποτε δὲν εἶναι περιττό. Ὅλα ἐκτελοῦν κάποιον προορισμὸ καί συντελοῦν καί συνεργάζονται γιὰ νὰ δείξουν καί γιὰ ν' ἀναδείξουν ἓνα ποιητὴ. Κ' ἓνας ποιητὴς ὅσο κι ἂν ἔχη στὴ σκέψη του διαγράψῃ τὸ δρόμο πού πρέπει νὰ τραβήξῃ, ὅσο καθαρὴ κι ἂν ἔχη συνείδηση τῆς ἀποστολῆς του, ὅσο κι ἂν καταλαβαίνει τί περισσότερο καί τί λιγότερο βαραίνει στὴ δουλειά του, εἶναι πάντα καλλιτεχνικὴ ἰδιοσυγκρασία, πλᾶσμα πού σέρνεται καί κυριεύεται ἀπὸ ἐντυπώσεις, ἀπὸ ὄρεξες, ἀπὸ συμπάθειες καί ἀπὸ χρέη, ἀπὸ στιγμῶν ξαφνίσματα πού δὲν μπορεῖ νὰ τὰ προβλέψῃ καί νὰ τὰ βάλῃ σὲ πρόγραμμα. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά οἱ ὄροι τῆς ζωῆς, ἡ τυραννία τοῦ milieu, ὅσο κι ἂν τοῦ ἀντιστέκεται, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ ἔρωτες του, — ὅσα δηλαδὴ χτυποῦν, μεθοῦν, καί κυριεύουν τὴ φαντασία του, — ὄλο καί ἀπροσδόκητα τοῦ δημιουργοῦν. Καί μακάριος ὁ ποιητὴς πού μπορεῖ νὰ ζῆσῃ γιὰ καιρὸ κάπου ἤσυχια, γαλήνῃ, λυτρωμένος ἀπὸ πολλὰ καί ξεχασμένος ἀπὸ πολλούς, μακάριος ἂν κατορθώσῃ νὰ πραγματοποιήσῃ κάποιον τοῦ ἔργο πού εἶναι σὰν οἰκοδόμημα. Ἀλλὰ ὕλικό, σχέδια, κουβαλήματα, μηχανικοί, χτίστες, ἀρχιτεκτονικὴ, διακοσμητικὴ τοῦ σπιτιοῦ του, οἱ ὀρίζοντες πού πρέπει ἐμπρὸς του νὰ ξανοίγωνται, μέσα του τὰ λογῆς ἀρμό-

νικά ταιριασμένα διαιμερίσματα, ὅλα αὐτὰ εἶναι οἱ διάφορες πνευματικῆς δυνάμεις τοῦ ποιητῆ, φαντασία, μνήμη, θέληση, κάρδιά, μελέτη, ὄνειρο, πού συνταξιάζονται καὶ συνεργάζονται γιὰ τὸ χτίσιμο. Θεέ μου! Γιὰ αὐτὰ πού ὀνομάζω γυμνάσματα — με κάποιαν εἰρωνεία — γιατί, καλὰ καλὰ κι αὐτὰ με ἐκδηλώνουν καὶ εἶναι παιδιὰ μου, — δὲν κοπιᾶζω καὶ πολύ, μου ἔρχονται, νὰ ζήσουνε θέλουν κι αὐτὰ, κρατοῦν ἕνα τόπο στὸ συρτάρι μου. Διαφέρει τὸ πράγμα γιὰ τ' ἄλλα. Καὶ βλέπω — με κάποια μελαγχολία, γιατί κι ἂν δὲν πραγματοποιηθεῖν ὅλα μου τὰ ὄνειρα, δὲ χάθηκε ὁ κόσμος, μπορεῖ νὰ λείψουν ποιήματα, ἀλλὰ ἡ ποίηση δὲν ἐκλείπει, καὶ ἄλλοι στέκονται γιὰ νὰ τραγουδήσουν σὰν ἐμένα καὶ πολὺ καλύτερα, — ἀλλὰ πάντα ὁμῶς μελαγχολῶ ὅταν συλλογίζομαι πῶς τὸ «Τραγούδι τοῦ Καραϊσκάκη» ἀργεῖ¹⁴, πῶς ἀκόμα δὲν εἶναι ἔτοιμα τὰ «Πρόσωπα καὶ οἱ μονόλογοι»¹⁵, ὁ τόμος πού συμπληρώνει τοὺς «Βωμούς», διατρέχοντας, τρόπον τινὰ ἀντικειμενοποιημένα (με συμπάθει γιὰ τὴ σχολαστικὴ διατύπωση) ὅλη τὴ μουσικὴ σκάλια τοῦ λυρικοῦ ὑποκειμένου μου. Πῶς ἕνα μου δράμα ὁ Καλλιμάχος¹⁶ δὲ φαίνεται καὶ πῶς δὲν ἐτελείωσεν ἀκόμα ἡ Ποιητικὴ μου με τὰ «Χρόνια μου καὶ τὰ Χαρτιά μου.»¹⁷ Γιατί; μ' ἐμποδίζει σ' αὐτὸ ὁ τρόπος τῆς ζωῆς μου. Ἐρημίτης μέσα στὸν κόσμο, μου εἶναι ἀδύνατο νὰ βρῶ τὴ συγκέντρωση πού μου χρειάζεται, σύμφωνα καὶ με τὸν ἐγκεφαλικὸ μηχανισμό μου, καὶ με τὴν ψυχολογικὴ μου διασκευή, γιὰ νὰ δουλέψω συγκρατητὰ καὶ ἀποκλειστικὰ, ἀνάλογα με τὴν ἰδέα πού κλείνω μέσα μου τῆς ποιητικῆς τέχνης, καὶ με τὸ συσσωρευμένο μέσα μου καὶ στὰ χαρτιά μου ὕλικό. Ἡ ἀποκέντρωση με χαλᾷ. Ὁ νοῦς γοργός, ἡ τέχνη ἀργή, καθὼς εἶπε ὁ ποιητής, ἀλλὰ ἡ τέχνη μου δὲν ἀνταποκρίνεται στὴ γοργάδα τοῦ συλλογισμού μου, ἀργεῖ περισσότερο παρ' ὅσο ἔπρεπε, ἀπὸ τοὺς ἀπαρτίτητους μικροπερισπασμούς τῆς γύρω μου ζωῆς. Πῶς θὰ γίνῃ λοιπόν; Καὶ σκέπτομαι πῶς λίγα ἔχω χρόνια στὴ διάθεσή μου. Καὶ ὁμῶς κινουῦμαι. Ντρέπομαι καμιά φορά τοὺς φίλους μου καὶ τοὺς θαυμαστὲς μου (ἐκείνους πού ἀνόητα γιὰ με μιλοῦνε δὲν τοὺς συλλογίζομαι, ὅσο κι ἂν καμιά φορά με φουρκίζουν), μὰ στὸ τέλος πιστεύω με πίστη ἀκράδαντη, πῶς ἀνάξιος δὲ θὰ τοὺς φανῶ. Γιατί ἡ δόξα τῶν ποιητῶν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ οἱ συμπάθειες πού ἐμπνέουν.

Μὲ συγχωρεῖς πού ἄργησα καὶ σ' αὐτὸ τὸ γράμμα νὰ σοῦ ἀπαντήσω. Τώρα τελευταία ἔπρεπε νὰ ἐκτελέσω ἐντολὴ τοῦ Πανεπιστημίου. Ἰὺρω μου ἄρχισε νὰ σχηματίζεται κάποιος σεβασμὸς καὶ κάποια ἐκτίμηση πρὸς τὸ ἔργο μου καὶ ἀπὸ κύκλους συντηρητικούς, ξένους, πού δὲν ἐπικοινωνοῦν πρὸς τὴ λογοτεχνικὴ μας κίνηση καὶ ἀκόμη περισσότερα πρὸς τὰ ποιητικὰ μας ἄδυστα. Ὁ Anatole France πέθανε, καὶ σ' ἐμένα, ἡ Πρωτανεΐα καὶ ἡ Σύγκλητος, χωρὶς νὰ εἶμαι καθηγητής, καὶ μάλιστα ἐνῶ εἶμαι δημοτικιστής, ἀνάθεσε νὰ μιλήσω γιὰ κείνον σὲ τελετὴ πανεπιστημιακῆ ἐπίσημη· γιατί ὁ France εἶναι κ' ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Λοιπόν μου χρειάστηκε καιρὸς κάποιος γιὰ νὰ προσανατολισθῶ τὸ θέμα μου καὶ νὰ τὸ φέρω στὰ νερά μου. Τὴν περασμένη Κυριακὴ ἔγινε ἡ ὁμιλία. Καθὼς φαίνεται, προξένησεν ἐξαιρετικὴ ἐντύπωση. Ἡ Σύγκλητος ἐβήφισε νὰ τυπωθῇ ἰδιαίτερα καὶ στὸ πρωτότυπο καὶ γαλλικὰ μεταφρασμένη¹⁸. Τὰ ὄσα τοῦ Μιστριώτη θὰ τρίζουν καὶ θὰ σκάσουν. Τί νὰ γίνῃ! Τώρα συλλογίζομαι πῶς πρέπει νὰ σοῦ στείλω κάποια φύλλα, γιὰ νὰ λάβῃς μιὰ ἰδέα τοῦ λόγου, μὰ ὅταν τὸν ἴδῃς ἀκέραιο, μπορεῖ νὰ σοῦ ἀρέσῃ. Θὰ ἴδῃς ὅτι τελειῶνω με στίχους τῆς Comtesse de Noailles· ξαφνίστηκαν οἱ παλαιῆς εἰκόνες (γελειογραφίαι οἱ περισσότερες) οἱ ἀπὸ τὸ 1837 κρεμασμένες τῶν πεθαμένων καθηγητῶν ἀπὸ τὸ βροντοφώνημα τοῦ ὀνόματος τῆς «μεγάλῃς ποιήτριας τῆς Γαλλίας πού ῥέει στὶς φλέβες τῆς ἑλληνικῆς αἵμα, σὰν τὸ Moréas, καὶ τὸ Chenier!»

Δὲν ἔχω τίποτε νὰ σὰς γράψω γιὰ τὸ κοπιαστικώτατο καὶ τὸ ἐνοχλητικώτατο γιὰ σὰς ἔργο πού ἔχετε φορτωθῇ ἐννοῶ τίς μεταφράσεις. Φαντάζομαι τίς σκοτοῦρες σας καὶ τὰ ἐμπόδια. Ἄς εἶταν τουλάχιστο, ἄς ἔδωαινε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ μιὰ ἠθικὴ ἱκανοποίηση, ὅχι γιὰ πρόσωπα, — οὔτε τὸ δικό μου λογαριάζω — ἀλλὰ γιὰ τὸ μεγάλο πρόσωπο τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδας.

Τὸ μόνο πού με λύπησε εἶναι τὰ παράπονά σου ἐναντίον τοῦ Λεάντρου. Πιστεύω πῶς θὰ σὲ εἶδε καὶ θὰ ἐξιλεώθηκε. Ἄν εἶναι ἀνάγκη νὰ σὰς προσφέρω κ' ἐγὼ ἀπ' ἐβῶ τὴ συνεργασία μου σὲ ὅ,τι με χρειαστήτε, περιμένω νὰ με χρησιμοποιήσετε.

Ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν φίλων τοῦ Παρισίου εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μ' ἐπισκεφθῆ — εἶναι ἀρκετὸς καιρὸς — ὁ νέος Μαρινόπουλος. Δὲν τὸν εἶδα ἔκτοτε. Ἔμαθα πῶς ἀρρώστησε.

Τὸ ἐβδομαδιαῖο ἀξιόλογο αὐτοῦ φιλολογικὸ περιοδικὸ «Nouvelles Litteraires» διεξάγει μίαν ἐνquête διεθνή, ρωτῶντας κάποιους maîtres διαφόρων ἐθνικοτήτων γιὰ τὴν πνευματικὴν κίνηση τοῦ τόπου τους, κυρίως σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιρροή τῆς γαλλικῆς λογοτεχνίας. Ἔλαβα κ' ἐγὼ πρόσκληση ἀκόμα δὲν κατώρθωσα ν' ἀπαντήσω, ἀπὸ τίς ἄλλες μου ἀσχολίες· ἐλπίζω νὰ τὰ καταφέρω τίς ἡμέρες αὐτές¹⁰.

Στὸν πάντα πολυχαπημένο πατέρα σου καὶ στὴ μητέρα σου τοὺς πιὸ ἐγκάρδιους χαιρετισμοὺς — καὶ στοὺς φίλους ποὺ μὲ θυμοῦνται.

Πάντα πρόθυμος μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ μου ἀγάπη.

ΠΑΛΑΜΑΣ

Δὲν τὸ ξαναδιαβάζω τὸ γράμμα μου.

Βγάλτο πέρα ὅπως ἔπος καὶ μὲ τὰ λάθη του.

III

10.6.28

Ἀγαπητέ μου

Ὁ Henry Bidou ἐπραγματοποίησε τὴν ὑπόσχεσή του. Στὸ τεῦχος ποὺ ἦρθε τελευταία τῆς Revue de Paris (1 Juin) βρίσκονται μέσα στὸν ἰδιαίτερο κύκλο τῆς ταχτικῆς του κριτικῆς «Parmi les livres» 2^{1/2} σελίδες γιὰ μένα ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ τοῦ γαλλικοῦ μεταφρασμένου «Δωδεκάλογου»²⁰. Μιὰ ματιὰ κριτικὴ, ἀρκετὴ στὸ γυμνασμένο μάτι τοῦ σωστοῦ ἀπροκατάληπτου κριτικοῦ γιὰ νὰ καταλάβῃ τί τρέχει. Μὲ τιμᾶ καὶ μὲ συγκινεῖ καὶ μοῦ θυμίζει ἀκόμα τὸ ὄραϊο ἐδῶ καὶ τριάντα ἀπάνου κάτου [χρόνια] ξάφνισμα τοῦ Jean Moréas στὴν «Cosmopolis» ἕνα ἐπιβλητικὸ τρίγωνο περιοδικὸ τῆς ἐποχῆς, ὅταν ἔγραφε γιὰ τοὺς «Ἰαμβοὺς καὶ Ἀνάπαιστους»²¹. Ὑποθέτω πὼς θὰ μπορῆ καὶ αὐτὸ νὰ συντελέσῃ στὸ νὰ εὐκολύνῃ μιὰ ἐπαφὴ δικαιότερη ἐνὸς ἐπαρχιώτη νεοέλληνα ποιητῆ μὲ τὴν πλατεία αὐτὴ εὐρωπαϊκὴ ἀτμοσφαῖρα, σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεση ποὺ τόσο ἐνδιαφέρει τὴν ἀμετρὴ μεγαλόκαρδη πρὸς ἐμένα συμπάθεια, τὴ δική σου καὶ τοῦ εὐγενικώτατου πατέρα σου.

Ἐκρίνα σωστὸ νὰ σοῦ ἀναφέρω τὸ πράγμα μὲ τὴν ἰδέα πὼς θὰ σ' εὐχαριστήσῃ.

Καὶ μένω πάντα φίλος σου καὶ χρεώστης σου

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

Ἐνας ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τῆς Revue de Paris εἶναι καὶ ὁ ἀμειλικτος κύριος Φωσιαντῆς²².

IV

29.1.29

Ἀγαπητέ μου Γιώργε

Χτὲς βράδι τὴν ἔλαβα τὴν ἀπροσδόκητη, τὴν εὐγενικὴ, τὴ χαροποιὰ σου προσφορά²³. τί νὰ σοῦ πῶ; Μὲ κατασυχλίνησε. Πῶς μοῦ ἦρθε ἄθελα ἕνας στίχος τοῦ Οἰγκὼ σὲ κάποιον τοῦ ὕμνου πρὸς τὴ γυναῖκα του, ὑποθέτω· δὲν τὸν θυμοῦμαι ἀκριβῶς· μὰ θέλει νὰ πῇ ἀπὸ τὰ φτερά τοῦ κίρκου ἄσπρα πούπουλα θὰ πέφτουν. Καὶ στοχάζομαι: ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ Κατσιμπαλή τέτοια λόγια θὰ βγαίνουν γιὰ τὸν ταπεινὸ ποιητῆ. Τέτοιες σελίδες σὰν αὐτὲς μὲ ἀνταμείβουν γιὰ ἔλα. Μόνο πὼς μὲ τρόμαξες λιγάκι ἀναφέροντας μὲ τόση ἀγανάχτηση ἄγριες χτυπιὲς καὶ ἀνανδρα κατασυκοφαντήματα. Καλὰ καλὰ δὲν ἔφτασαν ἀκόμα ἴσα μ' ἐμένα, γιὰτὶ κρατῶ ἔλη μου, τὴν ὅποια, ἀκεραιότητα ἴσα μὲ τώρα. Τί διάβολο! Περισσότερο κακὸ ἀπὸ τὸ νὰ μὲ λογαριάξουν γιὰ μέτριο ἢ γιὰ κακὸ ποιητῆ μπορῶ νὰ πάθω;

Ὁ Γκαίτε εἶχεν αἰσθανθῆ περισσὴ εὐχαρίστηση διαβάζοντας μεταφράσεις ἔργων του, γαλλικῆς· τὸ λέει· καὶ σ' ἕνα του ποίημα: τοῦ φάνηκε πὼς ξανάνθισαν βαλμένα στὸ νεοδὸ κάποια λουλούδια τοῦ ποὺ κόντευαν νὰ ξεραθοῦν στὸ χέρι του. Χωρὶς νὰ εἶμαι οὔτε μ' ἕνα τέταρτο τοῦ Γκαίτε ἴσος, φαίνεται πὼς ἀνάλογη χαρὰ μοῦ φέρνουν τέτοιοι λόγοι, σὰν

τοὺς δικούς σου, γιὰ μένα· καὶ μάλιστα ἀπὸ σένα. Γιατί καὶ ἡ ὀξυδερκέστερη κριτικὴ μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, πηγάζει, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἀπὸ τὴν καρδιά. Ἔχω ὡς τὰ τώρα, ἐκτὸς ἐκπὸ χίλια σου ἄλλα πολυτίμα δείγματα, δυὸ γραπτὰ σου ντοκουμέντα: τὸ τελευταῖο σου γιὰ «τὸ παιδί»²²· κ' ἓνα σου γράμμα, δὲν ξέρω ἂν τὸ θυμᾶσαι, ἀπὸ τὸ Παρίσι, νομίζω· μιὰ σοφὴ σου ὑποθήκη, ἐνὸς νέου θαυμαστῆ πρὸς τὸν ποιητὴ πού δὲν εἶναι πιά νέος. Μὲ τὸ δικαίωμα τῆς φιλίας καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ ὑποδήλωνες στρογγυλὰ τί περιμένει ἀπὸ μένα ὁ κόσμος, — πού μὲ προσέχει, ἐννοεῖται, — καὶ παραμερίζοντας τὰ ἐν τῇ μεταξύ, σταματοῦσες στὰ κύρια: Στὸ *Τραγούδι τοῦ Καραϊσκάκη*... Ἄλλοίμονο! τὸ προσμένει καὶ ὁ Πλαστήρας. Μὰ ὁ δρόμος πού περνάει ὁ ποιητὴς δὲν εἶναι πάντα ἴσος, γραμμῆ· ἔχει στρηφογυρίσματα πού καμιά φορά μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἐπικίνδυνα...

Τὸ μοτίβο τὸ παιδολατρικὸ θὰ τὸ βρῆς ἀκόμα καὶ στοὺς «Δειλοὺς καὶ σκληροὺς στίχους». Τὸς προσμένω ἀκόμα ἀπὸ τὴν Ἀμερική. Καὶ «Ὁ πρῶτος Λόγος τῶν Παραδείσων» εἶναι ἡ σταματημένη — μὰ χαρακτηριστικὴ πάντα προσπάθεια νὰ φέρω στὴν ἀποκορύφωση μυθοπλαστικά, ὅ,τι συντάραξε παθητικὰ τὴν παιδολάτρισσα διάθεσή μου. Ἄνισως θὰ κριθῶ ποτὲ ἀξίος νὰ μ' ἐξετάζουν κ' ἐμένα μὲ τὸ δικό σου τὸ σύστημα, ξεχωρίζοντας πρῶτα τίς λογῆς κυριαρχοῦσες ἐμπνεύσεις τῆς φτωχῆς μου τέχνης, — ὁ θάνατος, ἡ ἀγάπη, ἡ γυναίκα, ἡ πατρίδα, ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ στὴν ποίηση τοῦ Παλαμά, — ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιωματικὰ κεφάλαια, στοχάζομαι πῶς θὰ εἶναι: «Ὁ Μῦθος στὴν ποίηση τοῦ Παλαμά.» Πῶς θέτω τὴν τελευταία σφραγίδα στὰ διάφορα μοτίβα μου, μυθοπλαστικά. Ἐξὸν ἀπὸ τὸ «Δωδεκάλογο» καὶ τὴ «Φλογέρα», κοίτα: «Ἡ Ἡλιογέννητη» τῶν «Τραγουδιῶν τῆς Πατρίδος» καὶ τῶν «Βωμῶν». Ἡ Φοινικιά, ὁ Ἀσκραῖος, οἱ Ἀλυσοῖδες, ἡ «Παιδοῦλα στὸν Ἰάφο τοῦ Μπότσαρη», καὶ ἄλλα: ἀπὸ τὰ νεανικά μου «Νιάτα τῆς Γιαγιάς» ἴσα μὲ τὰ περισσότερα τῶν «Βωμῶν». Αὐτὲς «Οἱ ἑκατὸ φωνές» ἔχουν μιὰ μυστικὴ ἐνότητα.

Ἄλλὰ μοῦ φίνεται πῶς ἀρχίζω νὰ κοκκορεύομαι ναρκισσικά. Ἄλλως τε αὐτὰ θὰ εἰπωθοῦνε — ὅσο νερὸ σηκώνει ἡ αὐτοκριτικὴ — στὴν «Ποιητικὴ μου». Δὲν ἔχω παρὰ [νὰ] ξαναπῶ τὴν ἐξαιρετικὴ καὶ τὴν ἀσύγκριτη συγκίνησή μου ἀπὸ τὸ διάβασμα τῆς — πόσο μεγάλης γιὰ μένα — μελετοῦλας σου. Καὶ νὰ σὲ φιλήσω. Στὸν κύριο, στὸν πατέρα Κατοίμπαλη τοὺς χαιρετισμούς μου, ἐγκάρδια, βαθύτατα.

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

Ἄν βλέπης τὸν Πάνο²⁴, χαιρέτα τον ἀπὸ μέρος μου.

V

23.3.29

Ἀγαπητέ μου

«Ὁ Παλαμάς καὶ τὸ σπίτι:»²⁵ εἶναι: περιττὸ νὰ σοῦ τὸ γράψω — ὄχι μόνο περιττό, μὰ καὶ κάπως δύσκολο — πῶς καὶ πόσο μὲ συγκίνησε, ἀκόμη καὶ μὲ τὸ προβληματικὸ τετράστιχο πού τοῦ ἔβαλες κορῶνα στὸ ἐξώφυλλο. Ξαναβλέποντας τοὺς στίχους μου ἀπάνου στοὺς ὁποίους θεμελιώνεις τὸ λόγο σου μοῦ φάνηκε σὰ νὰ μοῦ πρόσφερνες φτωχολούδα τοῦ περιβολιοῦ μου μπουκεταρισμένα φιλόκαλα μὲ τὸ χέρι σου. Καὶ ἡ θεωρία σου πῶς πρῶτα χρειάζεται ὁ Παλαμάς μονογραφίες ὅσο νὰ κατασταθῆ δυνατὴ μιὰ ὀλογραφία γιὰ τὴν ποίησή του (ἀφοῦ βρίσκονται ἄνθρωποι νὰ τὴν προσέχουν καὶ νὰ τὴ συμπαθοῦν), ὀρθή. Καὶ ἀλήθεια, ἢ διαδοχικὰ ἢ παράλληλα, χρειάζονται μιὰν ἀνάλυση καὶ μιὰ σύνθεση. Ἡ πρώτη, καὶ χωρὶς τὴ δεύτερη, ἀναγκαῖο πάντα καλὸ καὶ κυρίως γιὰ νὰ στηριχθῆ σὲ κάποια θεμέλια, οἰκοδομημένη, ἢ δεύτερη. Ἔτσι ἀπὸ τὸν κριτικὸ μπορεῖ νὰ συστηματοποιηθῆ ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀσυστηματοποίητος φιλόσοφος πού εἶναι ὁ ποιητὴς. Καὶ μόνο πῶς ἐμφανίζονται: στὸ στίχο μου ἡ γυναίκα, ἡ πατρίδα καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ μῦθος (δὲν ξέρω ἂν τὴν πρόσεξες τὴν τελευταίαν αὐτὴ πηγὴ), θὰ εἴτανε διασχεδαστικά θέματα γιὰ μιὰ θετικὴ — καὶ ὄχι ἀεροθατικὴ — κριτικὴ ἐργασία.

Ἡ τελευταία σου ὑποσημειωματικὴ τσεκουριά γιὰ τὸν Ψυχάρη, γερή. Γιατί, μὰ τὴν ἀλήθεια, ἀρχίζω κ' ἐγὼ νὰ πιστεύω πῶς, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἄνθρωπος καὶ ευκοφαντικὸς θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθῆ ἢ ἐπικριτικὴ τῶν διαφόρων ψυχαραποστολάκηδων γιὰ λογα-

ριασμό μου. Ὅτι ἔχει ἀνάγκη τὸ ἔργο μου ἀπὸ κάποιαν ἐπιφύλαξη, κ' ἐπίκριση τέλοσ πάντων, τὸ ἐννοῶ, καὶ θὰ μπορούσα καλύτερ' ἀπ' αὐτοὺς ἐγὼ νὰ τὸ κάμω, πού κάτι ξέρω κι ἀπὸ τὰ ἐλαττώματά μου. Θὰ εἶδες καὶ τὸ γαλλικὸ κείμενο τοῦ Ψυχάρη «Costi[s] Palamas»²⁶, συντομώτερο κάπως, μὰ καὶ χειρότερο σὲ μερικὰ ἔπου ντρέπεται νὰ τὰ πῆ ρωμαίικα²⁷, τὰ λέει γαλλικά· καὶ ὅ,τι δὲν περνᾷ στὰ ρωμαίικα, τὰ γράφει φράγκικα· νέον εἶδος ἀδιαντροπιάς.

Διάβασα σ' ἓνα ἀπόκριμα καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ μυστικοῦ Lumen²⁸ στὴν «Πατρίδα». Δυστυχῶς δὲ βλέπω ἄλλην ἐφημερίδα ἀπὸ τὸ «Ἐλ. Βῆμα» καὶ τὴν «Ἐστία». Φαίνεται πὼς καὶ τὰ δύο φύλλα δὲν καταδέχονται νὰ μαγαρίσουν τίς στήλες των οὔτε μὲ ἀπλὴ ἀναγγελία καὶ μιᾶς ὁμιλίας πού γίνεται στ' ὄνομά μου. Τὸ βεβαιώθηκα καὶ ἀπὸ τὴ Λιλιὴ Ἰακωβίδη. Δὲν ἐγνώριζα τίποτε πού καὶ πότε θὰ μιλοῦσε κι αὐτὴ²⁹. Μάλιστα ἡ κόρη μου πού ἤθελε νὰ τὴν ἀκούσῃ, δὲν κατώρθωσε νὰ μάθῃ ἀκριβῶς τίποτε, κι ἔταν ἀπὸ τὴν Παν[επιστημιακῆ] Λέσχῃ ἔφτασε, καθὼς τῆς εἶπαν, στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, θὰ εἶταν ἀρχά. Μιλοῦσε κάποιος... ὀδοντογιατρός. Ἄς εἶναι· ἡ Ἰακωβίδη λοιπόν, πού ἔτυχε νὰ τὴν ἰδῶ προχτές — μοῦ εἶπε πὼς καὶ τὸ «Ἐλ. Βῆμα» καὶ ἡ «Ἐστία» πού πῆγε στὰ γραφεῖα των μιὰν ἀπλὴ ξερὴ ἀγγελία πὼς θὰ μιλοῦσε, τὴ βάλανε στὰ παλιοπάπουτσά τους. Τὸ διάβολο εἶδος πιστοποιητικὰ χρειάζονται γιὰ νὰ γίνουν δεκτὰ στὰ φύλλα τους τέτοια πράματα! πληρωμὴ, ἢ πιστοποιητικὰ ἰδιαίτερα; Ἄς εἶναι· δὲν ἀξίζει νὰ γίνεται λόγος. Μόνο θυμοῦμαι πὼς καὶ μιὰ ἀπλὴ γυναίκα, μονάχα μὲ τὴν εὐαισθησίᾳ τῆς τῆ γυναίκειᾳ, κάποτε βλέπει τὸν ποιητὴ φωτεινότερα ἀπὸ τοὺς ἐπαγγελματίες κριτικάστρους (κατὰ τὸ ποιεῖστρούς). Τὸ στηρίζω, κυριώτατα, σ' ἓνα γράμμα πού ἔγραψε κάποτε μιὰ κοπέλλα ἀπὸ τὴ Λιγούδιστα ταπεινὴ στὴν ὕψηλὴ μέσα στὴν Ἀθήνα κριτικοφάνεια τοῦ Ἄλκη Θρούλου³⁰ πού εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνη νὰ μοῦ τὴν [γρ. τὸ] στείλῃ, ἐπὶ ἐπιστροφῇ, ἢ κυρία Ἐλένη Νεγρεπόντη. Τῆς τὸ ἐπέστρεψα τὸ γράμμα, ἀφοῦ εἶχα τὴν συγχωρητέα ἀδιακρισία νὰ ἀντιγράψω τὸ ἀφορῶν με μέρος.

Ὁ ποιητὴς σ' εὐχαριστεῖ καὶ προσκλίνεται στὴ μεγάλη σου καρδιὰ συγκινημένος.

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

Ἄργα πολὺ ἀπὸ ἓνα σημεῖωμα τῆς Νέας Ἐστίας καί, τὴν παραμονή, ἀπὸ ἓνα λόγο μιᾶς κυρίας, ἔμαθα τὸ θάνατο τοῦ Ζυγομαλά³¹. Τί εὐγένεια, τί καλωσύνη, καὶ τί συμπάθεια πού σκόρπιζε! Ἀχώριστη ἢ ἐνθύμησή του ἀπὸ δύο ἰδανικά γιὰ μένα. Τὸν Περικλῆ Γιαννόπουλο³², καὶ τὸν πατέρα σου.

Κ. Π.

VI

20.5.29

Ἀγαπητέ μου Γιώργο

Θὰ μοῦ κάμῃς τὴ χάρη νὰ διαβιδάσῃς ἐσὺ τὰ φτωχά μου ἐγκάρδια εὐχητήρια στὸν ἀγαπημένο μας πολῦτιμο Πατέρα σου πού πάντα στὴν ἐνθύμησή του δὲν ξέρω γιατί μένω μὲ γυρτὸ κεφάλι, καὶ νὰ τοῦ εὐχηθῆς κι ἀπὸ μέρους μου, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς αὐριανῆς γιορτῆς του, χρόνια πάντα κρατερὰ.

Καὶ μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴ πρὸς τοῖς ἄλλοις θυμήθηκα τέλος πάντων πού βρίσκεται ἡ λέξη σκοτεινάγρα πού σοῦ κάθησε στὸ στομάχι. Ζαλισμένος ἀπὸ τὸν αἰθέρα τῆς φιλοσοφικῆς κριτικῆς τοῦ φίλου μας³³ εἶχα χάσῃ τ' αὐγὰ καὶ τὰ πασχάλια. Κόντεψα νὰ σοῦ περάσω γιὰ δημιουργὸς τῆς λέξης πού θὰ ἤμουν τότε ἰσόπαλος μὲ τὸν μακαρίτῃ τῆς λέξης Μελαχρινό. Βρίσκεται λοιπόν ἡ λέξη στὸν «Ἐρωτάκριτο», καὶ μάλιστα σ' ἓνα χαριτωμένο δίστιχο :

Κ' ἡ σκοτεινάγρα τοῖ φλακῆς, τοῦ λογιανοῦ ἢ κρυγιότη
Πολλὰ ἀσκημὴ ἐκάμασι τὴν ὁμορφὴ τοῖ νίστη.

Πάντα πρόθυμος ὁ ταπεινὸς σου φίλος

ΠΑΛΑΜΑΣ

VII

19.7.29

Ἀγαπητέ μου

Ὁ Βισάνθης²⁴ μοῦ εἰσέταξε τὸν Τάφο μετὰ φρασμένο ἀπὸ τὸ Μιχάλαρο²⁵. Εἶναι ἀνάγκη νὰ σὲ ἰδῶ καλύτερα πρὶν σοῦ τὸν στείλω νὰ τοῦ ρίξῃς μιὰ ματιά, γιὰ κάποιες λεπτομέρειες ποὺ μοῦ γράφει στὸ γράμμα του. Θὰ σὲ παρακαλέσω λοιπὸν, ἂν δὲ βαρύνεσαι, νὰ λάβῃς τὴν καλωσύνη νὰ πέταχτῆς ὡς τὸ φτωχικὸ μου, θὰ εἶμαι περιμενοντάς σε τὸ δαιλινό, ὑποθέτω, ἀπὸ κύριο Σάββατο, Κυριακῆ, Δευτέρα κτλ. ὅποια ὥρα σοῦ εἶναι βολικῆ. Εἶμαι ζαλισμένος καὶ ἤθελα νὰ βρισκόμουνε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα.

Μὲ ἔλη μου τὴν ἀγάπη καὶ τὸ χρέος μου πρὸς ἐσένα,

ΠΑΛΑΜΑΣ

VIII

1.8.29

Ἀγαπητέ μου

Σὲ παρακαλῶ πολὺ, ἂν σοῦ εἶναι εὐκόλο, στείλε μου δυὸ πληροφορίες:

1) Πότε πέθανε ὁ Τάκης Ταγκόπουλος²⁶; δὲν ἔχω πρόχειρο τὸ φύλλο τῆς ἐφημερίδας ποὺ εἶναι ὁ λόγος μου.

2) Ποιὰ εἶναι ἡ διεύθυνση στὸ Παρίσι τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἐμπειρίκου, τοῦ ποιητῆ²⁷;

Μὲ συμπαθῆς, μὰ θὰ μὲ ὑποχρεώσης.

Κ. ΠΑΛ.

IX

Ἀθ. 15 Αὐγούστου 1929

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλη

Δεχτήκαμε χτές τὸν κύριο καὶ τὴν κυρίαν Καστρινοῦ²⁸. Καλὴ ἐντύπωση, βέβαια, μοῦ ἔκαμε τὸ ζεῦγος. Ἡ ὁμιλία μας ἐγκάρδια. Ἡ Ναυσικά²⁹ τοὺς περιποιήθηκε χωριστά. Φαίνεται πὺς ἀπὸ τὴ συνηθισμένη τῆς προθυμία — ἴσως καὶ ἀπὸ σὲ φερμένη — θὰ ἔχη ἀναλάβει νὰ τοὺς κἀνῃ κάποιες σχετικὲς εὐκολίες, εἰκόνας κτλ., γιὰ τὸ ἀποφασισμένο πανηγυρικὸ μου τεῦχος. Μοῦ εἶπε ὁ κ. Καστρινὸς πὺς σὲ εἶδε· αὐτὸ μ' ἐνδιέφερε περισσότερο· τοῦλάχιστο ἀπὸ τὰ λόγια του ἔνοιωσα πὺς μείνατε σύμφωνοι, ὡς πρὸς τὸ χαρακτήρα δηλαδὴ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ τὸ πανηγυρικὸ καὶ εἶχα κάπως ἠσυχάσει.

Αὐτὰ ἀπλοϊκὰ καὶ προσιμακὰ. Τὸ κύριο εἶναι κάτι ἄλλο. Εἶχα πάντα μέσα μου κάποια ἐνόχληση περισσότερο παρὰ εὐχαρίστηση ἀπὸ ἄλλην αὐτὴ τὴν ἱστορία. Τὰ ἔβαζα πάντα μὲ τὴ βραδύτητα τοῦ μυαλοῦ μου ποὺ μὲ κἀνει πάντα νὰ παίρνω ἀποφάσεις βιαστικὲς ποὺ ὕστερα βλέπω πὺς δὲ στέκουν. Δὲν ἀμφισβόλλω πὺς τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ τοῦ πανηγυρικοῦ τεύχους τὴν ἐκίνησε στὸ Κáιρο ἡ ἀπορία, τὸ ξάφνισμα, ἴσως ἡ ἀγανάχτησιν ἑνὸς καλοῦ φίλου, τοῦ Γ. Προξένου στὸ Κáιρο κ. Ξ. Στελλάκη³⁰, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του. Ἔλαθε τὴν ἐντύπωση πὺς στὸ πανηγυρικὸ τοῦ Καθάφη³¹, ὁ ποιητῆς αὐτὸς παρουσιαζόταν «μεγαλύτερος» ἀπὸ μένα· κάτι ποὺ βρίσκονται καὶ ἄνθρωποι νὰ τοὺς παραξενεύῃ· πρέπει κανεὶς νὰ δικαισθάνεται πὺς μεταξὺ δυὸ πραγμάτων ὁλωσδιόλου ἀνόμοιων σύγκριση δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ. Καὶ βέβαια στὴν ἐπιρροὴ τοῦ Στελλάκη θὰ χρωσιέται κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν φίλων μου (ποιῶν φίλων;) τοῦ Καίρου γιὰ τὸ δίπλωμα καὶ τῆς δικῆς μου τῆς δόξας. Τί διάβολο! θὰ πρεπε νὰ μένω ἀδικημένος; Ἐγράψε λοιπὸν πρὸς ἐμένα, γιὰ τὴ διάθεσιν τοῦ κ. Καστρινοῦ, τὰ δέοντα. Ἐδῶ ἔρχεται ἡ τεμπέλικη ἀπειροσχεφία μου. Τοῦ ἀπαντῶ σὰ νὰ μὴ μὲ πειράζῃ ἢ εὐγενικῆ αὐτὴ διάθεσιν, βέβαια, καὶ σὰ νὰ τὴ δέχομαι· εὐχαρίστως, μὲ τὴ σκέψη μου πάντα νὰ τοῦ ζητήσω νὰ μοῦ στείλῃ καὶ τὸ τεῦχος τοῦ Καθάφη. Ἐκατάλαβες; ἀνάποδα σκέφθηκα· πρῶτα ἔπρεπε νὰ ἰδῶ τὸ τεῦχος καὶ ὕστερα νὰ δώσω, ἢ ὄχι, τὴ συγκατάθεσίν μου.

Ὁ κ. Καστρινὸς εἶχε τὴν εὐγένειαν ἢ τὴν ἀφέλεια νὰ μοῦ φέρῃ μαζί τὸ καθαρικὸ

Ε.Υ.Π.Σ. Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

πάνθεο. Μετὰ τὴν ἀναχώρησή του εἶχα τὴν περιέργεια καὶ τὴν ὑπομονὴ νὰ τὸ διεξέλθω. Ξέρεις πόσο εὐκολα συμπαθῶ (συχνὰ θὰ ἐδυσφόρησε γι' αὐτό) καί, ἀκόμα, καὶ δηλώνω τὴ συμπάθειά μου. Καὶ ἂν δὲν ἐμεσολαθοῦσαν κάποια περιστατικά, στὰ περσομένα, μεταξὺ μου καὶ τῶν ὑπερθαυμαστῶν τοῦ Καβάφη, θὰ μπορούσα, ἂν εἶχα πρόσκληση, ν' ἀφιερῶσω κ' ἐγὼ τιμητικές, ποιὸς ξέρει! γραμμὲς γιὰ τὸ ἔργο του. Μὰ ἐδῶ συμβαίνει, κάτι ἄλλο, πολὺ διαφορετικό. Τὸ τεῦχος αὐτὸ εἶναι ἓνα μεγαλοφασκέλωμα ὁμαδικό, ἐπιδεξιότατα πλεγμένο, ποὺ ἀπευθύνεται πρὸς ἐμένα, κυριώτατα καὶ φυσικώτατα, ἂν καὶ κανεὶς δὲν καταδέχεται νὰ μὲ εἰπῇ, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὅλη ἀνεξαίρετα τὴ νέα ἑλληνικὴ ποίηση. Ὁ Σολωμὸς μιὰ φορά ἀναφέρεται, καὶ ἄσ' τὸ πλευρὸ τοῦ Καβάφη, ὡς ἴσος πρὸς ἴσον. Κ' ἐγὼ ἄλλη μιὰ φορά καὶ μὲ ἄλλους συναδέλφους ἀξεχώριστα, ὡς ποιητὴς τῆς ντουζίνας, ἀνάξιος λόγου ἀναμασσητῆς γαλλικῶν λυρικῶν τῆς ντουζίνας κ' ἐκείνων. Ὁ Καβάφης δὲν εἶναι «μεγαλύτερός μου» ποιητῆς, ἀπλουστάτα, γιατί ἐμεῖς δὲν ὑπάρχομε· εἶναι ὁ μέγας, ὁ μόνος ὁ μοναδικός, καὶ ἀπ' αὐτὸν πηχίζει ἡ Renaissance, ἡ Ἑλληνικὴ Ἀναγέννηση. Μὰ; ἔφερε τὴν ποίηση, τὴ γλῶσσά τῆ σκέψη, τὸ στίχο, τὴν τέχνη. Ὁ δημοτικισμός, κολοκύθια! Θὰ τὰ εἶδες ὅλα αὐτά, μὲ σκέτω. Καὶ θαυμάζω τὸ στωϊκισμό σου.

Καταλήγω. Δὲν ἔχω καθ' ἑαυτοῦ με κανένα κανενὸς εἶδους περιοδικὸ νὰ παρουσιάσθω παίρνοντας ἀξίωση καὶ πῶς καμιὰ κανενὸς εἶδους. Οὔτε ὡς ἀντιφασκέλωμα τοῦ Καβάφη, οὔτε ὡς οὐρὰ τῆς δόξας του. Δὲν ἐννοῶ νὰ συνταραχτῆ με κανένα τρόπο ἢ μακαριότης τῶν Ἀλεξανδρινῶν, τῶν Καίρινῶν καὶ τῶν παναιγυπτίων πέρα ὡς πέρα πῶς ἔχουν καὶ πῶς κατέχουν τὸ μοναδικὸ τῶν αἰώνων ποιητῆ. Νούμερο 2 μεγαλωσύνης ἔστω, καὶ μὲ χιλίους δυὸ κινδύνους πάντα νὰ πέσω στὰ θυμιατὰ καλοπροαίρετων λογῆς φίλων ποὺ τότε ὠραία τώρα τελευταία τοὺς θυμήθηκες μὲ τὰ ἀπαραίτητα «Ὁ Παλαμᾶς ἔκλεισε στὴν ψυχὴ του τὴν Ἑλλάδα», καὶ τὰ τέτοια θαυμαστικά νεροκολόκυθα, ὄχι! Οὔτε καὶ τὰ πιστοποιητικά καλῆς καὶ ἀμέμπτου διαγωγῆς τῶν ἀρμοδίων Ἀρχῶν χρειάζομαι. Ἄς τὸ χαίρεται ἑλοκληρωτικὸ ἀκαταμέριστο τὸ κλέος του ὁ νέος αὐτὸς Καλλιμάχος, καθὼς κάποιος πολὺ φειδωλὰ τὸν ὀνομάζει, ἐκεῖ ποὺ ὁ βοϊδοκέφαλος φίλος μας ὁ Dieterich⁴², ὑπερθεματίζοντας, τὸν ἀποκαλεῖ Γκαίτε⁴³! Δὲν εἶμαι οὔτε Πάτσης, οὔτε Μερκούρης, οὔτε Χρηστομάχος⁴⁴, ἀδυνατῶ δυστυχῶς νὰ θέσω ὑποψηφιότητα καὶ νὰ βγάλω κάληψη γιὰ ποιητῆς. Εἶμαι ὁ, τι εἶμαι, καὶ μ' ἐσένα μονάχα. Μόνον τὸ μυαλὸ ἐνὸς Ψυχάρη φαντάστηκε νὰ μοῦ παραβγῆ στίς ἐκλογὰς γιὰ τὸ Νόμπελ! Δὲ θέλω τίποτε πιά ν' ἀκούσω γιὰ τὸ πανηγυρικό. Γράφω καὶ τοῦ Στελλάκη. Ἄν νομίζης πῶς εἶναι ἀργὰ καὶ πῶς τὸ τεῦχος πρέπει νὰ βγῆ ἢ δὲ μπορεῖ νὰ μὴν ἐβγῆ, δὲ φροντίζω. Δὲν ὑπάρχω γι' αὐτό.

Τὸ κεφάλι μου βρῖσκεται σὲ κατάσταση ποὺ δὲ μπορεῖ τίποτε νὰ καταπιαστῆ, χωρὶς νὰ κουραστῆ σὲ λιγάκι.

Χτὲς εἶταν ἐδῶ ὁ φίλος Βεζανῆς⁴⁵. Βαστᾶ στὴν τσέπη του ἀντιγραμμένο ἀπὸ σένα τὸ Θωμᾶ⁴⁶. Μὲ συγκίνησαν ὅλος σου αὐτὸς ὁ κόπος καὶ ὁ τρόπος ποὺ τὸν ἔκαμες νὰ τ' ἀκούσῃ τὸ ποίημα. Τὸ ποίημά μου αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον εὐτυχισμένα καὶ τὰ χαρκατηριστικώτερα τοῦ ἔργου μου. Μὲ παρεκάλεσαν ὁ Βεζανῆς καὶ μιὰ καλὴ παιδοῦλα ποὺ ἔτυχε νὰ εἶναι παρούσα, νὰ τὸ διαβάσω. Καὶ διαδάζοντάς το, αἰσθάνομαι μαζί τὴν ἀνάγκη καὶ τῆς κριτικῆς ἐρμηνείας κάποιων στροφῶν μολονότι δὲν εἶταν καὶ ἀπαραίτητη τέτοια κριτικὴ γιὰ τὸ αἰσθημα ποὺ ξυπνᾶ τὸ ποίημα. Ἀλλὰ ἤμουνα στὸ στοιχεῖο μου, μὲ τὴ συνθετικὴ τῆς ποίησης αὐτῆς μαζί λυρικῆς καὶ δραματικῆς, συνεπτυγμένης, λακωνικῆς, καὶ μὲ τὴν ἀπουσία κάθε ρητορικῆς πλατυρρημοσύνης, γιὰ ὅσους ἀπὸ ποίηση καταλαβαίνουν. Μὲ συγχωρεῖς γιὰ τὸ μετριόφρονα ναρκισσισμό μου. Μὰ στοχάζομαι, ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς «Νέας Ὠδῆς τοῦ παλαίου Ἀλκαίου» στὴν «Ἀσάλευτη Ζωὴ» καὶ πολὺ πρίν, ἴσα μὲ τὸν καιρὸ τοῦ «Θωμᾶ» στοὺς «Σκληροὺς καὶ δειλοὺς Στίχους» καὶ ὕστερ' ἀκόμα, πόση καὶ ποιά μουσικὴ μὲ ὑποκείμενα μυθικά, ἱστορικά, μυθολογικά, στοχαστικά, καὶ πρόσωπα καὶ σύμβολα καὶ μονόλογοι ποὺ θὰ μπορούσαν στὸν ἄξιο παρατηρητῆ νὰ πνίξουν ἢ νὰ καταστήσουν ὠχρά, περιττά, τὰ καθαρικά μοτίβα... (Ἄν εἶναι τίποτε περιττὸ στὴν Τέχνη.)

⁴⁵ Ὅλος πρόθυμος μὲ τὴν εὐγνωμοσύνη μου καὶ μὲ μιὰ κρυφὴ λύπη ποὺ κοπιάζεις γιὰ μένα.

X

Κυριακὴ 2.1.30⁴⁷

Ἀγαπητέ μου

Τῆ νύχτα φαίνεται πὼς βλέπω καθαρώτερὰ τὰ πράγματα, τότε καὶ μὲ βασανίζουν ὅλα μου τὰ σκοντάματα. Σήμερα λοιπὸν, πρὸς τὰ ξημερώματα, τὸ δημοσίευμα τὸ χτεσινὸ τοῦ «Ἔθνος»⁴⁸ πού εἶχε πάλι τὴν ἀπειρὴ καλοσύνη νὰ μοῦ φέρῃς καὶ τὴν ἀνεξήγητὴ ἐπιμονή νὰ μὴ μὲ ἰδῆς, μοῦ φάνηκε... ὑπολιτο. Φοβοῦμαι μήπως τὸ «Ἔθνος» ἔπασσε θῦμα κάποιας φάρας... ἀντιπαλαμαϊκῆς.

1) Τὸ περιοδικὸ *Βίαινο*: Πρώτῃ φορὰ τ' ἀκούω τ' ὄνομά του. Σὰν ὄνομα φύλλου σατυρικοῦ. Μοῦ φαίνεται πὼς πολὺ εὐκόλα συμμαζώνει τὶς γνώμες μεγάλων συγγραφέων, σὰν τὸν Ρομαίν Ρολλάν. 2) Τὸ ρώτημα πολὺ δημοσιογραφικὸ ὥστε νὰ βάλῃ στὰ αἵματα ἀνθρώπους πάλι τέτοιους. 3) Πολὺ εὐκόλος στὴν ἀπάντησή του ὁ Ρολλάν ἀφοῦ μάλιστα ἐπλήρωσε πρὸς ἐμένα τὸ φόρο του μὲ τὸ παραπάνου, στέλνοντάς μου τὴν πρωτοχρονιὰ τὸν ὥραϊο τοῦ χαιρετισμοῦ⁴⁹. Ἔτσι μεταβάλλεται σὲ ὑμνογράφο μου *attitré*. 4) Κ' ἐδῶ φαίνεται δικαιολογημένη ζωηρότερα ἢ ὑποψία μου: Ὁ Ρολλάν «παρεκλήθη νὰ δικαιολογήσῃ! τὴ γκῶμη του!» Καὶ ὁ Ρ. μὲ ὑπομονὴ εὐαγγελικώτατῃ ἀποκρίνεται ξαναμασσώντας τὴ ρουτίνα τοῦ μεγαλείου μου! — Τὸ συμπέρασμά μου εἶναι ὅτι μόνῃ ἢ προσφυγῇ στὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία παρέλαβε τὸ «Ἔθνος» τὴν εἰδηση μπορεῖ νὰ διαφωτίσῃ τὸ ζήτημα.

Ὁ μπορεῖ ἀνάξιος φίλος σου

ΠΑΛ.

Ὁ «Τάφος» τοῦ Baudry⁵⁰, προσεχτικὰ διαδρασμένος, ὥραϊος.

XI

23 τοῦ Ἀπρίλη 1930

Ἀγαπητὲ Γιώργο

Ὁ ποιητὴς σοῦ εὐχεται ὑγεία κ' εὐτυχία μὲ τὸ φωτοστέφανο πάντα τῆς νιότης καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ πού σὲ κάνει νὰ βλέπῃς καὶ τὰ ὥραϊα ὥραιότερα κι ἀπ' ὅ,τι ἀκριδῶς εἶναι στὴν πραγματικότητα καί, δουλεύοντας γιὰ κείνα, νὰ τὰ ἐξιδανικεύῃς, δηλαδὴ ἐσὺ νὰ γίνεσαι ὁ ποιητὴς ἐκείνων.

Ἐλαβα προχθὲς τὸ πανηγυρικὸ τεῦχος τῆς *Semaine Égyptienne*⁵¹. Μοναδικό. Καὶ σκέπτομαι πὼς ἐσὺ τὸ ἐβγαλὲς ἀπὸ τὰ βάρη τῆς ἀδύσσου καὶ τοῦ ἔδωκες σχῆμα καὶ ζωνή. Καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ κριτικὴ, καὶ μὲ λυρικὰ ὑπερθετικὰ καὶ μὲ τόση καὶ μὲ τέτοια καλωσύνη! Ντρέπομαι καὶ μελαγχολῶ. Σοῦ λέω ἀλήθεια. Καὶ μόνον μὲ παρηγορεῖ πὼς ὅλα αὐτὰ ἀντιχτυποῦνε στὴν Ἑλλάδα. Ἐγὼ στὴν περίστασιν αὐτὴν εἶμαι ἡ ἀφηρημένη ἰδέα, καὶ ἡ Πατρίδα τὸ πρόσωπο. Πάει καλά. Πότε θὰ σὲ ἰδῶ!

Πάντα νὰ ζῆς διαλαλητῆς καὶ τιμητῆς τῶν ἀληθινῶν καὶ τῶν ὥραϊων, ἀκόμα πλατύτερων κι ἀξιώτερων.

Ἐννοεῖται: στὸν κ. Σταυρινὸ θὰ γράψω τὰ δέοντα⁵².

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

XII

4.7.30

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλῆ

Τὸ τεῦχος γιὰ τὸ ὁποῖο μιλοῦσαμε, τὸ ηῦρα. Ὁ τίτλος του: «Πετρ. Ἐξαρχάκου καὶ Θεμ. Φιλαδελφῆος Ἑλληνικαὶ Πρόοδοι 1908 Ἀθηναί.» Εἶναι τεῦχος πανηγυρικόν, ἐπιβλητικόν, καὶ ἀρκετὰ περίεργον καὶ κάπως διασκεδαστικόν σὲ μερικὰς σελίδες του. Τὸ ἀρθρο μου, ἂν δὲν τὸ ἔχεις ἰδεῖ: τὸ τεῦχος αὐτό, μὲ μιὰ ὥραϊα μου φωτογραφία — κρατισόμεστε ἀπὸ τὰ νιάτα ἀκόμα — πρέπει νὰ τὸ ἰδῆς. Ἐπιγράφεται «Ποιητικὴ Τέχνη καὶ γλῶσσα» ἀπολογισμός, λογοδοσία γιὰ τὴν ὅλη κατάστασιν σὲ 8 δίστηλες σελίδες ἢ καθισμιά. Περιφραγμὰ. Ἄν δὲν τὸ ξέρῃς, τὸ ἔχω στὴ διάθεσίν σου.

Μοῦ στάλθηκε χτές ἡ «Πρωτοπορία.»⁵³ Μὲ τὸν τρόπο πὸ μιλοῦσες, μὴ μιλώντας, καὶ πὸ εἰδειχνες, ὅταν τὸ ἔφερνε ὁ λόγος στὸ φύλλο αὐτὸ πὸ περιμένουμε νὰ βγῆ, νόμιζα τὼς κάτι πολὺ μοχθηρὸ καὶ τρομερὸ τεκταίνεται, σκαρώνεται γιὰ μένα. Τὸ φοβερὸ αὐτὸ γιὰ ἔσους ἔχουν κάποιο κόκκο μέσα τους λογικῆς καὶ ντροπῆς, δὲν τὸ εἶδα. Εἶδα ὅμως κάτι, πὸ κι αὐτό, μὲ ἔλα τὰ μαθήματα πὸ δίνει ἡ πείρα, δὲν τὸ περίμενα: εἶδα ὡς πὸ βτάνει τὸ πάθος, ἡ ἀνοησία, ἡ τρέλα, ἡ ἐμπάθεια, ἡ χοντροκεφαλιά, ἡ ἄγνοια; τί νὰ σοῦ τῶ; τὸ συμφέρον, ἡ εὐδοκίμονία πὸ θὰ αἰσθανθοῦν κάποιοι ἄνθρωποι κατεβάζοντάς με ἀπὸ κάποια θέση ξεχωριστή; Εἶμαι τόσο σημαντικὸ ὑποκείμενο; Δὲν περίμενα νὰ ἰδῶ τόσο καὶ τέτοια χυδαιότητα, τόσο καὶ τέτοια διαστροφή πραγμάτων, τόσο παιδαριωδία, τέτοιους παραλογισμούς, τέτοιες, ἐπὶ τέλους ψευτιές, μὲ τέτοιον ἐπίσημο τρόπο καὶ διασκεδαστικὸ πὸ εἶναι βέβαια, γιὰ γέλια, μὰ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ γιὰ τὸν Εἰσαγγελέα. Ἔστειλα στὴν Ἀστυνομία τὰ γράμματα ἐνὸς ἀθώου, ἀκαταλόγιστου, ἄρρωστου ἀνθρώπου πὸ μὲ παρᾶστανε πὼς τοῦ ἔκλειψα τὰ χειρόγραφα του ἢ πὸ δὲν ἐνέργησα ὡς πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας πὸ εἶχα τὴν ὑποχρέωση, γιὰ νὰ τὰ βρῆ, καὶ μὲ περνοῦσε γενεές δεκατέσσερες τὰ ἔστειλα στὴν Ἀστυνομία ὄχι γιατί μ' ἔβριζε, ἀλλὰ γιατί ἦταν ἐπικίνδυνος, καὶ εἶχα κάποια ὑποχρέωση νὰ φερθῶ ἔτσι. Τώρα, τί νὰ εἴπῃς τῆς «Πρωτοπορίας;» Νομίζεις πὼς τιμᾷ τὴ μνήμη τοῦ Ψυχάρη, δημοσιεύοντας ὡς ἀριστουργηματικὰ Κατάλοιπα πὸ λέμε οἱ λογιώτατοι, πράγματα, καὶ ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ των σημασία, τοῦ εἰδεχθέστερου εἶδους ἐξαμβλώματα, ἀξια νὰ δώσουν ἓνα δεύτερο θάνατο καὶ σὲ πεθαμένο. Εἶχα τὴν ἀναισθησία νὰ γελάσω περνώντας τις τρισελεεινές του σελιδούλες, ἄ ἔλες ὄλες, μὰ φτάνουν γιὰ νὰ σφραγίσουν τὸν φοβερὸ ξεπεσμό τοῦ ἀνθρώπου· μὰ δὲν ἔπρεπε νὰ γελάσω ὕστερα εἶδα πὼς τὸ πράγμα δὲν εἶναι ἀπλὰ κωμικὸ, ἀλλὰ κωμικοτραγικὸ· βέβαια, ἐκεῖ ἡ παθολογικὴ του κατάσταση θὰ ἔπρεπε νὰ καταλήξῃ! ἁρμονικὸς τῆς ἐπίλογος! ἐγωπάθεια ὅσο δὲν παίρνει ἄλλο, καὶ πνίξιμο κάθε ὑψηλοῦ — ὅπως εἶναι: τὰ πνευματικὰ — στοιχείου μέσα στὴ βρωμιολίμνη τοῦ γελοίου καὶ τοῦ διαστρεβλωτικοῦ. Πολὺ καλά. Ἐπὶ τέλους εἶναι ὁ Ψυχάρης αὐτός. Μὰς μιλεῖ καὶ ἀπὸ τὸν τάφο. Εἶμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τυπώσουμε, νὰ φέρουμε στὴ δημοσιότητα καὶ τὰ σκουλήκια τοῦ τάφου του. Πολὺ καλά. Αὐτὸς ὁ Παλαμᾶς, μὲ ὄλες του τίς ἀμαρτίες μὲ ὄλα του ὅσα τοῦ καταμαρτυροῦν καὶ τὰ συμμεριζόμαστε κ' ἔμελλε, χρειάζεται νὰ χτυπηθῆ. Ἐπὶ τέλους κάτι τοῦ μένει ἀπὸ τὸ παρελθόν· τὸ ἀναγνωρίζουμε. Εἶναι κάτι. Μάλιστα εἶχε καὶ τὴν καλωσύνη νὰ προσέξῃ συμπαθητικὰ καὶ τὰ γραφόμενά μας καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ κάποια μας ἐνδόμυχη, δικαίαν ἐπιθυμία μας: νὰ μὰς προσέξῃ⁵⁴. Τοῦ δείχνουμε τὴν ἐκτίμησή μας. Ἴδου ἓνας ἄνθρωπος, Πριονιστῆς⁵⁵ ὀνομαζόμενος, μὰς ἔρχεται μὲ ντοκουμέντα, λέει, νὰ μὰς δείξῃ πράγματα, θέλετε, ἐπιβαρυντικά, ἐπ' αὐτοφόρῳ ἐνοχοποιητικά. Αὐτὰ εἶναι πλέον γεγονότα. Δὲν εἶναι πλέον κρίσεις καὶ ἐκτιμήσεις λογικῆς, φιλολογικῆς· ἐδῶ ἀναφέρονται πράγματα μὲ χρονολογίες. Μέσα σ' αὐτὰ γίνεται λόγος καὶ περὶ Παλαμᾶ. Τοῦτο, ἐκεῖνο. Κάθε ἄλλος ἄλλοῦ διευθυντῆς σεβόμενος τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ φύλλο του, θὰ ἔπαιρνε τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Πριονιστῆ—δὲν ἔχω τὴν ὑψηλὴ τιμὴ νὰ τὸν γνωρίζω τὸν ἄνθρωπο [—] καὶ θὰ τὸ ἔφερνε ἢ θὰ τὸ ἔστειλε στὸν ὑποφαινόμενο, λέγοντάς του: Αὐτὰ σὰς γράφει, αὐτὰ σὰς κατηγορεῖ ὁ κύριος αὐτός· θὰ τὰ δημοσιεύσουμε· τί φρονεῖτε; τί ἔχετε σεις νὰ μὰς πῆτε; Ἐπιμένω σ' αὐτό, γιατί ἔτσι γίνεται, νομίζω, παντοῦ, σὲ τέτοιες ἀνάλογες περιπτώσεις. Βέβαια, πὼς δὲν θὰ εἶχα καμιὰ ἐπιθυμία νὰ ἔρθω σὲ ἀντιπαράσταση μὲ τὸν κύριο Πριονιστῆ, μπορούσε ὅμως νὰ μοῦ ἔρθῃ ἢ ὄρεξῃ νὰ σημειώσω ὅ,τι σοῦ σημειώνω τώρα. Δὲν ξέρω ἂν ὑπάρχει ἐδῶ νόμος πὸ προστατεύει τοὺς ἀνθρώπους πὸ ἔχουν κάποια ὑπόσταση σὲ ὀρισμένους κύκλους, καθὼς συμβαίνει στὴν περίπτωσιν αὐτῆ, καὶ πὸ θὰ κινδύνευαν νὰ παρεξηγηθοῦν καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους ἀγαθόπιστους· ὁ ἄνθρωπος αὐτός θὰ μπορούσε νὰ καταγγεληθῆ ὄχι στὴ δημοσιότητα—αὐτὸ δὲ ἔλειπε!—ἀλλὰ στὴν Εἰσαγγελεία γιὰ τὰ ψέματά του πὸ ἔχουν χαρακτῆρα συκοφαντικὸν καὶ μειωτικὸν ὅπωςδήποτε κάποιας τιμῆς πὸ μοῦ χρεωστήται. Ὅλα ὅσα ἀναφέρει εἶναι βέβαια χαρακτηριστικὰ γιατί εἶναι ἀπογομνωτικά τοῦ γελειωδέστατου, ταπεινωτικοῦ κ' ἐξευτελιστικοῦ, καὶ παράλογου καὶ ξεκαρδιστικοῦ τρόπου πὸ ζητοῦσε ὁ καημένος ὁ Ψυχάρης τὸ βραβεῖο τοῦ Νόμπελ. Μόνον

ὁ καημένος ὁ Δελαπατριδῆς πού τόν ἔκλεισαν ἐπὶ τέλους στο φρενοκομεῖο θὰ μπορούσε νὰ τὸ ζητήσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Ὅσα ἀναφέρει στο ἄρθρο του γιὰ μένα εἶναι ἀνύπαρκτα, ψεύτικα, διαστρεβλωτικά. Δὲν ἔχω γράμματα τοῦ Ψυχάρη γιὰ τὸ περίφημο αὐτὸ Νόμπελ, πού ἐπέπρωτο νὰ διακωμωδηθῆ καὶ τσαλαπατηθῆ στὴ Ρωμοσύνη κατὰ τέτοιον ἀφάνταστα διασκεδαστικὸ τρόπο. Ἔνα, τὸ ἕνα πού ξέρεις γράμμα του ἔχω μὲ χρονολογία πέρα ὡς πέρα «Κεριακὴ — τριάντα τοῦ Νοέβρη 1924». «Καὶ τώρα χύνουμαι στὴν ἀγκαλιά σου ἦ, πιὸ σιωπᾶ, πέφτω στὰ πόδια σου νὰ τὰ φιλήσω καὶ νὰ μὲ συμπαθήσῃς πού τολμῶ νὰ σοῦ παραδῶ.» Καμιὰ ἐπιτροπὴ δὲν ἦρθε στο σπίτι μου «ἀπὸ Καλομοίρη, Ξενόπουλο, Πετροκοκκίνο καὶ ἄλλους» γιὰ νὰ μοῦ ἀνακοινώσουν κτλ. κτλ. (ἄρθρ. Πριονιστῆ) οὔτε σπίτι μου ἦρθαν, οὔτε στο δρόμο μὲ γύραν, οὔτε κανεῖς μοῦ μίλησ' ἔτσι ποτὲ γιὰ τὸ Νόμπελ, οὔτε εἶπα ὅτι «ἀρνοῦμαι νὰ βάλω ὑποψηφιότητα», πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιὰτι οὔτε εἶπα, οὔτε μπορούσα νὰ βάλω, κι ἂν ἤθελα, ὑποψηφιότητα, γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι δὲν μπορεῖ ἐκεῖ ὁ καθεὶς καὶ διάσημος ἂν εἶναι νὰ βάλῃ ὑποψηφιότητα, ἔπως τὴ βάζουν οἱ ἄνθρωποι γιὰ βουλευτές, γιὰ γερουσιαστές, γιὰ ἀκαδημαϊκοί, ἀλλὰ τοὺς προτείνουν ἄλλοι, ὠρισμένοι, compétants, ἀπὸ τὸ καταστατικὸ τοῦ βραβείου (τοῦλάχιστον εἶται ἐγὼ ἔχω τὴν ἀντίληψη πὼς γίνεται.) Καμιὰ «ἴδια ἐπιτροπὴ» δὲν ξαναἦρθε σπίτι μου. Ἐγὼ εἶπε λοιπὸν; Βέβαια, κάτι εἶπε. Μιὰ βραδιὰ γυρίζοντας σπίτι μου (δυστυχῶς δὲν φυλάγω ποτὲ στὴ μνήμη μου οὔτε στο χαρτί σημειῶνω χρονολογίες γιὰ πράγματα τέτοια πού μ' ἐνδιαφέρουν, καὶ φαίνεται πὼς εἶναι κακὸ αὐτό, γιὰ μερικές περιστάσεις· πολὺ περισσότερο, οὔτε ἡμερολόγιο κρατῶ) ἀλλὰ ἦταν ἡ χρονιά πού ἦρθε ὁ Ψυχάρης στὴν Ἀθήνα· λοιπὸν μοῦ εἶπαν σπίτι μου ὅτι μὲ γυρεύαν τρεῖς: Καλομοίρης, Γκόλφης, Ξενόπουλος. Δὲν ἦμουν. Τὴν ἄλλην ἡμέρα ἦρθαν ὁ Καλομοίρης καὶ ὁ Ξενόπουλος. Οἱ ἄνθρωποι σεμνότερα καὶ φιλικώτερα, καὶ μὲ κάποιαν εὐγενική, καθὼς ἐφαίνονταν, προσπάθεια μήπως μὲ ἐνοχλήσουν, μοῦ εἶπαν πὼς εἶναι σταλμένοι ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, μοῦ εἶπαν ἂν θέλω νὰ βάλω τὴν ὑπογραφή μου σὲ μιὰν ἀναφορὰ πού θὰ κυκλοφορήσῃ γιὰ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Ψυχάρη γιὰ τὸ Νόμπελ. Τοὺς ἀπάντησ' ἀπλῶς: γιὰ τρόπους πρὸς πραγματοποίηση πραγμάτων ἄσκοπους καὶ μὴ σοβαροὺς δὲν μπορῶ νὰ βάλω ὑπογραφή, γνωρίζοντας πὼς οἱ ὑποψηφιότητες γιὰ τὸ Νόμπελ δὲν βάζονται μὲ ὑπογραφὲς ἀπὸ ὅποιους γιὰ κυκλοφορίαν ὁποιαδήποτε, ἀλλὰ ἀπὸ ὠρισμένα πρόσωπα ἀναγνωρισμένα ἀπὸ τὸν Ὄργανισμὸ τοῦ βραβείου. Αὐτὴ τὴν ἀπάντησιν ἔδωκα μὲ αὐτὰ ἦ καὶ μὲ ἄλλα, μπορεῖ, λόγια, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο νόημα. Ἢ θὰ ἠμπορούσαν νὰ ρωτηθοῦν καὶ οἱ δύο ἐπισκέπτες μου. Ἦσαν δικαιολογημένη τὴν ἀπάντησή μου, κ' ἔφυγαν παρακαλώντας με νὰ μὴ στενοχωρηθῶ κτλ. Μάλιστα ὁ κ. Καλομοίρης δταν ἀνέφερα ὅτι ὠρισμένα πρόσωπα θέτουν ὑποψηφιότητες γιὰ τὸ Νόμπελ, εἶπε γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅτι οὔτε αὐτὸς μπορεῖ νὰ ὑπογράψῃ ἀναφορὰ γιὰ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Ψυχάρη, ἀφοῦ εἶναι μουσικὸς συνθέτης, καὶ ὄχι φιλόλογος κτλ. καθὼς ἀπαιτοῦσεν ὁ ὀργανισμὸς. Ἔννοεῖται ὅτι εἶχα καὶ τὴν ἐνδόμυχην ἰδέα ὅτι ἡ ὑπογραφή μου σὲ τέτοιου εἶδους ἀναφορὰ, μάλιστα καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζω καὶ ποιοὶ θὰ τὴ συνυπόγραφαν, μπορούσε νὰ μὲ κάμῃ καὶ γελοῖον, ἢ ὀπωσδήποτε νὰ λυπήσῃ ἕνα κύκλο ἀνθρώπων, πού χωρὶς καλὰ καὶ στίς λεπτομέρειες νὰ γνωρίζω, ἤξευρα ὅτι ἔτρεφαν τὴ γνώμη καὶ εὐχονταν καὶ ἐνεργοῦσαν — ὄχι βέβαια ψυχαρικῶ τῷ τρόπῳ — γιὰ τὴν ὑποψηφιότητά μου στο Νόμπελ. Βλέπεις ὅτι στὰ γράφω αὐτὰ μὲ τὸ νὶ καὶ μὲ τὸ σίγμα καὶ μὲ κίνδυνον νὰ σοῦ γίνω ὀχληρὸς, μιὰ φορὰ πού τὸ καταπίστηκα, βασιζόμενος στὴν ἐξαιρετική καὶ κατανοητική σου πρὸς ἐμένα καλοσύνη. Καὶ λοιπὸν διαψεύδω μὲ τὸν ἐπισημότερο τρόπο (βσο καὶ ἂν θὰ μοῦ εἶπῃς ὅτι δὲν χρειάζεται αὐτὸ γιὰ σένα) τὴν ἀπάντησιν πού φέρομαι πὼς εἶπα στὴν ἐπιτροπὴ: «Δὲν ἀποκλείεται ὅτι μπορεῖ νὰ βραβευθῶ κ' ἐγὼ, ὁ ὁποῖος ἐξ ἄλλου ἔχω καὶ τόσες πολλὲς οἰκογενειακὲς ὑποχρεώσεις!!!» Μόνον ἄνθρωπος μὲ λούστρου ἰδεολογία μπορεῖ νὰ τὸ εἶπῃ αὐτὸ πὼς τὸ εἶπα, ἐγὼ τοῦλάχιστον, ἦ νὰ πιστέψῃ πὼς τὸ εἶπα. Κ' ἐδῶ ζητῶ τὴ γνώμη σου: τί νὰ κάνω ἔταν γράφονταί σὲ ἕνα φύλλο, μάλιστα μὲ φιλολογικὲς ἀξιώσεις, ἀσχολίαστα ὡς ἀληθινὰ τέτοια πράγματα! Ἐδῶ δὲν πρέπει νὰ συμβουλευθοῦμε νομικό; Ὁ φίλος μας ὁ Τσάτσος βρίσκεται στὴ Σκιάθου. Αὐτὸς ὁ αὐτουργὸς τοῦ ἄρθρου ἐπικαλεῖται στο τέλος τὴ μαρτυρία Ξενοπούλου, Ποριώτη, Γκόλφη, Πετροκοκκίνο, Καλομοίρη καὶ

ἄλλων. Ἐδῶ δὲν εἶναι κριτικὴ συγγραφὴν, ἐδῶ εἶναι μαρτυρία γεγονότων. Ἔτσι θὰ μείνουν αὐτά; Ἐγὼ μέσα μου τὴν ἀπειρίαν, τὴν κακομοιρίαν, τὸ ξάφνισμα τῶν ἀνθρώπων τοῦ εἶδους μου. Κατργαριᾶς πού δὲν τὸς ὑποπτεύομαι, δὲν ὑπάρχουν γιὰ μένα ὅταν μοῦ παρουσιάζονται τὰ φαντάσματ' αὐτὰ σὰ νὰ ὑπάρχουν, τί νὰ κάμω; Πῶς θὰ ἤθελα νὰ φωτιστῶ! — Στὴν περίοδον τῆ χρονικῆ πού διαδραματίζονταν ὅλα αὐτά, ὁ Ψυχάρης βρισκόνταν στὴν Ἀθήνα. Ὁ ἀνθρώπος βλέποντας «σκοῦρα τὰ φερσίματά μου», ξαναδιάβασε τὰ ἔργα μου καὶ τὰ ἤυρε «σκοῦρα κι αὐτά», καθὼς ἔγραψε. Λογικὰ καὶ φυσικὰ. Τῆ στενοχώρια τοῦ αὐτῆ σὴν ἔδειχνε, φαίνεται, καὶ σὲ ἄλλους ἐδῶ πού τὸν ἐδλεπαν, καθὼς φαίνεται καὶ ἀπὸ τῆ διήγησιν πού τὴν ἄκουσα, μιὰ δυὸ φορές, ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ φίλου μου ποιητῆ, τοῦ γιαιτροῦ Α. Μαιμέλη. Μολαταῦτα μὲ τὸν Ψυχάρη ἰδιώθηκα δυὸ φορές. Τὴν πρώτη, ὅταν ἦρθε στὸ γραφεῖο μου, στὶς 3 ἢ ὅρα τὸ καλοκαίρι, παραδιάζοντας τὴν εἴσοδον σχεδόν, πού μ' ἔκαμε νὰ τὸν δεχθῶ ὅπως ὅπως· δὲν εἶπαμε τίποτε· δὲν ἀνταλλάξαμε παρά κομπλιμέντα γιὰ τὶς ἀγάπες μας. Μονάχα πῶς τὸν ξάφνισε κάπως ἡ ἀντριώτισσα παιδοῦλα πού τὸν τρατάρισε. Κοιτάζοντάς τιν κατὰματα, τῆς λέει: «Τί λές; ὁ Ψυχάρης εἶναι καλὸς ἀνθρώπος;» Τοῦ ἀπαντᾷ ἐκείνη γελαστά: «Ὅχι· δὲν εἶναι!» Ἀγαγκάστηκα νὰ τοῦ πῶ πῶς ἡ μικρούλα ὑπηρέτρια ἀγαπᾷ τὰ χωρατὰ, καὶ πάντα μὲ τὴν εἰρωνία μιλάει. Τῆ δεύτερη φορά τὸν εἶδα στὸ σαλόνι τῆς κυρίας Νεγρεπόντη τότε, νομίζω (Ἀλκη Θρύλου). Μ' ἔνα γράμμα ἡ κυρία μὲ παρεκάλεσε νὰ ρθῶ σπῆτι τῆς, θὰ τῆς κάνω χαρὰ πού θὰ εἶναι ὁ Ψυχάρης. Ἐκαμα τὴν ὑπόθεσιν — λανθασμένη — πῶς θὰ εἶναι μόνο ὁ Ψυχάρης· εὐκαιρία νὰ τὸν χαιρετίσω· γιαιτὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς μεγαλῶνοντας πάντα ἡ φυγοκοσμία μου καὶ ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἡσυχίας, κάτι μ' ἐμπόδιζε πάντα νὰ τὸν πλησιάσω στὸ ξενοδοχεῖο του, στὰ ἐπιτελεῖα του, στὶς δημόσιες καὶ ἰδιαίτερες ὁμιλίαις του, στὰ γράμματά του καὶ τὰ λεγόμενά του τὸν θεωροῦσιν αὐτὸ — καθὼς τιτλοφορεῖται στὴν ἀρχὴ τῆς περίφημης φυλλάδος του, — ἃς ἦταν καὶ ὁ θεωροῦσιν τοῦ «Θάνατου Παλληκαριοῦ.» Ἐδῶ θὰ ἔπρεπε νὰ σοῦ ἐκταθῶ· μὰ λυποῦμαι καὶ τὴν πέννα μου κ' ἔσένα κ' ἔμένα. Μοῦ γίνονταν ἀγάλια ἀγάλια καὶ ἀντιπαθητικώτερος ὁ χαρακτήρας του, καὶ μὲ ὅλα του τὰ διαχυτικὰ γράμματά καὶ τὰ ἐρωτικὰ του γαλλόφωνα δίστιχα πρὸς ἔμένα, καὶ τὴν ἔλλειψιν μιᾶς ὅπωςδὴποτε ἀξιοπρέπειαις στὰ φερσίματα, μὲ τὶς χοντροκομμένες του οἰκειότητες, τὶς ἀγάπες του τὶς μόνιμες, τὰ «σὲ πυροφιλῶ» του καὶ τὰ «σὲ χέζω»⁶¹ του· καὶ αὐτὰ ἄσχετα ὅπως δὲσίου μὲ τὸ περίφημον ζήτημα τοῦ Νόμπελ, πού σχεδόν δὲν τὸ πρόσεχα. Καὶ λοιπὸν στῆς κυρίας Νεγρεπόντη εἶταν θρονιασμένος κόσμος καὶ κοσμίαις, ἀκόμα καὶ μοῦτρα πού εἶταν ἀδύνατον νὰ καλοδεχθῶ τὸ συναπάντημά τους. Εἶταν αὐτὸ τὸ δεύτερον καὶ τελευταῖον μὲ τὸν Ψυχάρη συναπάντημά μας μὲ τὸ ξεφώνημά του μόλις μὲ ξεχώρισε στὸ πλῆθος: «Ἄ! Νὰ κι ὁ μέγας μας ὁ Παλαμάς!» Μόνο ἕνα γράμμα μοῦ ἔστειλε, τὸ στερνὸ του κι αὐτὸ, «Τρίτη, δέκα τοῦ Νοέμβριου, 1928» ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο τῆς Ἀγγλίας. Μοῦ λέει γιὰ τὸ βιβλίον μου (τοῦς Πεντασύλλαβους) πού τοῦ εἶχα στείλει: «Τὸ εἶχε πρὶν διαβάσει, τώρα πού τοῦ τὸ στέλνω, θὰ τὸ διαβάσῃ δυὸ φορές.» Τίποτε ἄλλο. Μὰ εἶμαι ἀκόμα ὁ φίλος (χωρὶς κανένα πυροφίλημα) Παλαμάς, κι αὐτὸς ὁ «πάντα πρόθυμος» Ψυχάρης. Καὶ στὰ δυὸ συναπάντηματά καὶ στὸ γράμμα οὔτε μιλιὰ γιὰ Νόμπελ. Ποῦ νὰ τὰ μάντεθα τὰ ἡγουμενοσυμβούλια «τῶν λογίων καὶ καλλιτεχνῶν κ. κ. Ξενοπούλου, Ποριώτη, Γκόλφιν, Πετροκοκκίνου, Καλομοίρη καὶ ἄλλων» γιὰ τὴν περίφημην ὑπόθεσιν, καθὼς μᾶς τὰ παρουσιάζει ὁ ἐντιμώτατος αὐτὸς Ἡριονιστής. — Μιὰ φορά πού πήρα φόρα στὸ ζήτημα, ἃς μὴν τ' ἀφίσω στὴ μέσιν. Στὰ 1928 — δυστυχῶς δὲ θυμοῦμαι, οὔτε ἔχω πρόχειρες χρονολογίες — διαβάζοντας τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» βλέπω στῆς δευτέρας σελίδας του τὰ διάφορα τιτλοφορημένα: Αὐτὸ τὸ χρόνο — τὸ Νοέμβριον, νομίζω, δημοσιεύονται τὰ βραβεῖα — τὸ Νόμπελ θὰ τὸ πάρῃ ὁ Παλαμάς — καθὼς μᾶς γράφουν — γιαιτὶ τὸν ὑποστηρίζει ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Οὐψάλας, μέλος τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας. Αὐτὸ ἀπάνου κάτου. Σαφνίστηκα. Τίποτ' ἄλλο. Ἄλλος βέβαια θὰ ἔτρεχε στὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδας αὐτῆς καὶ θὰ ρωτοῦσε γιὰ νὰ ἐξακριβώσῃ ὅπωςδὴποτε τὴν εἴδησιν. Αὐτὸ ἔπρεπε νὰ γίνῃ. Δὲν ἔκαμα τίποτε· αὐτὰ. Δὲν ξέρω ἀκόμα πῶς καὶ ἀπὸ πού τὴν εἶχε τὴν εἴδησιν τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα.» Τὸν ἄλλο χρόνο μοῦ στάλθηκε τὸ φύλλον — δὲ θυμοῦμαι· ἢ δὲν ξέρω ἀπὸ ποῦν.

τοῦ «*Temps*» τῶν Παρισίων πού ἀραδιάζονταν οἱ ἐπίσημοι ὑποψήφιοι τοῦ Νόμπελ, κατὰ ἔθνη. Ἔτσι μοῦ ἐγίνε κ' ἐμένα ἡ τιμὴ νὰ βρεθῶ συμπαρεδρεύοντας μὲ ὀνόματα διάσημα εὐρωπαϊκῆς φήμης. Ἐλεγα μάλιστα τότε χαμογελώντας πὼς μοῦ ἐγίνε ἡ ἀναμφισβήτητη, τιμὴ κι αὐτὴ, νὰ εἶμαι ὁ ἰσόβιος ὑποψήφιος στὸ Νόμπελ. Μάλιστα τώρα βλέπω πὼς κάνω λάθος ἓνα χρόνο. Τὸ 1927 θὰ εἶταν ἡ εἶδηση τοῦ «Ἐλ. Βήματος.» Τὸ 1928 εἶταν τοῦ «*Temps*» δταν βραβεύτηκε ὁ Bergson. Τὸ 1929 μοῦ ἔκοψε τὸ δρόμο ὁ φοβερός — κατὰ Δεῖμέζη⁵⁸ — Μανν⁵⁹. Ἐφέτος, ἀναμφισβήτητα, ἄλλος φοβερός θὰ βρεθῆ, θὰ τρίξουν ἀπὸ χαρὰ τὰ κόκκαλα τοῦ Ψυχάρη, καὶ οὕτω καθεξῆς. Αὐτὸ μὲ φέρνει στὴν ἀνάγκη νὰ ψάξω γιὰ τὴν ὑποψηφιότητά μου. Ὅ,τι γνωρίζω ἐγὼ εἶναι τοῦτο: Ὅχι ἐν κρυφῷ καὶ παραδύστω, ἀλλὰ θὰ εἶταν καὶ αὐτό, κάτι σὰν ἀπήχησις μιᾶς κοινῆς γνώμης, ὁ Σίμος Μενάρδος ἀνέφερε σὲ μιά του διάλεξη «Περὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν» στὴν «Παρνασσὸ» στίς 22 Δεκεμβρίου 1924, τὰ ἐξῆς: «... Καὶ σήμερον ἡ ποίησις τοῦ Παλαμά, μία ἀπέραντος ὀρχήστρα, δὲν φοβεῖται τὴν σύγκρισιν πρὸς οἰονδήποτε σύγχρονον Εὐρωπαῖον ποιητὴν. Ἀληθῶς διὰ τὸν Παλαμᾶν δύναται ἡ Ἑλλάς ν' ἀξιῶσθαι τὸ ποιητικὸν βραβεῖον Nobel.» Καὶ ὁ ἴδιος γνωρίζω δι: ἔθεσε τὴν ὑποψηφιότητά μου καὶ θὰ ἐλήφθη αὐτὴ ὅπ' ὄφιν διότι, σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικὸν τοῦ βραβείου, εἶναι καθήκον τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἄλλο τίποτε σχετικὸ μὲ τὸ ζήτημα, θετικὰ καὶ λεπτομερειακά, δὲν γνωρίζω. Μπορεῖ νὰ γνωρίζῃς ἐσύ, λεπτομερέστερα, καλύτερά μου⁶⁰. Ὅταν ἦρθεν ἐδῶ ἡ μετάφραση τοῦ Clément, ὁ Ξενόπουλος γράφοντας κάπου γι' αὐτὴ — δὲ θυμοῦμαι δυστυχῶς πού καὶ πότε — ἄγγιξε τὸ βραβεῖο Νόμπελ πὼς θ' ἄξιζε νὰ τὸ πάρω. Καὶ θυμοῦμαι μόνον πὼς δημοσιογραφώντας τότε, εἶχα γράψει μέσα σὲ κάποιο μου ἄρθρο — ξέχασα δυστυχῶς πού καὶ πότε — «νὰ τ' ἀφήσῃ ὁ φίλος Ξενόπουλος αὐτὰ τὰ χωρατὰ.» Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, μὲ τὴ γνωστὴ σου τώρα τελευταία ἐπιστολὴ τοῦ Δεῖμέζη, εἶναι τὰ μόνον πού κρατῶ στὴ μνήμη μου καὶ στὰ χέρια μου μὲ τὸ ἱστορικὸ πιά γράμμα τοῦ Ψυχάρη, τὸ γνωστὸ σου κι αὐτό. Ἐκαμα δυὸ λάθη — ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἴσως — στὴ ζωὴ μου: Ἐπρεπε νὰ ἀπαντήσω ξάστερα στὸ γράμμα αὐτὸ τὸ ἱκετευτικὸ τοῦ Ψυχάρη. Θὰ εἶταν καλύτερα. Δὲν τὸ ἔκαμα, γιὰτὶ ἀπὸ καιρὸ μὲ κούραζε κάθε εἶδους ἀλληλογραφία μαζί του. Διαισθανόμενον ἀπὸ τότε πὼς τὸν εἶχα ὑπερτιμῆσει σὲ μερικά, πὼς καὶ ἀπὸ τὸν Ψυχάρη ἀκόμα τὸ πέρασμά μου δὲν μπορούσε νὰ εἶναι παντοεινόν, ἀσάλευτο. Τὸ φυσικὸ μας εἶτανε νὰ τραβήξῃ ὁ καθένας τὸ δρόμο του, ἀσυμβίβαστα, ἐγὼ μὲ τὸ σεβασμὸ πάντα πρὸς τὸν Ψυχάρη κάποιου καιροῦ καὶ κάποιας ἐργασίας ὑπέροχης — τώρα μάλιστα μὲ τὴν ἀναγνωρισμένη διχοτομία καὶ πολλαπλότητα τοῦ ἐγὼ μας ἀπὸ τοὺς ψυχολόγους τὸ πράγμ' αὐτὸ δὲν εἶναι παράξενο, — αὐτὸς μὲ τὸν παροξυσμὸ τῆς ἀγιάτρευτης νοσηρότατης ψυχοπάθειάς του πού τὸν κατέβαζε στὰ χαμηλότατα καὶ στὰ βρωμερότατα καὶ στὰ γελοιοδῆστατα, ὑπάνθρωπο πιά. Τὸ ἄλλο λάθος, βαρύτερο, δμως λογικὴ κι αὐτὸ συνέπεια τῆς ἰδιοσυγκρασίας μου, ἀκόμα καὶ τῆς δυσκολίας μου τώρα στὰ γεράματα μιᾶς συγκεντρωμένης πολεμικῆς ἐργασίας πού ζητάει μαζί γαλήνη καὶ ἀπόφαση καὶ περπάτημα ὄχι σὲ περιδῶλια μόνον, ἀλλὰ σὲ σταύλους — εἶναι πὼς δὲν κατώρθωσα ἀκόμα νὰ γράψω ἢ, καλύτερα, νὰ συμπλέξω «Τὰ κείμενα καὶ τ' ἀντικείμενα τοῦ Κου Ψυχάρη.»⁶¹ Καὶ νὰ τὸ ἔχω συγκεντρωμένο ὅλο τὸ πλούσιο ὕλικό, καθὼς ξέρεις. Μὰ δὲν πειράζει. Μπορεῖ, γλήγορ' ἀργά, νὰ γίνῃ κι αὐτό. Ἄν καὶ δὲν ἔχω οὔτε χρόνια μπροστά μου οὔτε ξέρω ἂν θὰ συμπληρώσω καὶ ἂν θὰ σωματώσω τὰ ἄλλα μου, σημαντικώτερα καὶ ἀναγκαιότερα. Ἐδῶ θὰ ἔπρεπε πολλὰ νὰ προσθέσω, καὶ σὲ πολλὰ νὰ ρίξω φῶς. Ἀδύνατα τέτοια πράγματα. Δὲν ἔχω καμιὰ φιλοδοξία, κάποιες ἀστραπὲς μόνον ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ γιομίζουσι τὰ σκοτάδια, καὶ τὸ μεγαλύτερό μου ἰδανικὸ θὰ εἶταν νὰ ζήσω λίγον καιρὸ καὶ ἡσυχος καὶ λησμονημένος στὸ πλάϊ τῆς γυναίκας μου πού ἔπρεπε νὰ εἶναι γιὰ μένα ἡ εἰκόνα τῆς, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού φάνηκε μπροστά μου ὡς τὰ σήμερα, καὶ μὲ ὄλες τῆς τίς ἀπλότητες, καὶ μὲ ὄλες μου τίς πολλαπλότητες, τὸ ὑψηλότερο θέμα τοῦ τραγουδιοῦ μου. Ἐπέφτω σὲ μυστικὸς λυρισμούς, μπορεῖ εὐθυμούς, μὰ τελειώνω. Τελειώνοντας σοῦ ἐκφράζω πάλι καὶ πάντα τὴν συγκίνησή μου καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴν προσοχὴ πού δίνεις εἰς ἐμένα, δηλονότι: στὸ ἔργο μου πού εἶναι ἀπὸ τὸ ἐγὼ μου ὅ,τι: ἄξιον νὰ ζήσῃ. Καὶ σὲ πα-

ρακαλῶ νὰ μοῦ πῆς τὴ γνώμη σου: Τί πρέπει νὰ γίνῃ, τί νομίζεις πὼς πρέπει νὰ γίνῃ γιὰ ἓνα γράμμα ἔστω καὶ ἀπὸ ἓνα προνοστή, θολὸ κ' ἐξευτελιστικὸ γιὰ μένα στὰ μάτια τοῦ κόσμου, κ' ἐκείνου ποῦ δὲν με ξέρει, κ' ἐκείνου ποῦ με στραβοκοιτάζει. Γιὰ ὅσα πάλι γράφει γιὰ μένα ὁ Γιοφύλλης⁹³ καὶ με ὄλο τὸ ζαχαροπασάλειμα τοῦ χαπισοῦ, αὐτὸ εἶναι πάλι ἄλλο ζήτημα. Ἄλλα ἐπὶ τέλους δικαίωμά του εἶναι νὰ με βλέπῃ καθὼς με βλέπει, καὶ κρίνοντάς με, αὐτοκρίνεται.

Με τοὺς ἐγκάρδιους χαιρετισμούς μου.

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

XIII

17.4.31

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλή

Ὁ Γ. Διευθυντὴς τοῦ Τουρισμοῦ κ. Κ. Μελάς μοῦ γράφει παρακαλώντας με νὰ τοῦ ἐξακριβώσω, ἀνίσως γνωρίζω, ἂν εἶναι ἡ πληροφορία σωστὴ πὼς ἡ Ἰταλίδα μυθιστοριογράφος Ματίλδη Σεράο γεννήθηκε στὴν Πάτρα στὸ πατρικὸ μου σπίτι ἐκεῖ ποῦ γεννήθηκα κ' ἐγώ. Ἐπειδὴ, ἂν καὶ ἀποκρούοντας, με ὄλη τὴν εὐγένεια, κάθε ἰδέα συνταιριασμοῦ καὶ τῶν ἰδικῶν μου γενεθλίων, ἐθεώρησα ὅτι ἔπρεπε νὰ τοῦ δώσω τὴν πληροφορίαν αὐτὴ, καὶ ὅτι γι' αὐτὴ, καθὼς νομίζω, γίνεται λόγος στὸ ἄρθρο τοῦ μακαρίτη ἀδερφοῦ μου⁹⁴ στὸ «Πατραϊκὸ — ἐκεῖνο — Ἡμερολόγιο» ποῦ, νομίζω, σοῦ ἔχω δώσει, — θὰ σὲ παρακαλοῦσα, ἂν σοῦ εἶν' εὐκολο, ἢ νὰ μοῦ στείλῃς τὸ Ἡμερολόγιο — ποῦ θὰ σοῦ τὸ ἐπιστρέψω ἀμέσως, — ἢ, ἂν σοῦ εἶναι εὐκολώτερο, νὰ λάβῃς τὸν κόπο νὰ μοῦ ἀντιγράψῃς ἀπὸ αὐτό, μόνο τίς δυὸ γραμμὲς ποῦ θὰ λένε γιὰ τὴ γέννηση τῆς Σεράο. Γιὰ νὰ τίς στείλω τοῦ Μελά ποῦ τοῦ εἶχα γράψῃ περὶ τοῦ πράγματος.

Πάντα ὀλοπρόθυμος φιλώντας σε

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

XIV

4.8.32

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλή

Αὐτὴ τὴ στιγμὴ λαθαίνω τὴν «Παλαμικὴ βιβλιογραφία.»⁹⁵ Πρῶτα, μοῦ φέρνει δυὸ σκέψεις: Ἄν μοῦ τύχαινε νὰ ὑποχρεωθῶ ἀπὸ κανένα, δάσκαλό μου ἢ κύριό μου ὅποιο, νὰ κάνω αὐτὴ τὴ δουλειά, πρὶν τελειώσω τίς 62 σελίδες θὰ τρελαινόμουνα ὕστερα: ἔχω τὴ συνείδηση πὼς ὁ ζωντανός⁹⁶ πάει ἀγάλια ἀγάλια νὰ βρῆ τοὺς ἴσκους, ἴσκιος.

Δεύτερο: Δὲν ξέρω πὼς νὰ σ' εὐχαριστήσω γιὰ τὴ δουλειά ποῦ καταπιάστηκες. Ὅποιος τρόπος κι ὅποιος λόγος γι' αὐτό, θὰ μ' ἔκανε γελοῖο. Μόνο θυμοῦμαι τὸν τίτλο ἐνὸς δραματικοῦ ἀριστουργήματος τοῦ Francois de Curel: «La danse devant le miroir.» Μοῦ φαίνεται σὰ νὰ με κάνῃς νὰ χορεύω βλέποντας στὸν καθρέφτη τὸν ἑαυτό μου.

Σήμερα ἔγραψα τοῦ Ταμδᾶκη: ⁹⁷ (Μαρούσι, οἰκία Κατσιμπαλή). Τὸ γράμμα, θ' ἀξίζε νὰ τὸ ἰδῆς.

Σὲ χαιρετῶ καὶ σὲ φιλῶ καὶ σοῦ εὐχομαι νὰ γυρίσης ἀπὸ τὰ Μέθανα ὀλόγερος. Δηλαδῆ γερός ὄχι γέρδος, γιὰ τὸ Θεό!

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

XV

3.9.33

Ἀγαπητέ μου

Ἡ μελέτη μου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, βγαλμένη ἀπὸ τὴν ἀγάπη σου με τὴν τυπογραφικὴ καλαισθησία τῆς Ἑστίας⁹⁸, καθὼς ἐξαφνα τὴν ἔλαβα χτές, καὶ ἀμέσως βάλθηκα στὸ διάβασμά της, γιὰτὶ τὴν εἶχα σχεδὸν λησμονημένη ὕστερ' ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, με χαροποίησε καὶ με συγκίνησε· μάλιστα σὲ μερικὲς στιγμὲς οἱ εἰκόνες προσώπων ἢ πραγμάτων, ὅσο κι ἂν δὲν ὑπάρχουν πιά γιὰ μᾶς, ὅμως ἐμφανιζόμενες σὰ νὰ ζοῦν, μοῦ ὕγκρινε τὰ

μάτια. Καί νά στοχάζομαι πῶς κι ἔλοι ἐκεῖνοι, Παπαδιαμάντης, Μορεάς, Καρκαβίτσας καί ἄλλοι θά ξαναζοῦσαν ἔστω καί γιά μιᾶ στιγμή στό βιβλίό μου (Πεζοὶ Δρόμοι, Δημητράκος κλπ.)¹⁰ πού κάποιος λόγος τῶρα γιά κείνους καί καλῶς καί ἀνόητος τοὺς δίνει κάποιαν ἐνημερότητα, μένουν σκεπασμένοι, γιατί ὁ ἐκδότης αὐτός, κι ἄς μοῦ ἔστειλε καί τὰ πρῶτα τυπογραφικά φύλλα πού τοῦ ζήτησα, βέβαια θά χρεωκόπησε σάν τὸ Ζηλιάκι, μέ πιάνει λύπη. Σ' εὐχαριστῶ πολύ. Ἄν ἴδῃς τίποτε ἐνδιαφέρον γιά μᾶς ἐλπίζω πῶς θά μοῦ τὴ πῆς. Ἄλλη ἐπιθυμία πού ἀξίζει νά σημειωθῇ δὲν εἶναι γιά μένα παρά 20-25 ποιήματα (Πρόσωπα καὶ Μονόλογοι) πού ζοῦνε μέσα στό κεφάλι μου καί συχνά μέ ταράττουν, φοβοῦμαι πῶς δὲ θά κατορθώσουν νά φανοῦνε στό χαρτί. Μά τί νά γίνῃ! Τὸ λόγο τὸν ἔχουν τὰ καθήκοντα. Τί νά γίνῃ! Κάποιο δαιμόνιο πού ἤυρε φωλιά τὸ χέρι μου, ἐμποδίζει.

ΠΑΛΑΜΑΣ φιλῶντας σε.

XVI

11.7.94

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλι

Πῶς νά σ' εὐχαριστήσω γιά τὰ « Παράκλιτα »;¹¹ Μέσα στὶς 18 αὐτὲς φυλλάδες σου¹², ἰδοὺ ἐγὼ ἀναστρωμένος σὲ θρόνο δόξης. Μόνο μέ τὴν κίνηση αὐτὴ τοῦ χεριοῦ σου, θαυματοργή. Νά σ' εὐχαριστήσω; Κάτι ἄλλο χρειάζεται πού τὰ φτωχά μου αἰσθήματα ἀδύνατο πιά νά τὰ ἐκφράσουν ἀνάλογα. Καί τοὺς τέσσερες σήμερα κριτικούς εἶχα τὴ διάθεση νά τοὺς ξαναδιαβάσω μέσα στὴν πολτρώνα μου, μισοξεχασμένος, σάν καινούριους. Βέβαια ὁ Roussel, εἶναι ἀξιοπρόσεχτος, ἂν καί μερικὲς παρατηρήσεις του μοῦ ξεφεύγουν. Ὁ Καμπάνης τελειώνει τὴ μελέτη του μέ κριτικὴ σχεδὸν ἀρνητικὴ πού ὕστερα ἀπὸ τὶς συμπαθητικὲς του, ὑποθέτω, λεπτομέρειες, μέ κάνουν ν' ἀπορήσω τί χρειάζεσταν ἔτσι ἀόριστη στὴν ἀρνητικότητά της τὴ γενικώτατη καί συμπερασματικὴ, ὕστερ' ἀπὸ τὶς φαινομενικὲς, ὅμως μέ λεπτομέρειες συνθεμένες κριτικὲς του μοῦ κατασταίνουν ἀνώφελες ἢ αὐτὲς ἢ τὸ τέλος της. Μοῦ φτάνει ὁ Ρήγας Γκόλφης, γιατί αὐτὸς μέ συγκίνησε. Ὅχι τόσο γιά τὴν ἐγκωμιαστικὴ του διάθεση ὅσο γιά τὴν κριτικὴ του, ὑποθέτω, προσοχή. Πάντα ἐφρονοῦσα πῶς « Ἡ παιδούλα στὸν τάφο τοῦ Μπότσαρη » εἶναι ἀπὸ τὶς χαρακτηριστικώτερες καί τὶς πλέον ἀξίες δοκιμῆς μου. Καί ἰδοὺ μόνος, ὑποθέτω, αὐτὸς τῆς ἀφιερώνει μιᾶ σελίδα τὴν εἶχα λησμονήσει, καθὼς ἔλα μου σχεδόν. Δὲν πιστεύω νά ἀναφέρονται αὐτὰ στὴ δημοσιότητα, καθὼς μάλιστα εἶναι ἀναδημοσιεύσεις. Δὲν πειράζει. Ἄς εἶναι καλά ὁ Ρήγας Γκόλφης, κ' Ἐσού. Οἱ παρηγοριές μου στὰ τελευταῖα μου.

Ἦρθεν ἐδῶ ὁ κ. Mirambel¹³. Δὲν τὸν εἶδα ἀκόμη. Ἀλλὰ εἶδα πῶς ἔχει σήμερα στὶς Nouvelles κάποιο ἄρθρο γιά τὴ νεοελληνικὴ Λογοτεχνία, καί μ' ἀναφέρει. Ἀλλὰ ἔχει κάποιες παραλείψεις. — Ὁ λόγος πού κάνει γιά μένα πιθανὸ νά ἐνδιαφέρῃ τὴ μελετώμενη ἐκδοσὴ τῆς « Φλογέρας τοῦ Βασιλιᾶ ». Πότε ἔρχεσ' ἐδῶ; Εἶμαι στὴν ἴδια κατάστασι. Ἀρρωστημένος καί ἥσυχος.

Σὲ φιλῶ
ΠΑΛΑΜΑΣ

XVII

12 Δεκεμβρ. 1894¹⁴

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλι

Μέσα στὴν παραζάλη τῆς ἀρρώστιας μου¹⁵ πού θά φερε πολλὲς ἀνεπάρκειες, σκοτοῦρες κι ἀνακατώματα στὰ σημειώματά μου γιά τὸ Ράδοτσα¹⁶ πού ἀνάλαβες νά τὰ ταχτοποιήσης, εἶδα ἑξαφνα πῶς ἔχω παραλείψει κι αὐτὴ τὴ μείλια ἔργου πού δὲν θά πρεπε νά λησμονηθῇ. Εἶναι ὁ Διθέραμβος τοῦ Ρόδου τοῦ Σικελικανοῦ. Σοῦ στέλνω λοιπὸν τὸ σημειώμά μου, μέ τὴν ἐλπίδα πῶς θά μπορῇ νά διορθωθῇ ἢ παρᾶλειψις.

ΠΑΛΑΜΑΣ

Εἶδα πῶς ὁ Νέος Κόσμος δημοσίευσε μετάφρασι καί τοῦ ἀρθροῦ τοῦ Moreau στὶς Nouvelles¹⁷. Τὸ δυστύχημα εἶναι πῶς ἀδυνατῶ καί ἀπλᾶ νά γράψω.

XVIII

6 Μαρτ. 1935

Ἀγαπητέ μου,

Σὲ στοχάζομαι ἀδιάθετο, λυπημένο, ταραγμένο, ἀμίλητο¹⁶. Τίποτε δὲ μπορῶ νὰ σοῦ σημειώσω στὸ γράμμα μου παρὰ τὴν ἀνησυχία μου καὶ τὴ δική μου καὶ ἄλλων μας πού δὲ σὲ βλέπουμε. Ἐλπίζω πὼς ἄρχῃ ἡ γλήγωρα θὰ κατορθώσουμε νὰ σὲ ἴδουμε, νὰ μάθουμε τί γίνεσαι καὶ πὼς εἶναι με σένα, ὁ πατέρας, ἡ μητέρα, ὅμοια ἀγαπητοί.

Νομίζω πὼς παρ' ὅλο τὸ ἀπρόσφορο τῶν καιρῶν πρέπει νὰ σοῦ γράψω πὼς σήμερα καὶ γονατισμένος εἶχα κάτι: σὺν παρηγοριά, γεγονός γιὰ μένα: τὴν κριτικὴ ἐπιφυλλίδε στὸ Temps (28 Février 1935) τοῦ Thérive γιὰ τὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ¹⁷.

Σὲ φιλῶ
ΠΑΛΑΜΑΣ

XIX

11 Ἀπριλ. 1935

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλη¹⁸

Δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς πού μέσα στὸ στεφάνωμα τοῦ πεσσιμισμού μου γύριζε καὶ ἡ σκέψη μου: Ἡ δημοτικὴ θὰ κηρυχθῇ σὲ διωγμό. Ὁ διωγμὸς δὲν εἶναι ρητορικὴ μεταφορά· εἶναι ὁ ἴδιος αὐτόνομος, αὐτοῦσιος, με ὅλη τὴν ἀποκλειστικὴ, ἀδιάλλακτη, θρησκευτικὴ, μεσαιωνικὴ προσωπικότητά του. Οἱ καθηγηταὶ πού ἀπολύθησαν, τί ἄλλο σπουδαιότερο καὶ θετικώτερο στὸ χαραχτήρα τους παρὰ ὁ δημοτικισμὸς; Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὁλότητα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας τους, τί ἄλλο εἶναι ὁ δημοτικισμὸς παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀξίας αὐτῆς; Τί ἔχει νὰ κάμῃ ἡ πολιτικὴ; Τίποτε σ' αὐτό, βέβαια. Τί εἶναι ὁ Λορεντσάτος, ὁ Βένης, ὁ Δελμούζος, ὁ Θεοδωρίδης καὶ αὐτὸς ὁ Ἀποστολάκης; Δημοτικισταί, δηλαδὴ με συνείδηση καὶ ἐνεργοὶ καὶ προοδευτικὰ θιασώτες καὶ μαχηταὶ μιᾶς ἀληθείας πού ἔλοένα δημιουργεῖται καὶ εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι θρησκεία μας. Ἀπολύονται σὰ νὰ εἶναι καθαριστὰ τῶν δρόμων, ἀναπολόγητοι ἀπὸ ἀνθρώπους πού δὲν καταδέχονται οὔτε νὰ κίτιολογήσουν τὸ κίνημά τους. Ὁ Λορεντσάτος... ἀκόμα ἔχω τὴ συγκίνηση ἀπὸ κάποια του κριτικὰ βιβλία, καὶ περισσότερο ἀκόμα τὴ λαχτάρα κάποιων του προλόγων καὶ ἀκόμα πῶς πολὺ τὴν κατάνυξη πού ἔρριχνε στὴν καρδιά ἡ γλῶσσα του. Μὰ ὁ Βένης: Ἄσχετα ἀπὸ τὴν ἀπὸ καιρὸ ἀναγνωρισμένην ἐπιστημονικὴν ἀξία του θὰ τὸν θαυμάζουν καὶ θὰ τὸν εὐγνωμονοῦν, ὅσοι τὸν εἶδαν καὶ τὸν ἀκουσαν, ὅσοι γνωρίζουν πὼς ἐννοεῖ καὶ πὼς κηρύττει τὴν ὁμορφιά καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς νέας μας ποιήσεως, μάλιστα τὴν ὥρα πού ἀνοίγει τιμητικὰ τὰ μάτια τῶν ξένων. Ἄμ' ὁ Δελμούζος, ὁ ἀπόστολος τοῦ εὐαγγελίου τῆς δημοτικιστικῆς ὀρθοέπειας; Ἄμ' ὁ Θεοδωρίδης; Τὸ κήρυγμά του ἀποκαλυπτικὸ μᾶς: τὸ λέγει ἡ Ἱστορία του τῆς Φιλοσοφίας. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀποστολάκης ὑποθέτω πὼς δὲν ἀπολύεται γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ γιὰ τὴ δημοτικὴ του γλῶσσα. Ἄλλ' αὐτὴ ἴσα ἴσα εἶναι ἡ ἀρετὴ του. Γιατί σου τὰ γράφω αὐτά; Ἐχομε νὰ κινηθοῦμε σὲ τίποτε; Σὲ μιὰ φωνὴ τοῦλάχιστον διαμαρτυρίας; Ἄλλ' ὁ ἀναγκαστικὸς [γρ. στρατιωτικὸς] νόμος ὅλα τὰ ἀπαγορεύει. Μέσα στὸ νοῦ μου καὶ μέσα στὴν καρδιά μου μιὰ διαμαρτυρία σκούζει καὶ βροντᾷ. Ἄλλ' ἀπὸ ποιὸς καὶ πού νὰ γίνῃ; Ἐγὼ τοῦλάχιστον εἶμαι στὴ θέση ἐκείνων πού φωνάζουν τὴ στιγμή πού πάσχουν ἀπὸ ἐπιήλτες· δηλαδὴ νομίζουν πὼς φωνάζουν. Τὰ λόγια μου εἶναι τὰ γράμματά μου σὲ τοῦτο τὸ χαρτί. Κ' αἰσθάνομαι πὼς γιὰ πολλοὺς λόγους δὲν ἔχω οὔτε τὴ δύναμη τῆς φωνῆς. Τὸ μόνο πού δύναμι εἶναι νὰ σιωπῶ, ὅπου θὰ ἐμελλὲ ν' ἀκουστῇ ἡ φωνή μου, γιὰ ὅλα πρὸς ὅλους. Ἄν ἔχῃς ὄρεξη καὶ δύναμη πέρασε νὰ σὲ ἴδῃ. Ἀυστυχῶς οὔτε τὸ χέρι μου με βοηθεῖ νὰ γράψω. Δὲν εἶμαι οὔτε γιὰ τοὺς δρόμους καθαριστής.

Σὲ φιλῶ
Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

XX

2 Ἰουλ. 1935

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλη

Βρίσκομαι ὀλομόναχος· τὰ πράγματά μου καὶ τὰ χαρτιά μου ταξιδεύουν με τὴ σειρᾶ

τους στο νέο σπίτι πού δὲν τὸ ξέρω ἀκόμα⁷⁸· τὸ χαρτί μου γιὰ νὰ σοῦ γράψω τὸ δανείστηκα. Χιτὲς ἔλαβα σταλμένο ἀπὸ τὸ Φηλέας Lebèsque τὸ βιβλίο τοῦ B. Récatas, δηλαδὴ τὶς τυπογραφικὲς διορθώσεις τοῦ πρὶν ἐκδοθῆ: «L'Hymen Libérateur de Costis Palamas». Préface de Philéas Lebèsque. Les édition [s] Rieder. 108 Boulevard St. Germain. Paris 1935. Θὰ τόλαβες, βέβαια. Μπορεῖ νὰ εἶν' αὐτὸ ἡ τελευταία μου χαρὰ καὶ καὶ ἡ πιὸ δυνατὴ μου συγκίνηση. Ἀπὸ τὶς 204 σελίδες τοῦ οἱ 100 γεμισμένες ἀπὸ τὴ θεοσοφικὴ μελέτη, γενικώτατα τοῦ ἐμπνευσμένου κριτικοῦ, μελετητῆ πού διαισθάνεται καὶ στοχάζεται ὅλες σχεδὸν τὶς ἰδέες καὶ τὰ πρόσωπα, ὡς καὶ κεῖνα τῆς τελευταίας ὥρας, πού ἀξίζουν καὶ πού μνημονεύονται γύρω μας· τὸ ὕφος εἶναι περσότερο στὴν ἐνόραση πού συγκινεῖ παρά στὴν ἐμαλότητα πού ρέει. Καὶ λέω: φυσικὰ δὲ θὰ ἤθελε νὰ τοῦ ἀπαντήσῃ ὁ φίλος πού τὴν τελευταία μεθ' μιλοῦσες· μπορεῖ καὶ τὰ λόγια του καὶ τὸ πρόσωπο πού τὰ συγκέντρωνε νὰ τὸν δυσαρεστοῦσε. Φυσικὰ ὁ Récatas θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ προβλέπῃ. Ἄδιάφορο. Οἱ ἄλλες τοῦ 100 σελίδες ἤμουν ἐγώ. Ἀκριβεῖς στὸ σύνολο τῶν βιογραφικῶν τους λεπτομερειῶν, στὴν κριτικὴ τους ἀναπαράσταση φερμένες σὲ κάποιαν λυρικήν ἐξαρση πού ὅσο κι ἂν ἀνῴψωνε τὸ φιλολογικὸ μου ἐγώ, κινδυνεύει νὰ γεννᾷ τὴν ἐπιφύλαξη τῶν μετρημένων ὀρθολογιστῶν πού τὰ θέλουν ὅλα νηφάλια καὶ νερωμένα ἐπὶ τέλους, μὰ χωρὶς τίποτε ἀπὸ κρασί. (Δυστυχῶς τὸ μολύδι μου πού μόνο μπορῶ νὰ μεταχειρίζομαι δὲ μὲ βοηθάει. Τὲ νὰ γίνῃ;) Ὁ Παλαμᾶς ἔχει ψυχὴ· «et j'appelle âme une parcelle de cet être suprême, sublime et en quelque sorte immatériel, qui plane au-dessus de la Vie, l'ordonne et la domine.» Εἶναι τὰ τελευταία λόγια τοῦ κριτικοῦ πού ἐξηγοῦν κ' ἐρμηνεύουν καὶ τὴν ὄλη του διάθεση ἀπέναντί μου. Ἐπειτα: θυμήθηκα μιὰ κριτικὴ τοῦ Ἰταλοῦ Papini γιὰ τὸν ἀμερικανὸ Οὐόλμαν, πού ἦταν γεμάτη ἀπὸ ἀποσπάσματα τοῦ ποιητῆ. «Ἔτσι πρέπει νὰ γράφονται οἱ κριτικὲς» ὠριζε ὁ Papini. Δὲν ξέρω. Ξέρω πὼς πρῶτ' ἀπ' ὅλα ὁ μεγάλος κριτικὸς πρέπει νάχη τὴ δύναμη τῆς συμπάθειας. Νὰ συμπάσχη μὲ τὸν κρινόμενο καὶ ὅσο κι ἂν στηρίζεται στὰ πράγματα, νὰ τὸν μεταμορφώῃ, ἐξιδανικεύοντάς τον ὅπωςδήποτε. Νὰ τοῦ κάνῃ δηλαδὴ τὸ πορτραῖτο μὲ τὴ γνώση καὶ μὲ τὴ δεξιωσύνη τοῦ ἀξίου ζωγράφου. Κ' ἐκεῖνο πού μᾶς τότε δείχνει πὼς μοιάζει, νὰ εἶναι ἄμοιαστο. Ἡ ἀκόμα καλύτερα: Καὶ κεῖνο πού μᾶς τὸν παρασταίνει ἄμοιαστο, νὰ μοιάζῃ μὲ τὸν πού εἰκονίζεται. Γιατί τότε δὲ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ἡ εἰκόνα. Γιατί κι ὁ κριτικὸς εἶναι ποιητῆς. Ἔτσι ἔβλεπα τὸ Récatas, μὲ ὄλη του τὴν κριτικὴν ἀκριβολογία, ποιητῆ μεγάλου πνεύστο. Καὶ τὸ βιβλίο του στὸ τέλος μὲ καθησύχαζε, ὄχι γιατί ἔτρεφε τὴ ματαιοδοξία μου, μὰ γιατί μὲ στερέωνε στὴν ἡσυχία μου. Μήπως κι ὁ Τσάτσος⁷⁹ καὶ κεῖ πού μεθοδικὰ ξεχωρίζει τὰ χαρακτηριστικὰ μου, δὲν εἶναι ποιητῆς; Καὶ τί εἶν' ὁ Καραντώνης⁸⁰ καὶ μ' ὄλη τὴ φυσικὴ του ὀξυδέρκεια; Καὶ σὺ καὶ μ' ὄλα τὰ βιβλιογραφικὰ ἀραδιάσματα; Καλλιτέχνες, μὲ ποιητικὴ δημιουργία, ἐξιδανικευτές, πλαστοουργοί. Ὑποθέτω πὼς θὰ τὶς ἔχεις κ' ἐπὶ τὶς διορθώσεις αὐτές. Τάχα θὰ κατορθώσῃ νὰ τὶς βγάλῃ σὲ βιβλίο; Δὲ γνωρίζω τὴ διεύθυνσή του, γιὰ νὰ τοῦ στείλω δυὸ λόγια, ὡχρὰ πάντα, μπροστὰ στὴ λάμψη τῶν σελίδων του. Πού τὶς φορεῖ, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τὸ στέφανο, μὲ τὸν ἐνθουσιασμό του ὁ Φηλέας Lebèsque. Ὅ,τι καὶ νὰ εἶναι ἡ ζωὴ μου, καὶ μ' ὄλες τὶς κακομοιριές τῆς, εἶναι εὐτυχισμένη, ἐνδοξη. Πότε θὰ σὲ ἰδῶ; Δὲν ξέρω. Σήμερα κι αὔριο ἴσως θὰ βρίσκομαι στὸ κλασικὸ παλιό μου σπίτι. Εἶμαι ἀργὸς καὶ καθυστερημένος σὲ ὅλα μου τὰ πράγματα. Πῆρ' ἀπὸ καιρὸ «Νύχτες τοῦ Φήμιου» γιὰ νὰ στείλω τοῦ πατέρα σου· ταξιδεύουν κι αὐτές. Ἐπρεπε νὰ μὲ ἰδῆς τώρα πού μετακομίζομαι. Μὰ δὲ θὰ μπορῆς καὶ μπορεῖ νὰ μὴ θέλεις.

Σὲ φιλῶ
ΠΑΛΑΜΑΣ

XXI

[Μάρτης 1936]

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλῆ

Τώρα βλέπω πὼς «Ὁ Κάλδος κι ἄλλη μιὰ φορά»⁸² μ' ὄλες τὶς δανεισμένες προσφορές ἀπὸ τοὺς δικούς μας καὶ μὲ τὰ νέα μου πρόσφορα μπορεῖ νὰ εἶναι περιττός. Βρίσκε-

ται στέρεα μέσα στο βάθρο του στους δυὸ στίχους τῶν «Πιτέρων» μου. (Βωμοί)

Σ' ἀναρθο βράχο ἀποστοιχός, ἀταίριαστος, μονάχος,
ζωσιμένος μὲ τῆς λέρας του τὸν Ὀκεανό, κι ὁ Κάλβος.

Καὶ τῶν φρονίμων ὀλίγα.
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

XXII

31 Αὐγούστου 1936

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλη

Χτὲς βράδου πού ἦρθε ὁ Καραντώνης, ἐκατόρθωσα νὰ πάρω τὴ διεύθυνσή σου στὸ Παρίσι γιὰ νὰ σοῦ γράψω. Δὲν ξέρω τί κάνεις καὶ τί κάνετε ὅλοι σας: ὁ πατέρας σου, ἡ μητέρα σου, οἱ δικοί μας οἱ ἀγαπημένοι μας. Καὶ σήμερα σοῦ γράφω. Βλέπεις ποῖο εἶναι τὸ γράψιμά μου γιὰ νὰ με καμαρώσης. Ἀντὶ νὰ ντραπῶ νὰ σοῦ γράψω, σοῦ γράφω. Μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ κατορθώσω κάτι· τοῦλάχιστο νὰ μάθω τί κάνεις, πότε θὰ ρθῆς. Ἄμποτε οἱ λίγες αὐτὲς κακογραμμέρες γραμμὲς μου νὰ σοῦ ἐδειχναν καὶ μὲ ὄλη τους τὴν κακομοιριά τὴν καρδιά μου καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μου πάντα ζωντανὲς καὶ γιομάτες ἀπὸ σένα. Πιστεύω πὼς βρίσκεται μέσα σου κάποια συμπάθεια, κι ἂν ἀκόμα μένης αὐτοῦ, θὰ μπορέσης νὰ μοῦ ἀπαντήσης, ἂν ὄχι, δὲν πειράζει· τὸ καλλίτερο εἶναι νὰ μὴν ἐνοχληθῆς, μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ σὲ ξαναἰδοῦμε, καὶ πὼς κρατιέται στὴν ὑγεία του ὁ ἀγαπημένος πατέρας σου. Περισσότερα καὶ καλλίτερα ἀδύνατο νὰ σοῦ γράψω. Σὲ φιλῶ, μισοζώντανος ὁ

ΚΩΣΤΗΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

πάντα εὐγνωμονώντας καὶ ἀκριδῶ ἀγαπώντας Σε.

XXIII

25 Σεπτ. 1936

Ἀγαπητέ μου Κατσιμπαλη

Χτὲς ἔλαδα τὸ γράμμα σου.

Ἦτανε γιὰ μένα γιορτὴ. Γιατί ὅλα τὰ βλέπει καθὼς ἐσὺ φωτεινά, γιορτερά καὶ βάζει στὴν ἄρρωστη σκοτεινιά μου γλυκὸ φῶς. Κυρίως μ' εὐχαρίστησε, μὲ χαροποίησε τὸ γράμμα σου γιὰ τὸ καλλιτέρεμα τῆς ὑγείας τοῦ πατέρα σου· ἄμποτε νὰ δώσῃ ὁ θεὸς νὰ τὸν ξαναἰδοῦμε καλά. Μόνο λυποῦμαι πὼς θ' ἀργήσωμε νὰ [σὲ] ξαναἰδοῦμε στὴν Ἀθήνα. Μάθαμε καὶ τὴν ἀδιαθεσίαν τῆς μητέρας σου· μὰ κι αὐτὴ ἐλπίζω πὼς θὰ πέρασε. Τὸν Καραντώνη τὸν εἶδα αὐτὲς τὲς μέρες. Μοῦ γύρεψε, μοῦ μίλησε γιὰ τὸ *Δέξιππο*⁵⁵. Μὰ δυστυχῶς δὲν εἶναι τελειωμένος, ὅσο κι ἂν ἡ ἀρχὴ του εἶναι γραμμένη σὺν τὸν Ὀμηρικὸ ὕμνο⁵⁶, τὸ *Δημοφῶντα* δηλαδή, μὲ τοὺς δακτυλικοὺς ἐξάμετρος πού ξαναθυμήθηκα νὰ τοὺς βάλω σ' ἐνέργεια· μὰ δὲν ξέρω ἂν θυμίζῃ ἐκεῖνο. Μὰ ἔχω κάποια ἐπιγράμματα, ἃς τὰ ποῦμε, ἀτύποτα πού θὰ εἶναι στὸ βιβλίον μου *Πρόσωπα καὶ Μονόλογοι*. Σήμερα θὰ τοῦ γράψω ἂν τὰ θέλῃ νὰ τὰ πάρῃ. Ἐνα ἀπὸ τὰ ποιήματα αὐτὰ τὸ βλέπεις ἐσὼκλειστο. Βλέπω κάποτε, —γιατί καὶ μ' ἐσένα ἔχασα καὶ τοὺς ἄλλους φίλους· εἶμαι μόνος· μὲ τὴ γυναίκα μου. Βλέπω κάποτε, δηλαδή συχνότερα, τὸν Κωστάκη Τσάτσο. Τὸ βιβλίον του ἔχω δεκατρία τυπογραφικὰ φύλλα. Κοπιάζει διορθώνοντάς το καὶ ἀναπληρώνοντας καὶ τὸ Μίστο τὸν ἀδερφὸ του πού τώρα βρίσκεται στὴ Μήλο⁵⁷· ντρέπομαι πού τὸν βλέπω, ντρέπομαι γιὰ τὴν κριτικὴ του πού τόσο μὲ ἀνυψώνει. Χτὲς βράδου διάβαζα στὴ γυναίκα μου τὲς *Νεραΐδες*⁵⁸ του· γιὰ τὲς τρεῖς, τὴν Τρισεύγενη, τὴ Μελένια, καὶ τὴ Θεοφανώ. Κ' ἐγὼ, ὁ διπλός, ποιητὴς καθὼς εἶμαι, καὶ ἡ ἀπλῆ, ἡ γυναίκα μου αἰσθανόμεστε τὴν ἴδια μεταμορφωτικὴ λαμπράδα, καθὼς τὸ ἀκούγαμε. Μὰ ἐγὼ εἶμ' εὐτυχισμένος· ἀμφιβάλλω καὶ γιὰ ξένους· ποῖος ἄλλος ἀξιώθηκε τέτοια κριτικὴ. Ἐγὼ ὅμως πιστεύω πὼς οἱ κακόπιστοι θὰ σκούζουν, ἢ θὰ τρίξουν σιωπηλὰ τὰ δόντια τους ἀπὸ τὸ κακὸ τους· τὸ βιβλίον τοῦ Τσάτσου πιστεύω πὼς θὰ μεγαλώσῃ τὸ κακὸ τους. Κάποιος ξένος κριτικὸς μοίρασε σὲ τρεῖς κατηγορίες τὸ κοινὸ

πού ἀποτελεῖ τοὺς ἀνθρώπους πού διαβάζουν; στοὺς ἀπρόσεχτους, στοὺς ἀνόητους καὶ στοὺς κακόπιστους. Ὁρατα. Προσθέτω καὶ τοὺς ἀδιάκριτους. Τί ἔπαθα ἀπὸ ἓνα ἀπ' αὐτοὺς θὰ σοῦ τὸ πῶ δταν γυρίσης. Τώρα περιορίζομαι νὰ σοῦ πῶ νὰ τελειώσης καλὰ τὰ δικά σου πράγματα καὶ νὰ ξανάρθης τὸ γρηγορώτερο. Σὲ φιλῶ. Τίς εὐχές μου καὶ τοὺς χαιρετισμοὺς στὸν πατέρα σου καὶ στὴν κυρία Κατσιμπαλῆ. Ἔχεις τοὺς χαιρετισμοὺς τῆς Μαρίας* καὶ τῆς Ναυσικᾶς.* Ἐὖ Λέκχτρο** σπάνια τὸν βλέπω.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

XXIV

Στὸ νέο Κατσιμπαλῆ

Εἶπες, τραγούδησε. Κ' ἔγνεψες: χόρευε. Μουσικός εἶσαι. Καὶ τὸ τραγούδι στῶν ξένων τὸ θόρυβο καὶ σὰ σβυσμένο, κι ὁ χορευτὴς μέσα στὰ πλήθη ἀλογάριαστος, μάταιες οἱ Μοῦσες. Κ' ἔκραξες πάλι κι ἀκούστηκες, ἀψὰ καλεῖς καὶ τονίζεις: « Παραμερίστε, σιωπή, τοῦ χοροῦ ὀδηγητὴς χρυσοκόμης Ἕνας θεὸς κι ὁ ποιητὴς δελφικός καὶ παράπλευρος τοῦ εἶναι.» Καὶ θριαμβικὰ σὲ προσκύνημα τὸν ξεσκεπάζεις τὸν ψάλτη.

1938

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

* Ἐλησμόνησα στὸ χτεσινὸ γράμμα μου πού σοῦ ἔστειλα στὸ Παρίσι νὰ σοῦ ἐσωκλείσω τὸ ποίημα αὐτό.

XXV

28 Μάρτης 1938

* Ἀδερφε Κατσιμπαλῆ

Δὲ μπορῶ νὰ τὸ συλλογιστῶ, ὅσο κι ἂν τὸ βάλῃ ὁ νοῦς μου, πῶς ὁ Μιχαλακόπουλος πέθανε**! Πόσους μᾶς πῆρε ὁ θάνατος φίλους πού μᾶς γνώριζαν καὶ μᾶς ἀγαποῦσαν! Ἀκόμα ὁ Συκουτρῆς, ὁ Νιρβάνας μᾶς σφίγγει τὴν καρδιά! Μὰ δὲν εἶχα γνωρίσει κανένα ἀπ' ὄσους ζοῦνε καὶ ὑπάρχουν καὶ τιμοῦνται πολιτικοί, κυβερνητὲς. Ἀκουγα, μὰ δὲν ἤξερα καὶ θὰ μπορούσα νὰ εἶπῶ πῶς ἔμενε λευκὴ ἢ ψυχὴ μου ἀπὸ τὴν ἀγνωσιὰ ὄλων αὐτῶν. Μὰ ἓνας μόνο πού δὲν ἐκπροσωποῦσε καμιὰν ἐπαρχία, κανένα τόπο, ἓνας μόνο πού ἦταν ἀντιπρόσωπος ἑνὸς κόσμου, ἓνας πού ἦταν τῶν γραμμάτων, τῆς σκέψης, τῆς ιδέας ὁ πιστός, πού ἤξερε νὰ ζητῆ, νὰ βλέπῃ, νὰ βρῖσκη, ἓνας πού ἦταν θαυμαστός καὶ ζηλευτός, ὁ Μιχαλακόπουλος. Λίγες φορές, μπορεῖ νὰ εἶπῶ, τὸν εἶδα κοντά μου, μίλησα μὲ κείνον, ταξίδεψα**, ἀλλὰ οἱ λίγες αὐτὲς στιγμὲς ἦτανε γιὰ μένα ζωές· περισσότερο, γιὰ μένα τὸ φυγάνθρωπο, εὐτυχίες. Γιατί δὲν ἦταν μόνο ὁ ἄνθρωπος πού γνώριζε, πού σπούδαζε, πού δίδασκε, δὲν ἦτανε μόνο ὁ πολιτευόμενος, ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού μὲ τὸ πνεῦμα καὶ μὲ τὴν καρδιά, εἶχε ἀγάπη καὶ τιμὴ, γιὰ μένα τοῦλάχιστο. Μπορεῖ νὰ πῶ, χωρὶς κίνδυνο νὰ περιαιτολογήσω, πῶς μὲ τιμοῦσε, πῶς μ' ἀγαποῦσε, ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού μ' ἐπλησίαζε καὶ μ' ἀγαποῦσε, σὰ σταλμένος ἀπὸ σένα, σὰ γνωρισμένος μὲ τὰ νοήματα καὶ μὲ τὰ πράγματα πού μὲ συχνοῦσαν καὶ πού τ' ἀγκάλιαζε. Χάθηκε κι αὐτὸς καθὼς καὶ κείνοι πού μὲ τιμοῦσαν καὶ πού μ' ἀγαποῦσαν· ἐκεῖνος ἀνώτερος ἀπ' ὄλους, πλατύτερος βαθύτερος. Ἀκόμα στὴν ἀκοή μου κρατῶ κάποια του λόγια, φυλάττω κάποιες του θύμησες, ἀκούω κάποιους μου στίχους**. Συγχώρησέ με γιὰτὶ μιλώντας γιὰ κείνον, μιλῶ γιὰ τὸν ἐαυτό μου. Μὲ κατέχει αὐτός, ὁ πατέρας σου, ὄλοι ὄσοι ἐκλεχτοὶ κι ἀγαθοί, φίλοι μας, ἀδερφοί μας, λείπουν τώρα, κοιμοῦνται τὸν ὕπνο τὸν ἀξύπνητο. Ἀγάλια ἀγάλια, βλέποντας κάποιους πού μᾶς λείπουν, νομίζω πῶς ἐρημώνομαι κ' ἐγὼ καὶ θ' ἀπομένω μόνος.

Δὲ μπορῶ νὰ σαρκώσω περισσότερο τὴ λύπη μου, μοῦ φτάνει πῶς τὴν ἐμπιστεύομαι σ' ἐσένα.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

*

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ

1. Σταλμένο ἀπὸ τὸ Παρίσι. Ἄν κράτησα δυστοχῶς ἀντίγραφο. Θυμᾶμαι πὸς ἔγραφα στὸν ποιητὴ σχετικὰ μὲ τὶς ἐνέργειάς μου νὰ μεταφραστῆ τὸ ἔργο του στὶς τέσσαρις κυριώτερες εὐρωπαϊκὰς γλῶσσας: Ἀγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά καὶ Ἰταλικά, γιὰ νὰ γνωριστῆ πλατύτερα στὸ ἐξωτερικόν. Βρισκόμουν τότε σὲ συνηνοήσεις μὲ τοὺς Ε. Clément, K. Dieterich καὶ A. Palmieri καὶ διατηρῶ ἀκόμα τὴν ἀλληλογραφία τους. Ὁ Α. Palmieri ἀνάλαβε νὰ μεταφράσῃ τὸ *Θάνατο Παλληκαριοῦ* καὶ μὲ ἐκλογή ἀπὸ τὸ ποιητικόν του ἔργο, ἀλλὰ τὸν πρόλαβε ὁ θάνατος καὶ ἄν ξέρω τί ἀπόγιναν οἱ μεταφράσεις του. Ὁ Κ. Dieterich, ἰδιότροπος καὶ δισταχτικὸς, περιορίστηκε νὰ μεταφράσῃ τὸν Ἰσχυραῖο καὶ ἀπὸ τὰ σύντομα λυρικά ποιήματα τοῦ Παλαμά, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐλοκληρώσῃ τὴν ἐργασία του, ποὺ παραμένει ἀνέκδοτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα κομμάτια ποὺ φάνηκαν στὴν ἀνθολογία του νεοελλήνων λυρικῶν: *Neugriechische Lyriker. Mit einem Geleitwort von Gerhart Hauptman. Ausgewählt und übertragen von Karl Dieterich. H Haesel, Verlag, Leipzig 1928*, στίς σελ. 39-46. Ὁ Ε. Clément πρόθυμα δέχτηκε νὰ μεταφράσῃ ἐλοκληρῶ τὸ *Λωδεκάλογο τοῦ Γύφτου* καὶ ἀργότερα τὴ *Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*. Τὶς ἀγγλικὰς μεταφράσεις εἶχα ἀναλάβῃ ἐγὼ μαζί μὲ τὸ φίλο μου Θ. Φ. Στεφανίδη, φαιτητὴ τότε τῆς γινατρικῆς στὸ Παρίσι καὶ ἀγγλόφωνο ποιητὴ.

2. Ἀνδρέας Μιχαλόπουλος, ἰδιαιτερός τότε γραμματέας τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου καὶ ἀργότερα διευθυντὴς τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρίας Ὑδάτων. Ποιητὴς ἀγγλόφωνος, ἔχει ἐκδόσει: πλαιότερα στὸ ἐξωτερικόν συλλογὴ στίχων ἀγγλικῶν καὶ τὸ 1928 τὴ συλλογὴ: *Verses in English by a Greek. Second Series. Kaufmann, Publishers. Athens 1928*, 8°, σελ. 85. Ἡ μετάφρασί του τῆς Ὀδῆς πρὸς τὸν Βύρωνα τοῦ Παλαμά δημοσιεύτηκε στὸ τεύχος: *Τὸ Ἀθήνησι Πανεπιστήμιον. Ἡ ἑκατονταετηρίς τοῦ Βύρωνος, 1824-1924*, στίς σελ. 37, 39, 41.

3. Θεόδωρος Φ. Στεφανίδης, γινατρὸς ραδιολόγος καὶ ἀγγλόφωνος ποιητὴς, ἐγκαταστημένος στὴν Κέρκυρα συμπολεμιστὴς μου στὸν περασμένον πόλεμο καὶ συνεργάτης μου στὴ μετάφραση ἐκλογῆς ἀπὸ τὸ ποιητικόν ἔργο τοῦ Παλαμά: *Poems, by Kostas Palamas. Selected and Rendered into English by Theodore Ph. Stephanides and George C. Katsimbalis, 1925*. <Printed in Great Britain by Hazell, Watson & Viney, Ltd., London and Aylesbury>, 16°, σελ. 143, καὶ ἀνθολογίας συγχρόνων ἐλλήνων ποιητῶν: *Modern Greek Poems. Selected and Rendered into English by Theodore Ph. Stephanides and George C. Katsimbalis. London 1926*. <Printed in Great Britain by Hazell, Watson & Viney, Ltd., London and Aylesbury>.

4. Eugène Clément, καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς στὸ Lycée de Nice. Πέθανε τὸ 1937. (Κόϊτα νεκρολογίαις του ἀπὸ τὸν Γρ. Ξενοπούλου, ἐφ. Ἀθηναϊκὰ Νέα, 8/8/37, Γ. Πράτοικα, περ. Νέα Ἑστία, τόμ. ΚΒ', 15/8/37, σελ. 1260 καὶ ἐφ. Ἐλεύθερον Βῆμα, 13/8/37). Ἔμαθε μόνος του τὰ νεοελληνικά χωρὶς ποτὲ νὰ ρθεῖ στὴν Ἑλλάδα καὶ συνεργάστηκε μὲ ἄρθρα καὶ βιβλιοκριτίαι στὸ *Νουμᾶ* καὶ σὲ ἄλλα περιοδικά. Μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ πατέρα μου καὶ τῆς συνεργασίας τῆς ἀδελφῆς μου, ποὺ κατοικοῦσαν πλαιότερα τὴ Nice, καταπιάστηκε τὴ μετάφραση τῶν ἔργων τοῦ Παλαμά καὶ τύπωσε χάρις στὶς ἐνέργειαις τοῦ πατέρα μου τὴ δίτομη ἐκλογή: Costis Palamas, *Œuvres Choïsies. Traduites du néo-grec par Eugène Clément, Professeur agrégé au lycée de Nice, Préface de Philéas Lebègue. Éditions E. Sansot. R. Chiberre, Éditeur. 7 rue de l'Éperon 7. [1922]. Tome I, 160, σελ. 261. Tome II, 160, σελ. 272*. Ἀργότερα παρακινημένος ἀπὸ μένα μετάφρασε τὸ *Λωδεκάλογο τοῦ Γύφτου*: Costis Palamas. *Les Douze Paroles du Tzigane. Traduit du néo-grec par Eugène Clément. Préface de Henry Bidou. Le Cabinet Cosmopolite. 1931. Librairie Stock. Delamain et Boutelleau. 7 rue du Vieux Colombier, Paris. 16°, σελ. XI+1 λευκὴ+209*, καὶ τὴ *Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*: <Costis Palamas. *La Flûte du Roi. Traduit du néo-grec par Eugène Clément. Préface de Charles Diehl. Membre de l'Institut. Introduction d'Alexandre Embiricos. Le Cabinet Cosmopolite. 1934. Librairie Stock. Delamain et Boutelleau. 7 rue du Vieux Colombier. Paris. 160, σελ. XIII+1 λευκὴ+15-221*. Τύπωσε ἀκόμα δύο ἔργα νεοελλήνων συγγραφέων μεταφρασμένα γαλλικά: Pierre Vlasto. *A l'Ombre du Figuier. Contes traduits du néo-grec, par Eugène Clément. (Pandore—La statuette d'Athéna—Le lutin—Sklérena—Argyro). Préface de Louis Roussel. Paris. Éditions Sansot. R. Chiberre, Éditeur. 7 rue de l'Éperon 7. [1924]. 160, σελ. 186 καὶ G. Xénopoulos. *La Mauvaise Voie. Conte traduit du néo-grec, par Eugène Clément. Préface de Louis Roussel. Paris. Éditions Sansot. R. Chiberre, Éditeur. 7 rue de l'Éperon 7. Athènes. Elefteroudakis & Barth. Librairie Internationale. Place de la Constitution. Imprimé en Grèce. [1924]. 160, σελ. 93*. Ἐκτὸς ὁμως ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔχει δημοσιεύσει μεταφράσεις καὶ ἄλλων νεοελληνικῶν κειμένων στὰ περ. *Graecia* καὶ *Œuvres Libres* καὶ ἄλλοι, καὶ ἄφησε πολλὴ ἀνέκδοτη ἐργασία κυρίως ἔργων τοῦ Παλαμά. Ἑλληνικά ἔχει ἐκδοθεῖ ἡ μελέτη του: Εὐγενίου Κλεμάν. *Κωστής Παλαμάς. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*. Πρόλογος Φιλέας Λεμπέογκ. Μετάφραση I. Μ. Παναγιωτόπουλου. Ἀθήνα. Τυπογραφεῖο «Ἑστία», 1932, 80, σελ. 23. Στὴ σειρά *Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν Παλαμά*.*

5. Ἦμουν ἐγὼ ὁ ἴδιος ἀλλὰ προτιμοῦσα νὰ κρατήσω τὴν ἀνωνυμία.

6. Ἡ ποιήτρια Anna de Noailles, φίλη προσωπική του πατέρα μου και θαυμάστρια του ποιητή. Μιά πολύκαιρη όμως άδιαθεσία και άλλες πιο έπειγουσες υποχρεώσεις την εμπόδιζαν να πραγματοποιήσει την υπόσχεσή της. Στα κατοπινά χρόνια, όταν της δόθηκε ή ευκαιρία, φρόντισε να εκδηλώσει το θαυμασμό της στο έργο του Κωστή Παλαμά στην απόκρισή της στο περ. *La Semaine Egyptienne* Κατρού, 15 Ἰαν. 1930, στον πρόλογο του βιβλίου του J. Michel, *Anthologie des poètes Néo-grecs*, Paris 1930 και στη συνέντευξή της με το Ν. Γιοκαρίνη, έφ. *Πρωτα* 18 Ἰουν. 1930.

7. Ὁ L. H. Alexandre, διάδοχος του R. Chiberre στις Éditions Sansot, που είχε εκδόσει το 1922 τή δίτομη «Έκλογή» από το έργο του Κωστή Παλαμά (κοίτα σσμ. 4). Ἡ μετάφραση του *Δωδεκάλογου* είχε στοιχειοθετηθεί και διορθωθεί δλόκληρη (σύμφωνα με το σύστημα που επικρατεί στη Γαλλία) και ήταν έτοιμη για τύπωμα με πρόλογο του Louis Roussel, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Montpellier, όταν άξαφνα χρωκόπησε ο εκδότης και ή έκδοση ματαιώθηκε. Πολύ άργότερα μ' ενέργειες δικές μου και του E. Clément, δέχτηκε να αναλάβει την έκδοση ο εκδοτικός οίκος Stock και την πραγματοποίησε για λογαριασμό του με πρόλογο του Henri Bidou. (Κοίτα σσμ. 4.)

8. Ἄνδρας Εμπειρικός, ο άργότερα υπερρεαλιστής ποιητής, συγγραφέας της συλλογής *Ύψικάμινος*, έκδ. «Κασταλία» 1935.

9. Ἕλληνας ιδιωτικός καθηγητής στο Παρίσι.

10. Δέν μπόρεσα να εξακριβώσω αν δημοσιεύτηκε το γράμμα αυτό.

11. Δημοσιεύτηκε στην έφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 6 Ὀκτ. 1924.

12. Απόκριση σε δεύτερο γράμμα μου σταλμένο από το Παρίσι.

13. Είχα όπ' όψη μου τά ποιήματα που με τίτλο *Μετρικά Γυμνάσματα* δημοσίευσε τότε στο περ *Κερκυραϊκή Ἀνθολογία*, Χρ. Δ', 1 Γεν. και 1 Μαγιοῦ 1924.

14. Το έπικό αυτό ποίημα τελικά δέν πραγματοποιήθηκε. Δέν ξέρω αν βρέθηκαν σχεδιάσματά του ή κομμάτια στα χειρόγρατά του.

15. Ποιητική συλλογή που τή δούλευε ως τά στερνά του χρόνια και λαχταρούσε να τή δει τυπωμένη χωρίς να τό κατορθώσει. Βρίσκεται στα κατάλοιπά του, όχι όμως όπως τήν είχε αρχικά σχεδιάσει, γιατί δέν μπόρεσε να συνθέσει τά μεγάλα ποιήματα που λογάριζε να γράψει. Από όσα ξέρω τό μόνο που ολοκληρώθηκε είναι ο *Ὀμηρικός Ὕμνος* που δημοσιεύτηκε στο περ. *Τά Νέα Γράμματα*, Χρ. Α', Μάρτ. 1935, σελ. 121 - 127, και ίσως ένα - δυό άλλα.

16. Και τό δράμα αυτό τελικά δέν πραγματοποιήθηκε. Δέν ξέρω αν βρέθηκαν σχεδιάσματά του στα χειρόγρατά του. Στη συλλογή *Βωμοί* του άφιερώννει ένα ποίημα στη σειρά *Ἀγέννητες Ψυχές* όπου περιγράφει και τά άλλα άπραγματοποίητα δράματά του.

17. Οι δυό τόμοι *Τά Χρόνια μου και τά Χαριά μου*, που είδαν άργότερα τό φός, δέν ανταποκρίνονται στις αρχικές προθέσεις του ποιητή και δέν ολοκληρώθηκαν.

18. Τυπώθηκε μαζί με τή γαλλική μετάφραση στο τεύχος: *Τό Ἀθήνησι Πανεπιστήμιον. Ἀνατολ Φράνς. Ἐπίτιμος διδάκτωρ τής Φιλοσοφικής Σχολής του Ἀθήνησι Πανεπιστημίου* († 12 Ὀκτωβρίου 1924). Université d'Athènes. *Anatole France. Docteur honoraire de la Faculté des Lettres de l'Université d'Athènes* († 12 Octobre 1924). 1925. <Τύποις Σ. Ν. Ταρουσοπούλου>. Τό έλληνικό κείμενο ξανατυπώθηκε στο βιβλίο: Κωστή Παλαμά. *Πεζοί Δρόμοι Β'*. Τρεις Ἑλληνολάτρες. Ὁ Ἀνατολ Φράνς και ή κλασική παράδοση. Βυρωνολατρεία. Ὁ Βίκτωρ Ουγκώ και ή Ἑλλάς. Με προλεγόμενα. Ἐκδοτικός Οἶκος Ζηκάκη. Ἀθήναι 1928 [1929].

19. Δέν αποκρίθηκε τελικά σ' αυτήν τήν έρευνα.

20. Το άρθρο αυτό τό έγραψε ο H. Bidou έχοντας όπ' όψη τά δοκίμια τής μετάφρασης του *Δωδεκάλογου* με πρόλογο του L. Roussel που ματαιώθηκε ή έκδοσή της. Το ίδιο άρθρο χρησιμοποιήσε άργότερα για πρόλογο στην όριστική έκδοση. Κοίτα σσμ. 4 και 7.

21. Jean Moréas, En Grèce, περ. *Cosmopolis*, Παρισιοῦ, Τόμ. VII, Σεπτ. 1897, σελ. 748 και 755 - 757. Ξανατυπώθηκε στο βιβλίο *Le Voyage en Grèce* και στο *Esquisses et Souvenirs*, σελ. 294 και 313 - 316.

22. Ὁ Constantin Photiadès, γάλλος συγγραφέας έλληνικής καταγωγής, συνεργάτης στα κυριώτερα λογοτεχνικά περιοδικά τής Γαλλίας. Πολλά από τά βιβλία του έχουν βραβευτεί από τή Γαλλική Ἀκαδημία και μία μονογραφία του για τόν άγγλο μυθιστοριογράφο Meredith θεωρεται κλασική. Ὁ Παλαμάς τόν αποκαλεί «άμειλικτο» για όσα περιφρονητικά για τή νεοελληνική λογοτεχνία είπε σε συνέντευξή του με το Σπύρο Μελά, δημοσιευμένη στην έφ. *Ἔθνος*, 8 Ἰαν. 1928. Σχετικά με τό ζήτημα αυτό ο Παλαμάς δημοσίευσε δριμύτατο γράμμα στην έφ. *Ἔθνος*, 14 Ἰαν. 1928.

23. Ἐννοεῖ τὴ μελέτη: Γ. Κ. Κατσιμπαλι. Τὸ παιδί στὴν ποίηση τοῦ Παλαμά. Ἀθήνα. Τυπογραφεῖο «Ἐστία». 1929, 8ο, σελ. 21. Ἡ μελέτη αὐτὴ στάθηκε ἡ ἀπαρχὴ τῆς σειρᾶς *Γιὰ τὰ γνωρίζομε τὸν Παλαμά* ποῦ ἱδρύσα τὴ χρονιά ἐκείνη καὶ ξακολούθησα ὡς τὸ 1934 μὲ εἰκοσιτέσσερα αὐτοτελῆ τεύχη.

24. Ὁ ποιητὴς Πᾶνος Δ. Ταγκόπουλος ποῦ κατοικοῦσε τότε, ὅπως καὶ ἐγώ, στὸ Μαρούσι. Συνεχιστὴς τοῦ περ. Ὁ Νουμᾶς, στὰ χρόνια 1923-24 καὶ 1929-31. Πέθανε στὶς 27 Ἀπρ. 1931. Ὁ Παλαμᾶς δημοσίευσε στὸ θάνατό του τὸ ἄρθρο: «Ἐνας ποιητὴς», ἐφ. Ἐλεύθερον Βῆμα, 29 Ἀπρ. 1931.

25. Ἐννοεῖ τὴ μελέτη: Γ. Κ. Κατσιμπαλι. Ὁ Παλαμᾶς καὶ τὸ σπίτι. Ἀθήνα. Τυπογραφεῖο «Ἐστία». 1929, 8ο, σελ. 29.

26. Jean Psichari. *Kostis Palamas*. Extrait de *La Revue Universelle* du 1er Décembre 1927. Paris, Librairie Plon. Les petits-fils de Plon et Nourrit. Imprimeurs-Éditeurs-8, rue Garancière, Paris, 6e. M.CM.XXVIII, 8ο, σελ. 8.

27. Ἐρευνα. Μηνιαῖον Περιοδικόν. Διευθυντὴς Ἄγγελος Κασσιγόνης. Ἔτος Πρῶτον. Φιλολογικόν Παράρτημα 1927. Ψυχάρη. Κωστής Παλαμᾶς. Φιλολογικὴ Κριτικὴ Μελέτη. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Α. Κασσιγόνης. Ἀλεξάνδρεια. 8ο, σελ. 31.

28. Lumen, ψευδώνυμο τοῦ λογοτέχνη Ἀναστ. Μιλάνου Στρατηγόπουλου. Τὸ ἄρθρο ποῦ ἀναφέρει ἐδῶ ὁ Παλαμᾶς εἶναι βιβλιοκρισία γιὰ τὴ μελέτη μου *Τὸ παιδί στὴν ποίηση τοῦ Παλαμά*, δημοσιευμένη στὴν ἐφ. *Πατρίς*, 21 Μαρτ. 1929.

29. Ἡ ἑμιλία αὐτὴ, ποῦ διαβάστηκε στὴν αἴθουσα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τυπώθηκε στὸ τεύχος: Λιλὴ Πατρικίου Ἰακωβίδου. *Οἱ Χαιρετισμοὶ τῆς Ἠλιόγεννητης*. Ἀθήνα. Τυπογραφεῖο «Ἐστία». 1929, 8ο, σελ. 23, στὴ σειρὰ *Γιὰ τὰ γνωρίζομε τὸν Παλαμά*.

30. Ψευδώνυμο τῆς Ἑλένης Νεγρεπόντη, σήμερα κυρίας Κ. Οὐράνη.

31. Ἰωάννης Ζυγομαλάς, διαλεκτὸς διανοούμενος τῆς παρασμένης γενεᾶς, φίλος ἀδελφικὸς τοῦ πατέρα μου καὶ τοῦ Περικλῆ Γιαννόπουλου. Ἐγραψαν γι' αὐτὸν στὸ θάνατό του οἱ Γρ. Ξενόπουλος, περ. *Νέα Ἐστία*, τόμ. 5, 1 Μαρτ. 1929, σελ. 190 καὶ Φ. Γιοφόλλης, περ. *Πρωτοπορία*, Χρ. 1, Ἀπρ. 1929, σελ. 100 καὶ ἀργότερα ὁ Γιῶργος Σαφέρης, στὸ περ. *Τὰ Νέα Γράμματα*, Χρ. 3, Ἀπρ. 1937, σελ. 340.

32. Κοίτα τεύχος τοῦ περ. *Τὰ Νέα Γράμματα*, Χρ. 4, Γεν.-Μάρτ. 1938, σελ. 1-296, ἀφιερωμένο στὸν Περικλῆ Γιαννόπουλο, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία μου.

33. Τοῦ Κωνσταντίνου Τσατσου ποῦ μᾶς διάβαζε ἐκεῖνο τὸ βράδυ στὸ σπίτι τοῦ Παλαμά κεφάλαια ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο ἀκόμα βιβλίον του γιὰ τὸν Παλαμά.

34. Μ. Βισάνθης, Ἕλληνας λόγιος ἐγκαταστημένος στὴν Ἀμερικὴ, ἐκδότης τοῦ λογοτεχνικοῦ περιοδικοῦ *Ἡ Σύγχρονη Σκέψη*, στὸ Σικάγο, 1928-29.

35. Δ. Μιχάλαρος, ἀγγλόφωνος ποιητὴς ἐγκαταστημένος στὴν Ἀμερικὴ. ἔχει ἐκδόσει ἐκατ ποιητικὴς συλλογῆς σὲ ἀγγλικὴ γλῶσσα καὶ τὴ μετάφραση: *The Grave* by Kostas Palamas. Rendered into English Verse by Demetrios A. Michalaros. With an Introduction by Prof. Louis Roussel, Professor of Neohellenic Literature, University of Montpellier, France. The American Hellenic Book Pub. Co, Chicago, Ill., 1930, 8ο, (σελ. XIV+(2)+17-92).

36. Ὁ Δημήτριος Π. Ταγκόπουλος, ἱδρυτὴς καὶ διευθυντὴς τοῦ περ. Ὁ Νουμᾶς, στὰ χρόνια 1903-1922. Πέθανε στὶς 21 Μαρτ. 1926. Ὁ Παλαμᾶς δημοσίευσε τὸν ἐπικήδειο λόγο του στὴν ἐφ. Ἐλεύθερον Βῆμα, 23 Μαρτ. 1926.

37. Ἀλέξανδρος Ἐμπειρῆκος Κουμουνοδούρος, γαλλόφωνος ποιητὴς καὶ πολιτευτὴς Μεσογείας. Δημοσίευσε γαλλικὰ πολλὰ ποιητικὰ συλλογῆς, κριτικὰς μελέτας, κλπ. Ἡ μελέτη του *L'Œuvre Poétique de Costis Palamas* δημοσιεύθηκε μεταφρασμένη ἑλληνικὰ στὴν σειρὰ *Γιὰ τὰ γνωρίζομε τὸν Παλαμά*: Α. Ἐμπειρῆκου-Κουμουνοδούρου. *Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Κωστή Παλαμά*. Μετάφραση ἀπὸ τὸ γαλλικὸ κείμενο Λεάνδρου Κ. Παλαμά. Ἀθήνα. Τυπογραφεῖο «Ἐστία» 1931, 8ο, σελ. 29.

38. Ὁ Παλαμᾶς, ἀπὸ παραδρομῆς, γράφει Καστρινὸς ἀντὶ Σταυρινὸς. Ὁ Σταυρὸς Σταυρινὸς εἶναι ὁ διευθυντὴς καὶ ἐκδότης τοῦ γαλλόφωνου περιοδικοῦ τοῦ Καίρου *La Semaine Égyptienne*.

39. Ναυρικᾶ Παλαμᾶ, κόρη τοῦ ποιητῆ.

40. Ξενοφὼν Στελλάκης, ἄλλοτε δικαστικὸς στὸ Βόλο, ποῦ ἔβγαλε ἀπόφαση σὲ δημοτικὴ γλῶσσα, Κοίτα σχετικὰ τὸ περ. *Τὸ Περιοδικόν μας*, Πειραιᾶ, Τόμ. 1^ο, 1901, σελ. 17-20.

41. Τεύχος τοῦ περιοδικοῦ *La Semaine Égyptienne*, Καίρου, 25 Ἀπρ. 1929, σελ. 4ο, σελ. 26,

ἀφιερωμένο στὸν ποιητὴ Κ. Π. Καβάφη. Δημοσιεύονται: α) Μελέτες, ἄρθρα, γινῶμες κλπ. τῶν R. A. Furness, K. Dieterich, J. Gryparis, Njaka, Bonamy Dobree, J. R. Fiechter, Ath. Politis, M. Philindas, Alkis Thrylos, G. Duhamel, M. Malakassis, E. M. Forster, D. Vernardakis, H. Pernot, N. Cazandzakis, Ph. Yofilis, Mariette Minotti, Ph. Lebègue, C. Photiadès, A. Leondis, S. Stavrinou, J. Pieridis, Yvonne Laeuffer, Théole, P. Modinos, M. Rodas, A. Catraro, P. Stavrinou, M. Antéos, N. Hayer-Boufidis, Ch. Nomicos, D. Hesselting, V. Iliadis, Rica Singoroulo. β) Γαλλικὲς μεταφράσεις εἰκοσιδύο ποιημάτων. γ) Τρία αὐτόγραφα ποιήματα δ) Ὅχιω διαφορετικὰ στίχοι. ε) Νεανικὴ φωτογραφία κλπ.

42. Karl Dieterich, ὁ γνωστὸς νεοελληνιστὴς καθηγητὴς τῆς Λειψίας. Κοίτα σημ. 1 καὶ νεκρολογία τοῦ ἀπὸ τῆς Αἰμιλίας Στεφ. Δάφνη στὸ περ. *Νέα Ἑστία*, Τόμ. 18, 15 Αὐγ. 1935, σελ. 780-781.

43. Ἐδῶ ἔχει τὴ θέση του καὶ ἀξίζει νὰ δημοσιευτεῖ τὸ παρακάτω ἀνέκδοτο, νομίζω, γράμμα τοῦ Παλαμά στὸν Ἀλεξανδρινὸ λόγιον Γλαῦκο Ἀλιθέρο γιὰ τὸ βιβλίο του *Τὸ πρόβλημα τοῦ Καβάφη*, γιατί δλοκληρώνει τίς ἀπόψεις τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη, ποὺ δημιούργησαν ἄλλοτα τόσο θόρυβο δταν ἀνακοινώθηκαν σὲ συνέντευξη (Κοίτα: Γ. Κ. Κατσιμπαλη, *Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη*, Ἀθήνα, Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, 1943, σελ. 30, ἀριθ. 337):

1 Γενάρη 1935

Ἀγαπητέ μου Ἀλιθέρο,

Ὅταν μοῦ ἔγραψες πὼς μοῦ στέλνεις τὸν Καβάφη, δὲν τὸν ἔλαβ' ἀμέσως· πέρασαν πολλές ἡμέρες, νόμισα πὼς χάθηκε στὸ ταχυδρομεῖο, ἤμουν ἔτοιμος νὰ σοῦ γράψω· δταν μοῦ ἦρθε τὸ βιβλίο σου. Διάβασα ἀμέσως καὶ τίς 70 σελίδες του. Βέβαια ἡ κριτικὴ σου δὲν εἶναι ἡ μεγάλη κριτικὴ τοῦ θαυμασμοῦ ποὺ βλέποντας ξεχωρίζει καὶ βρίσκει, ἀλλ' ἡ κριτικὴ ποὺ βλέπει καὶ κρίνει συμπεραίνοντας καὶ φιλαφώντας, τολμηρὴ καὶ δυνατὴ ἐκεῖ ποὺ ἀντιστάκεται στὸν ἀνόητο θαυμασμό ποὺ θὰ εἶναι δλοκληρὴ ψυχολογία σ' ὅποιον ζητήσῃ τὴν ἀνάλυση καὶ τὴ σύνθεσή του. Ἡ κριτικὴ σου συμπληρώνει καὶ φέρνει στὴν ἐντέλεια τὴ μελέτη τοῦ Μαλάνου, μπορεῖ περισσότερο σταματώντας σὲ κάποια κρίσιμα, κατηγορηματικὰ. Περισσότερο δὲν εἶναι ἀπὸ εἰκοσις μελετητικὲς, ἀλλ' ἀπὸ γνωριμιὰς ἐπιχειρηματικὲς. Ἡ κεντρικὴ τῆς συμπερασματικῆς ἰδέας εἶν' αὕτη: Ὁ Καβάφης... τοῦ λείπει ἡ συνδυαστικὴ ἐξελιγμένη φαντασία. Δὲν εἶναι παρὰ ἓνας στιχομυθὸς μικρῆς κινήσεως. Σκέψη κοινὴ, πεζολογικὴ... Μὲ τὸν ὄρο Καβαφισμὸς θὰ ἐνοουήσῃ καθὰ πεζολογία καὶ ἀκαλαιοθηγία στὴν ποίηση». Βέβαια πὼς ἔχει κάποια προταρήματα, ὅμως αὐτὰ δὲν ἀντέχουν στὴν ἀπαθὴ παρατήρηση. Γιατί καὶ, κυριώτατα, κάποια ἀπάθεια λείπει ἀπὸ τὸν καθαφικὸν αὐτὸ θαυμασμό. Ὁ θαυμασμός αὐτὸς τρέφεται, κυριώτατα, ἀπὸ τὴν ἀγνοία τῶν ἀκάτεχων νέων καὶ ἀπὸ τὴν κατηχημένη ἐμπάθεια ἐκείνων ποὺ, καὶ ἀμίλητα καὶ ἀρνητικὰ μποροῦνε νὰ ἀντιπαρατάσσουν ὅπως ὅπως ἓνα πρόσωπο στὸ θαυμασμό τῶν ἄλλων ποὺ θὰ τοὺς εἶναι ἀνοικονόμητος. Στοχάζομαι πὼς θὰ φοβηθῆς μήπως πάθῃ τίποτε ἡ παροιμιακὴ μου συγκατάδραση καὶ ἐπιείκεια, ἡ σεβαστὴ μου ἀπάθεια καὶ ἀναγνώριση πρὸς τὴν ἀξία τῶν ἄλλων συναδέλφων. Μὴ φοβάσαι. Πολλὲς φορὲς γνώρισα καὶ θρήνησα δικὲς μου ἀδυναμίες καὶ ἀπαξίες, πολλὲς φορὲς συγκινήθηκα καὶ πανηγύρισα τὰ χαρίσματα ἄλλων καὶ ζωντανῶν καὶ νεκρῶν, ὥστε δὲν τρέχω κίνδυνο νὰ με παρεξηγήσουν παρὰ οἱ ἀνόητοι πάντα. Θὰ εἶσαι ἀπὸ ὄσους συναισθάνονται πὼς οἱ μεγαλύτερες χαρὲς μου βρίσκονται δταν θὰ μπορέσω νὰ ἐκφράσω τὴν ἠδονὴν ποὺ μοῦ ἐμπνέει ἡ δεξιότης καὶ ἡ εὐφυία τῶν ἄλλων, ξένων ἢ ντόπιων, περισσότερο ἀπὸ τὴ συνείδηση ποὺ εἶναι ἡ ἀναγνώριση τοῦ δικοῦ μου ἔργου. Μπορεῖς νὰ τὸ ξέρῃς τί εἶπα καὶ γιὰ τὸν Καβάφη δταν μοῦ ζητήθηκε ἀπὸ τὸ *Ligaro* μιὰ γνώμη μου, ὅποια, κ' ἔγραψα τὸ πλατύ μου ἄρθρο γιὰ τὴ φιλολογία μας, τὸ δημοσιευμένο μὲ χρονολογία «18 Σεπτεμβρίου 1928». Πέρασαν ἀπὸ τότε ἕξ-ἑπτὰ χρόνια. Καὶ νὰ τί ἔγραψα, καὶ τί θὰ γράψω καὶ τώρα, γιὰ τὸν Καβάφη: «Ὁ Καβάφης, καινότροπος, ιδιόρρυθμος, ἔχει στὸ ἐνεργητικὸ του ὅ,τι μᾶς θυμίζει, συχνότατα, τὸ παράγγελμα τοῦ ἀρχαίου: «Μύθους νὰ πλέκῃς ποιητὴ, ὄχι λόγους.» Ἔως ἐδῶ ἡ παρατήρησις αὕτη, ἐγκωμιστικὴ, ἀνυψώνει τὸν Καβάφη σὲ κλασικὴν σχεδὸν περιωπὴ. Καὶ προχωρῶ — τὸ κείμενο μπορεῖ νὰ ξεταστῇ στὸ *Φιγαρό* καὶ γαλλικὰ καθὼς φέρνεται — προχωρῶ: «Ἀλλὰ τὰ παραγγέλματα δὲν ὤφελον. Μονάχα ὁ ἄνθρωπος, πῶς ἀπ' αὐτὰ λογαριάζεται. Παραμερίζοντας, γιὰ νὰ μὴ μακρύνω ἀκόμα τὸ λόγο, τὰ καθέκαστα τῆς ποιητικῆς του τέχνης ἢ ἀτεχνίας, ὅπως θέλατε πέστε τῆ, καὶ τῆς φιλοσοφίας του, φτάνω στὸ συμπέρασμα: Τὰ ἔργα τοῦ Καβάφη, στίχος, γλῶσσα, ἔκφρασις, μορφή καὶ οὐσία, μοῦ φαίνονται ὡς σημειώματα ποὺ δὲν ἤμποροῦν ἢ ποὺ δὲν καταδέχονται νὰ γίνουν ποιήματα. Τὴ γνώμη μου αὕτη τὴν εἶπα πρὸ ἐτῶν κ' ἔγινε κάποιος θόρυβος. Τώρα τελευταία διαβάζοντας στὴ *Revue de Paris* μιὰ μελέτη τοῦ ποιητῆ François Porché «La poésie récente», τὴν εἶδα νὰ ἐπαναλαμβάνεται γιὰ τοὺς νέους συγχρόνους σας, ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ κάποιου σημειώματος ποὺ βρέθηκε στὰ χαρτιά τοῦ Moréas, τὸ σημείωμα ἔλεγε: «des notations de ce genre n'étaient plus considérées par leurs auteurs comme des sujets de poèmes, mais comme des poèmes achevés.» Διςδικῶς τὴν προτεραιότητα τῆς χειρόγραφης αὐτῆς κριτικῆς τοῦ Μορέας γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη, καθὼς θέλουν νὰ μᾶς τὸ παραστήσουν οἱ θαυμαστὲς σου.» Ὅλα τ' ἄλλα σου τὰ καθέκαστα γιὰ τὸν ποιητὴ καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο περιλαμβάνονται ἐδῶ μέσα. Ὁ ἄνθρωπος, γενικώτατα, μπορεῖ συχνὰ νάχῃ ποιητικότητα, μὰ δὲν εἶναι πάντα ποιητὴς. Ὅμως ὁ ποιητὴς πάντα εἶναι ἄνθρωπος, γι' αὐτὸ καὶ καλὰ κάνεις νὰ ξετάζῃς τὸν ἀνθρωπισμὸ τοῦ Καβάφη καὶ κριτικὰ. Λυποῦμαι ποὺ δὲ μπορῶ αὐτοῦ νὰ σ' ἀκόλουθησω, ἀρρεῖστος καθὼς εἶμαι καὶ πολὺ δύσκολος νὰ σέρνω καὶ στὴ γραφὴ τὸ κοντύλι μου. Σὲ συχαίρω μόνον γιὰ

τὸ βιβλίο σου ποὺ τὰ λύει: πολλά ἀπὸ τὰ καθαφικά προβλήματα, ποὺ καὶ ἀνάξια καὶ ἀσήμεντα, θὰ μπορούσες καὶ τὰ προχειρολογῆματ' αὐτὰ καὶ σὲ ἄλλους περίεργους νὰ τ' ἀνακοινώσῃς.

Μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον δικά σου ἔργα προσμένουμε. Ὁ Κατοίμπαλης — σπάνια τὸν βλέπω, εἶναι κι αὐτὸς ἀδιάθετος — τὸ εἶδε μὲ κριτικὴ χαρὰ τὸ βιβλίο σου.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

44. Ὑποψήφιοι δημάρχοι τῆς Ἀθήνας στὶς τότε δημοτικὲς ἐκλογές.

45. Δημήτριος Σ. Βεζανθῆς, συγγραφέας τοῦ βιβλίου: Ὁ Παλαμᾶς Φιλόσοφος, Ἀθήναι, ἔκδοσις Α. Ράλλη, 1930, 16ο, σελ. (4) + δ' + 11-294.

46. Ποίηματα ἀπὸ τῆ συλλογὴ *Λεῖλοι καὶ Σκληροὶ Στίχοι* ποὺ τυπώθηκε στὴν Ἀμερικὴ καὶ δὲν εἶχε κυκλοφορήσει στὴν Ἀθήνα.

47. Ὁ Παλαμᾶς ἀπὸ παραδρομὴ ἔγραψε τὴν ἡμερομηνία 2/1/30 ἀντὶ 1/2/30 ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὴ σφραγίδα τοῦ ταχυδρομείου στὸ φάκελλο καὶ μὲ τὰ περιστατικὰ ποὺ ἀναφέρει.

48. Ἡ ἡφμερὶς *Ἔθνος*, 1 Φεβρ. 1930, σὲ σημείωμά της «Ὁ Ρωμαῖν Ρολλάν διὰ τὸν Παλαμᾶν», δημοσίευσε σὲ μετάφραση τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ρωμαῖν Ρολλάν πῶς «ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς ζωντανοὺς ποιητὰς τῆς Εὐρώπης», στὸ ρῶτημα τοῦ περ. *Βρανο*, τοῦ Παρισιοῦ, 24 Ἰαν. 1930, σελ. 27.

49. Τὴν πρωτοχρονιά τοῦ 1930 ὁ Ρωμαῖν Ρολλάν ἔστειλε ἕναν ἐμπνευσμένο χαιρετισμὸ στὸν Κωστῆ Παλαμᾶ, ὅσοι ἀπὸ τὸ διάβασμα τῶν ποιημάτων του στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση ποὺ εἶχα κάμει μαζί μὲ τὸ Θ. Στεφανίδη καὶ τοῦ εἶχα στείλει λίγο καιρὸ πρωτότερα ἕνα ἀντίτυπο. Ὁ Παλαμᾶς ἀποκρίθηκε μ' ἕνα ποίημα καὶ ὁ Ρολλάν μ' ἕνα γράμμα. (Κοίτα Γ. Κ. Κατοίμπαλη, *Παλαμικὴ Βιβλιογραφία 1926-1931*, Ἀθήνα, Τυπογραφεῖο «Ἐστία», 1932, στή σελ. 51). Ἡ Λιλίκα Νάκου δημοσίευσε περιγραφὴ πῶς διάβασε ὁ Ρολλάν τὴν ἀγγλικὴν μετάφραση τῶν ποιημάτων τοῦ Παλαμᾶ, στὸ περ. *Ἑλληνίς*, ἔτος 15', Ἀπριλίου 1936, σελ. 82-83.

50. Costis Palamas. *Le Tombeau*. Traduction rythmée et assonancée, par Pierre Baudry. Athènes, Librairie Kauffmann, 28 Rue du Stade. Paris, Société d'édition «Les Belles-Lettres», 95 Boulevard Raspail, 16ο, σελ. 66.

51. Τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *La Semaine Égyptienne*, Καίρου, 15 Ἀπρ. 1930, σφ. 4ο, σελ. 25, ἀφιερωμένο στὸν ποιητὴ Κωστῆ Παλαμᾶ. Δημοσιεύονται: α) Γαλλικά, ἀγγλικά, γερμανικά, ἰταλικά, ἀραβικά, μελέτες, ἄρθρα καὶ γνῶμες γιὰ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ, 115 ξένων καὶ ἑλλήνων διανοουμένων. β) Γαλλικὲς, ἀγγλικὲς καὶ γερμανικὲς μεταφράσεις ποιημάτων καὶ διηγημάτων του. γ) Ἀυτοῦτο γράμμα. δ) Φωτογραφίες, σκίτσα κλπ.

52. Τὸ γράμμα αὐτὸ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφ. *Ταχυδρόμος*, τῆς Ἀλεξάνδρειας, 17 Ματοῦ 1930 καὶ τὸ παραθέτουμε ἐδῶ ὁλόκληρο γιατί εἶναι ἀγνωστο καὶ ἀνεύρετο στὴν Ἑλλάδα:

Ἀξιότιμε φίλε κύριε Σταυρινέ,

Ἔλαβα τὸ τεῦχος τῆς «Σεμάλιν-Ἐξουφιέν», τὸ ἀφιερωμένο δι' ἐμέ. Σὰς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν φροντίδα σας νὰ μοῦ τὸ στείλετε. Ἀλλὰ πῶς νὰ σὰς εὐχαριστήσω γιὰ τὸ ἐπιθλητικὸ αὐτὸ μνημεῖο ποὺ τὸ ἀναστύλωσατε στὸ ἔργο ἐνός ποιητῆ καὶ πρὶν ἢ ὅρα του ἔρθῃ νὰ σωπάσῃ γιὰ πάντα;

Πῶς νὰ σὰς εὐχαριστήσω; Πρᾶξις ὑπερβολικῆς συμπάθειας, καλωσύνης καὶ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς ἕνα πνευματικὸ ἐργάτη ποὺ γέρασε μὲ τὸν ἔρωτά του, καὶ μαζί σὺν ἕνα κίνημα δικαιοσύνης, ποὺ τὸ συνεχίζετε, πρὸς τὴν αἰώνια ποίησιν ποὺ φαίνεται, μαζί μὲ τόσα ἄλλα δείγματα, πῶς ζῆ καὶ ἀναπτύσσονται στὰ ἴδια μέρη, ποὺ πρὸ αἰώνων ἄλλοτε ἀνθίσσε ἀπαράμιλλη.

Τὸ μνημεῖο αὐτὸ ποὺ μὲ κατασπυκνίζει, τὸ ἰδρύσατε καὶ μὲ τὴ βοήθεια καὶ μὲ τὴν ἐπιμονὴ ἐνός μοναδικοῦ φίλου, τοῦ κ. Κατοίμπαλη. Τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν του νὰ δειχθῆ πῶς εἶναι πάντα ἡ Ἑλλάς «ἡ γῆ τοῦ τραγουδιοῦ» τὴν ἀνέβασε σὲ ὕψη ἐνός ὀραίου ἰδανικοῦ.

Τὸ τεῦχος σας ἀποτελοῦν καὶ ἄρθρα ποὺ ἔχουν γιὰ μένα γραφῆ σὲ διάφορες εὐκαιρίες, καὶ γράμματα καὶ γνῶμες λογίων ποὺ εἶχαν τὴν καλωσύνη ν' ἀποκριθῶν στὴν εὐγενικὴ πρόσκλησή σας. Τιμὴ γιὰ μένα ποὺ προέρχεται ἀπὸ διάνοις καὶ ἀπὸ καρδιὰς ἐκλεκτῶν ψυχῶν, οἱ ὁποῖες καλλιέργουν καὶ προάγουσιν τὰ γράμματα, καὶ μέσα σ' αὐτὰ κάποια πολυδύναστα ὀνόματα μὲ κίνουον νὰ τρέμω γιὰ τὴν ἐσχολίαν τοῦ σταφανώματος τοῦ ἔργου μου. Τοῦ λείπει ἀκόμα ἡ ἀπόστασις, ὑποθέτω, γιὰ νὰ φανῆ συνολικὰ εἰς τὴν ἀκεραιότητά του, καὶ ἀκόμα στέκεται «σημεῖο ἀντιλεγόμενον», καθὼς μάλιστα φαίνεται στοὺς ξένους ἀπὸ τὰ μεταφρασιμένα του μέρη κομματιαστὸ μονάχα.

Ἄς δεχθῶν ἀκέραια τὴν ἐγκάρδια συγκίνησή μου καὶ οἱ μακρῖνοι ξένοι, καὶ οἱ ἀπὸ σιμὰ ἐδῶ, ὅμοια τιμημένοι, ἀγαπητοὶ φίλοι καὶ συναδελφοί. Ἰδιαίτερα στὸ αἰθερμαί μου ἀντηχοῦνε τὰ λόγια τῶν πολυτίμων φίλων καὶ συναδέλφων τῆς Αἰγύπτου, ποὺ πάντα ἔδειξαν πρὸς ἐμένα ἐξαιρετικὰ τὰ σημεῖα τῆς συμπάθειας των, καθὼς μαρτυροῦν περὶ τούτου καὶ οἱ ἀληθινὸντες σελίδες τοῦ τεύχους τῆς «Νέας Ζωῆς».

Σὰς παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε τὴν ἔκφραση, φτωχὴ πάντα, τῶν εὐχαριστιῶν καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης ἐνὸς ἀπλοῦ ποιητῆ, ποῦ θὰ μένη ἐντὸς τοῦ ἀνεξάλειπτη.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

53. Τὸ περιοδικὸ τοῦ Φώτου Γιοφύλλη. Τὸ τεύχος ποῦ ἀναφέρει ὁ Παλαμᾶς εἶναι τοῦ Χρ. 2, ἀρ. 6-7, Ἰούν.-Ἰουλ. 1930. Δημοσιεύσαντ' αὐτό, μὲ προλογικὰ κακόβουλα σχόλια τῆς διεύθυνσης τοῦ περιοδικοῦ: «Ἀπάντησι ἀπὸ τὸν τάφο», ἓνα οἰκτρὸ κατασκευάσμα τοῦ Ψυχάρη ποῦ βρέθηκε στὰ κατάλοιπά του, μὲ τὸν τίτλο: Ὁ Μαρσύας. Τραγικωμοῦδιὰ σὲ τρεῖς σκηνές. Ὁ Ψυχάρης, χολωμένος ἐπειδὴ εἶχε προταθῆ ὁ Παλαμᾶς γιὰ τὸ βραβεῖο Νόμπελ καὶ εἶχαν ἀποτύχει ὅλες οἱ δικές του φρενισομένες προσπάθειες ἀνάμειξά στοὺς ἑλληνας λογίους νὰ προταθῆ αὐτός, διασύρει μὲ τὸ χυδαιότερο τρόπο τὸν Παλαμᾶ (Μαρσύα), τὸν Μανόλη Καλομοίρη (Μαΐμουδέπουλο) καὶ τὸν Ἄλκη Θερβλο (Ἀξιοθρήνητο).

54. Ὁ Παλαμᾶς εἶχε γράψαι μὲ πολλὴ συμπάθεια πρόλογο στὸ βιβλίον τοῦ Φώτου Γιοφύλλη: Ἀρχοντικά καὶ ἄλλα ποιήματα. Β' ἔκδοσις. Ἐκδότης Ι.Ν.Σιδέρης—Ἀθήναι <1928>, στίς σελ. ζ'-ια' καὶ ἓνα γράμμα γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ «Ἡ τελευταία ὥρα τοῦ σονέτου» δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸ Γιοφύλλη στὸ περιοδικὸν τοῦ Πρωτοπορία, Χρ. 1, Φλεβ. 1929, σελ. 37-38.

55. Μιχαὴλ Πριονιστής, συνεργάτης τοῦ παραπάνω τεύχους τοῦ περ. Πρωτοπορία, ποῦ μὲ τὸ ἄρθρον τοῦ Ὁ Ψυχάρης καὶ τὸ Νόμπελ βγήκα νὰ ἐνισχύσει καὶ συμπληρώσει τὰ ἀχαραχτήριστα παραληρηματικά τοῦ Ψυχάρη μὲ μαρτυρίες ἀνοπόστατες καὶ ἀνακριβεῖς, ὅπως ἀποδείχτηκε ὕστερ' ἀπὸ τὴ δική μου ἐπέμβασι μὲ γράμμα μου στὸ περ. Νέα Ἑστία καὶ τίς διαφεύσεις τῶν Γρ. Ξενοπούλου καὶ Δ. Πετροκόκκινου. Ὁ Μ. Καλομοίρης καὶ ὁ Ρήγγας Γκόλφης ἀπὸ σεβασμὸ στὴ μνήμη τοῦ Ψυχάρη προτίμησαν νὰ σωπάσουν. Παραθέτω ἐδῶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία τῆς τόσο θλιβερῆς αὐτῆς ἱστορίας γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μας:

α) Πριονιστής, Μιχ. Ὁ Ψυχάρης καὶ τὸ Νόμπελ, περ. Πρωτοπορία, Χρ. 2, Ἰούν.-Ἰουλ. 1930 σελ. 172-174.

β) Ἀνώνυμος: Μία ἀνέκδοτος σάτυρα τοῦ Ψυχάρη κατὰ τοῦ Παλαμά. Ἡ ἀγνωστος ἰδιόγραφος αἰτησις τοῦ Ψυχάρη πρὸς τὴν Σουηδικὴν Ἀκαδημίαν κλπ., ἐφ. Ἡ Βραδυνή, 5, 6, 7, 8 Ἰουλ. 1930.

γ) Ἀνώνυμος: Τὸ Νόμπελ, ἐφ. Πρωτῖα, 6 Ἰουλ. 1930.

δ) Κατσιμπαλῆς, Γ. Κ.: Γράμμα στὸν Γρ. Ξενοπούλου, περ. Νέα Ἑστία, Τόμ. 8, 15 Ἰουλ. 1930 σελ. 772.

ε) [Βακιορέλλης, Β.]: Γύρω ἀπὸ τὸ Βραβεῖον Νόμπελ, ἐφ. Ἔθνος, 18 Ἰουλ. 1930.

στ) Ξ[ενοπούλου, Γρ.]: Γιὰ ἓνα ἄρθρον [διαφεύδει τὸν Μ. Πριονιστή], περ. Νέα Ἑστία Τόμ. 8 1 Αὐγ. 1930, σελ. 829.

ζ) Ξ[ενοπούλου, Γρ.]: Παλαμᾶς—Ψυχάρης—Νόμπελ [ὁ Δ. Πετροκόκκινος διαφεύδει τὸν Μ. Πριονιστή], περ. Νέα Ἑστία, Τόμ. 8, 15 Αὐγ. 1930, σελ. 882.

η) [Γιοφύλλη, Φ.]: Ὁ Παλαμᾶς καὶ τὸ Νόμπελ, περ. Πρωτοπορία, Χρ. 2, Αὐγ.—Σεπτ. 1930 σελ. 197-201.

56. Τὸ 1925.

57. Ἦταν κι αὐτὴ μὲ λέξη ποῦ χρησιμοποιῶσε ὁ Ψυχάρης «χαϊδαυτικά» γιὰ νὰ ἐκδηλώσει τὴν ἀγάπη του!

58. Ἕλληνας δημοσιογράφος ἐγκαταστημένος τότε στὴ Σουηδία.

59. Ὁ Γερμανὸς συγγραφέας Thomas Mann ποῦ πῆρε τὴ χρονιά ἐκείνη τὸ βραβεῖο Νόμπελ.

60. Δὲ χρειάζεται ἐδῶ καμμιά δική μου μαρτυρία. Ὅσα γράφει ὁ Παλαμᾶς εἶναι πέρα ὡς πέρα ὠσατά. Ὁ Σ. Μενάρδος πρωτοστάτης στὸ ζήτημα τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Παλαμά στὸ Βραβεῖο Νόμπελ τὸν ἐνίσχυσαν ἀργότερα καὶ συνέχισαν τίς ἐνέργειάς του οἱ: Π. Λορεντζάτος, Ν. Βέης, Σ. Κουγέας, Α. Ἀνδρεάδης, Σ. Σεφεριάδης καὶ ἄλλοι ἴσως ποῦ δὲ θυμᾶμαι πιά. Καθηγητὲς στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἱστορίας οἱ πρῶτοι, καὶ οἱ δύο τελευταῖοι Ἀκαδημαϊκοί, ἦταν οἱ μόνο ἀρμόδιοι νὰ ὑποβάλλουν πρότασι σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμὸ τοῦ Βραβείου.

61. Τὸ βιβλίον αὐτό, ποῦ εἶχε ἐπανειλημμένως ἀναγγεῖλαι τὰ τελευταῖα χρόνια, δὲν μπόρεσε τελικὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ, καθὼς καὶ ἄλλα του ἔργα.

62. Στὸ ἄρθρον του: Κωστής Παλαμᾶς (Σύντομον σημείωμα) δημοσιευμένο κι αὐτό στὸ ἴδιον τεύχος τοῦ περ. Πρωτοπορία ἔβου καὶ ὁ Μαρσύας τοῦ Ψυχάρη.

63. Χρήστου Παλαμά, Ἐνα σπῆτι τῶν Πατρῶν, Ἀκαδημαϊκὸν Ἡμερολόγιον, Πατρῶν, 1918, σελ. 21-28. Κοίτα ἀπόσπ. στὸ περ. Νέα Ἑστία, Τόμ. 2, 15 Σεπτ. 1927, σελ. 675-678.

64. Γ. Κ. Κατσιμπαλῆ. Παλαμικὴ Βιβλιογραφία 1926-1931, Ἀθήνα. Τυπογραφεῖο «Ἑστία» 1932, 8ο, σελ. 62. Στὴ σειρὰ Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν Παλαμᾶ.

65. Τὸ ἀντίτυπο ποῦ εἶχα στείλει στὸν ποιητὴ τοῦ τὸ ἀφιέρωμα μ' ἓνα στίχο παρμένο ἀπὸ ἓνα Δεκαεπτάρσιχό του (ἀριθ. 42) γιὰ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο: «... κ' Ἐοὺ νὰ φέγγῃς μέσα σὲ Ἰοκίους ζωντανός».

66. Κώστας Ταμβάκης, φίλος μου ἀντισυνταγματάρχης τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ. Εἶχε δημοσιεύσει ἀριστοτεχνικὴ μετάφραση κ' ἐρμηνεῖα ἐξῆς ἀπὸ τὰ δυσκολώτερα ποιήματα τοῦ Βαλερύ: Paul Valéry. Ἡ Πυθία. Μετάφραση σ' ἐλληνικὸ στίχο καὶ σημεῖωμα Κώστα Ταμβάκη. Ἀθήνα 1932. <Τυπογραφεῖο «Χρονικά»> 8ο, σελ. 32. Δημοσίευσε ἀργότερα στὴ Βιβλιοθήκη Ἀρχαίων Ἑλλήνων Πεζογράφων καὶ Ποιητῶν τοῦ Ἐκδ. Οἴκου Ζαχαρόπουλου μεταφράσεις τῆς Ἠλέκτρας τοῦ Σοφοκλέη καὶ τῶν Περσῶν τοῦ Αἰσχύλου. Τὸ γράμμα τοῦ Παλαμά, ποῦ ἀναφέρεται στὴ μετάφρασή του τῆς Πυθίας τοῦ Βαλερύ, δημοσιεύθηκε στὴν ἐφ. Πολιτεία, 20 Μαρτ. 1933.

67. Costis Palamas. Alexandre Papadiamanti. Un peintre des humbles. Traduction de Jean Dargos. Athènes. Imprimerie «Hestia». 1933, 8ο, σελ. 19. Τὸ τεῦχος αὐτὸ τὸ εἶχα τυπώσει μ' ἐξοδὰ μου γιὰ νὰ μοιραστῆ στα μέλη τῆς «Association Guillaume Budé» στὸ προσκόνημά τους στὸ σπίτι τοῦ Παπαδιαμάντη στὴ Σκιάθου.

68. Κωστή Παλαμά. Πεζοὶ Ἀρόμοι Γ'. Κάποιων νεκρῶν ἡ ζωὴ. Προλεγόμενα — Παπαρρηγόπουλος — Βλάχος — Βερναρδάκης — Μορέας — Παπαδιαμάντης — Καρκαβίτσας — Μαβίλης — Δελιγεώργης — Θεοτόκης — Φουτιρίδης — Richerpin — Shakespeare — [Swinburne] — Mistral — Πορφύρας. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Πέτρου Δημητράκου Α. Ε. Ἀθήναι. Περματζόγλου 8. 1934. 8ο, σελ. (4) + 198.

69. «Τὰ Παράκαιρα» τοῦ Κωστή Παλαμά. Ἀρθρα: Ἀριστοῦ Καμπάνη — Ρήγα Γκόλφη — Γιάνκου Ἠλιάδη & Louis Roussel. Ἀθήνα. Τυπογραφεῖο «Ἐστία». 1934, 8ο, σελ. 54. Στὴ σειρά Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν Παλαμά.

70. Ἐννοεῖ τὴ σειρά Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν Παλαμά ποῦ εἶχα ἀρχίσει νὰ ἐκδίδω ἀπὸ τὸ 1929 καὶ ἐξακολούθησα ὡς τὸ 1934 μὲ εἰκοσιτέσσερα τεύχη μὲ ἐλληνικά, γαλλικά καὶ ἀγγλικά κείμενα.

71. André Mirambel καθηγητῆς τῆς νεοελληνικῆς στὴν École des Langues Orientales τοῦ Παρισιῦ, διάδοχος τοῦ Ψυχάρη στὴν ἔδρα αὐτή.

72. Ὁ Παλαμάς ἀπὸ παραδρομὴ ἔγραψε τὴ χρονολογία 1894 ἀντὶ 1934.

73. Εἶχε προσβληθεῖ δέκα μῆνες πρωτίτερα, καὶ ἀκριβῶς στίς 11 Μαΐου τοῦ 1934, τὸ βράδι, (ὕστερ' ἀπὸ τὴν τελευταία του δημόσια ἐμφάνιση ποῦ μίλησε στὴν Ἀκαδημία γιὰ τὴν ποιήτρια Anna de Noailles), ἀπὸ ἡμιπληγία ποῦ τοῦ δυσκόλευε τὴ χρῆση τοῦ δεξιοῦ του χερσιοῦ καὶ τὸν βασάνισε ὡς τὸ θάνατό του.

74. Bogdan Raditza, διαλεχτὸς Κροάτης διανοούμενος, διευθυντῆς τοῦ γραφείου τύπου τῆς Γιουγκοσλαβικῆς Πρεσβείας στὴν Ἀθήνα, ποῦ ἔμεινε καιρὸ στὴν Ἑλλάδα, τὴν ἀγάπησε, γνώρισε καλά πρόσωπα καὶ πράγματα τοῦ τόπου μας, κ' ἐτοιμαζόταν νὰ ἐκδόσει ἓνα βιβλίο μ' ἐντυπώσεις του. Δημοσίευσε, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, ἓνα ἄρθρο γιὰ τὸν Κωστὴ Παλαμά στὸ περ. Νова Европа τοῦ Zagreb, 16 Μαΐου 1930, μελέτη γιὰ τὸν Κ. Π. Καβάφη μὲ πολλὰς μεταφράσεις ποιημάτων του στὸ περ. Српски Книжарски Glasnik [Λογοτεχνικὸς Ταχυδρόμος τῆς Σερβίας] τοῦ Βελιγραδίου 16 Ὀκτ. 1933, Τόμ. ΧΙ., σελ. 263 - 273, μετάφραση τοῦ διηγ. «Ὁ ἔρωτας στὰ χιόνια» τοῦ Α. Παπαδιαμάντη, τῶν «Μοιραίων» τοῦ Κ. Βάρναλη, ποιημάτων τοῦ Κ. Οὐράνη καὶ μελέτη γιὰ τὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία, στὸ ἴδιο περιοδικό, τῆς 16 Μαρτίου 1935, Τόμ. XLIV, σελ. 424 - 447 καὶ μιὰ μελέτη γιὰ τίς «Τραγικὰς ἀντιθέσεις στὴ διανόηση τῶν Βαλκανίων» στὸ περ. Ἰδέα, Τόμ. I, 1933, σελ. 191 - 195, 258 - 262. Ἐτοίμαζε μιὰ ἔρευνα ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες λογοτέχνες (ποῦ νομίζω πὼς δὲν πραγματοποιήθηκε) γιὰ νὰ δημοσιευτοῦ σὲ περιοδικὸ τῆς Σερβίας καὶ εἶχε ὑποβάλει ὀρισμένα ρωτήματα στὸν Κωστὴ Παλαμά. Ἡ ἀπάντησή τοῦ Παλαμά μὲ τίτλο Ἀπόκριση σὲ κάποια ρωτήματα δημοσιεύθηκε μὲ τὴ δική μου ἐπιμέλεια στὸ περ. Τὰ Νέα Γράμματα, Χρ. Α', Γεν. 1935, σελ. 1 - 15.

75. Πιέρ Μορώ. Ἡ «Φλογέρα τοῦ Βασιληᾶ», ἐφ. Νέος Κόσμος, 9 Δεκ. 1934. Μετάφραση ἀπὸ τὸ περ. Nouvelles Littéraires, τοῦ Παρισιῦ.

76. Εἶχε ξεσπάσει λίγες μέρες πρωτίτερα τὸ ἀδελφοκτόνο ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου 1935.

77. André Thérive. Les Livres. Costis Palamas: La Flûte du roi. traduit du néo-grec par Eugène Clément, préface de Charles Diehl. 1 vol. (Librairie Stock), ἐφ. Le Temps. Παρισιῦ, 28 Φεβρ. 1935. Κοίτα ἑλλήν. μετάφραση Νάσου Δετζώρτζη στὸ περ. Τὰ Νέα Γράμματα, Χρ. Α', Σεπτ. 1935, σελ. 500 - 504.

78. Τὸ γράμμα αὐτὸ δημοσιεύθηκε μὲ τὴν ἔγκρισή τοῦ ποιητῆ στὸ περ. Τὰ Νέα Γράμματα, Χρ. Α', Ἰουλ. - Αὐγ. 1935, σελ. 442 - 443 μὲ τίτλο Μιὰ διαμαρτυρία τοῦ Κωστή Παλαμά συναρμυμένον

μ' ἓνα πλατύ ἐπιστημῶμα τοῦ Γ. Θεοτοκά: «Ὁ διωγμὸς τοῦ δημοτικισμοῦ, ὅπου σχολιάζεται χαρακτηριστικὰ στὴν ἀκόλουθη περικοπή: «Εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ καθηγητὲς τῶν Πανεπιστημίων Δελμοῦζος, Λορεντζάτος, Βέης, Θεοφωρίδης, Ἀποστολάκης, παύονται σὰν κλητῆρες μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ εἶναι δημοτικιστὲς, ἐπειδὴ σὰν ἐλεύθεροι ἐπιστήμονες προοδεύουν φανερά μιά θεωρία πού τὴν πιστεύουν ὀρθή καὶ ὠφέλιμη γιὰ τὸν τόπο. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὸ τῆς πανολεθρίας τῶν ἐλληνικῶν χαρακτήρων ὅτι κανένας ὄμιλος διανοουμένων, καμμιά ἐφημερίδα, κανένα ἔντυπο δὲν τόλμησε νὰ διαμαρτυρηθεῖ γιὰ τὸν καινούργιο διωγμὸ τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ γιὰ τὸν κατατροπῶν τῶν δημοτικιστῶν ἐπιστημόνων. Μονάχα ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς σηκώνει τὸ κεφάλι καὶ μιλά, ὁ ἴδιος πάντα Παλαμᾶς, ὁ ἐξοχος αὐτὸς γέροντας πού ξέρει ν' ἀντιπροσωπεύει μόνος τοῦ τὴν πνευματικὴ συνείδησίν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ συγκινητικὸ τοῦ γράμμα πού δημοσιεύεται σὲ τοῦτο τὸ τεῦχος ἐκφράζει καλότερα ἀπὸ κάθε ἄλλο γράψιμο τὴν ὁδὴν καὶ τὴν ἀγωνία τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου, ἐμπρὸς στὴν κακὴ μοῖρα μιᾶς πατρίδας, πού δὲν κατορθώνει νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τῆ βαριά ἐπίδραση τῆς πολύχρονης σκλαβιάς».

79. Στὴν ὁδὸ Περιάνδρου ἀριθ. 5 στὴν Πλάκα.

80. 2^ο βιβλίο: Κωνσταντίνου Τοῦτσου. *Παλαμᾶς*. Ἀθήνα 1936. <Τυπογραφεῖο Κώστα Σ. Παπαδογιάννη, Φαρρῶν 41>, 8ο, σελ. 413, πού δὲν εἶχε ἀκόμα ἐκδοθεῖ, ἀλλὰ εἶχαν δημοσιευτεῖ κεφάλαιά του σὲ περιοδικὰ καὶ εἶχε διαβάσει ἓνα μεγάλο του μέρος στὸν ποιητῆ.

81. Ἀντρέας Καρνατώνης, διευθυντῆς καὶ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ *Τὰ Νέα Γράμματα*, 1935-1940. Ἐκτὸς ἀπὸ πολλὰ κριτικὰ ἄρθρα γιὰ τὸν Παλαμᾶ καὶ ἄλλους νεοέλληνες λογοτέχνες σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες ἔχει ἐκδόσει τὰ βιβλία: *Εἰσαγωγή στὸ Παλαμικὸ ἔργο*. Ἀθήνα. Τυπογραφεῖο «Ἐστία», 1929, 8ο, σελ. 56. *Γύρω στὸν Παλαμᾶ*. Ἀθήνα. Τυπογραφεῖο «Ἐστία», 1932, 8ο, σελ. 161, στὴ σειρά *Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν Παλαμᾶ καὶ Ὁ ποιητὴς Γιώργος Σεφέρης*. Ἀθήνα. Τυπογραφεῖο «Ἐστία», 1931, 8ο, σελ. 136.

82. Κωστῆ Παλαμᾶ, *Ὁ Κάλβος κι ἄλλη μιά φορὰ*, περ. *Τὰ Νέα Γράμματα*, Χρ. Β', Μάρτης 1936, σελ. 177-201. Ξανατ. στὸ βιβλίο: Κωστῆ Παλαμᾶ. *Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου*. Τόμος δεῦτερος. Ἐκδόσεις Ἔργων Κ. Παλαμᾶ. Ἀθήναι 1940, στίς σελ. 159-186.

83. *Ὁ Δέξιππος*, ποίημα ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη συλλογὴ τοῦ Παλαμᾶ, *Πρόσωπα καὶ Μονόλογοι*. Ἔμεινε ἀσυμπλήρωτο καὶ μονάχα τὸ πρῶτο μέρος του ἔχει γραφτεῖ.

84. *Ὀμηρικὸς Ὕμνος*, ποίημα ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη συλλογὴ τοῦ Παλαμᾶ *Πρόσωπα καὶ Μονόλογοι*, δημοσιεύτηκε στὸ περ. *Τὰ Νέα Γράμματα*, Χρ. Α', Μάρτης 1935, σελ. 121 - 127.

85. Θεμιστοκλῆς Τοῦτσος, δικηγόρος καὶ πολιτευτῆς, ὑφηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας, ἐξόριστος ἀπὸ τὸ τότε καθεστῶς στὴ Μήλο.

86. Οἱ *Νεράϊδες* εἶναι κεφάλαιο ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Κ. Τοῦτσου, *Παλαμᾶς*. (Κοίτα σσημ. 80).

87. Μαρία, ἡ γυναίκα τοῦ ποιητῆ· *Ναυσικά*, ἡ κόρη του· *Λέαντρος*, ὁ γιὸς του.

88. Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος, ὁ ἄλλοτε πολιτικός, συνεργάτης τοῦ Βενιζέλου καὶ πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδας.

89. Ὁ Παλαμᾶς ταξίδεψε μαζί του στὸ προσκύνημα στὰ ἐκατόχρονα τοῦ Βαλαωρίτη στὴ Λευκάδα, καὶ στὰ λουτρά τῆς Αἰδηψοῦ. Τίς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τίς συναντήσεις του μὲ τὸν Μιχαλακόπουλο τίς ἔχει δημοσιεύσει στὰ ἄρθρα του: «Ἀπὸ τὸ προσκύνημα τοῦ Βαλαωρίτη», ἐφ. *Ἐλεύθερος Λόγος*, 15 Ἰουν. 1925, καὶ «Συνομιλία στὸ κατάστρωμα» καὶ «Συνέχεια τῆς συνομιλίας», ἐφ. *Ἐλεύθερον Βῆμα*, 2 καὶ 9 Σεπτ. 1926.

90. Ὁ Α. Μιχαλακόπουλος εἶχε ἀπέραντη μνήμη καὶ συνήθιζε ν' ἀπαγγέλλει στίχους τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἄλλων νεοελλήνων ποιητῶν.

Σημ. Στὴ δημοσίευση τῶν γραμμάτων αὐτῶν, ἐγίνε προσπάθεια νὰ κρατηθεῖ ὅσο γίνεται πιστότερα ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ στίξη τοῦ πρωτότυπου.

Γ. Κ. ΚΑΤΣΙΜΠΑΛΗΣ

★

ΣΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

17 Ἰανουαρίου 1930

Κύριε Ὑπουργέ,

Ἀγαπητέ μου κύριε Παπανδρέου,

Συγχωρήσατέ μου νὰ συνταξιάσω στὸ γράμμα μου τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα ποὺ εἶναι γιὰ μένα ἓνα. Ἀκόμη ἀπηχοῦν μέσα μου τ' ἀσυνήθιστα λόγια μὲ τὰ ὅποια ἓνας ἀπὸ τοὺς Πρώτους τῆς Πολιτείας, ἐπικαλούμενος τοὺς ὠραίους καιροὺς τῆς νεότητός του, ποὺ καὶ σ' ἐκείνους μέσα ἐπρώτευεν, ἐπισημοποίησε τὴ συμπάθειά του πρὸς ἓνα ποιητὴ ποὺ ἄλλη δὲν εἶχε, οὐτ' ἔχει φιλοδοξία στὴ ζωὴ του παρὰ νὰ μένη ἀπλὸς τραγουδιστῆς.

Μὲ συγχωρεῖτε ἀκόμη ποὺ ἐδίστασα κάπως, ἀμέσως νὰ σὰς ἐκφράσω καὶ μ' ἓνα γράμμα τὴ συγκίνησή μου, ὕστερ' ἀπὸ τὰ προφορικά μου εὐχαριστῶ, μήπως σὰς ἐφαίνονταν περιττό.

Ὅσο μοῦ εἶναι βολετὸ νὰ παρακολουθῶ τὴν πολιτικὴ σας σταδιοδρομίαν, σὰς εὐχομαι πάντᾳ τὸ καθαρὸ κοίταγμα, τὸ στερεὸ περπάτημα στὰ δύσκολ' αὐτὰ περάσματα.

Ὅταν μὲ τὰ λίγα μου λόγια στὸ ἀκαδημαϊκὸ πρόγευμα στάθηκα, καθὼς ἀκούσατε, στὴν ἀνάμνηση τῶν νεανικῶν σας χρόνων, εἶχα στὸ νοῦ, χωριστὰ μιὰν εἰκόνα· εἶναι ἀπὸ ἐκείνες ποὺ στέκονται, σὰ νὰ ἐπιπλέουν, στὴ θάλασσα πύσων λησμονημένων πραγμάτων! Ἐνα βράδι ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον ποὺ ἐγραμμάτευα, σὲ κάποιες, νομίζω, τρικυμισμένες ὥρες, νεαρὸς φοιτητῆς μὲ εἶχατε συνοδεύσει ὡς τὴν πόρταν τοῦ σπιτιοῦ μου μὲ κάποια ὠραία λόγια ἐνθουσιαστικά, ἐνθαρρυντικά, ποὺ συχνὰ δὲν ἀκούγονται καὶ ἀπὸ τὰ στόματα τῶν νέων...

Μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ μου πρὸς Ἑσᾶς τιμὴ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

★

ΣΤΟΝ ΚΛ. ΠΑΡΑΣΧΟ

I

Κυριακὴ 11.9.27

Φίλε κύριε Παράσχε

Θὰ ἐπιθυμοῦσα, ἂν εἶναι δυνατόν, νὰ παραλειφθοῦν ἀπὸ τὴ λογογραφικὴ σας συνέντευξή σας ἀποδλέπον στὴν ὑπόθεσιν τοῦ «ἄκριτου τραγουδιστῆ» καὶ τῆς παραχαράξεως τοῦ κειμένου. Γιατὶ δὲν εἶναι, νομίζω, κατάλληλη ἢ περίστασις, μέσα ἐκεῖ, νὰ ζητήσω τὴν ἐξόφλησιν λογαριασμῶν ποὺ θὰ μπορούσαν, εὐθετώτερα, σὲ μιὰν ἄλλη στιγμή, νὰ ἔχουν τὸν τόπο τους: Ἀκόμα: ἐπαφίνομαι στὴν καλλιτεχνικὴ σου λεπτότητα γιὰ τὴ μνεῖα ποὺ γίνεταί περὶ *Ψυχάση*. Τὰ ζωηρὰ καὶ ἀπότομα χρώματα θὰ ἔπρεπε κάπως νὰ νερωθοῦν, νὰ χλωμιάσουν· κυρίως γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Δὲν πρέπει νὰ φανῶ ὅτι δίνω γλωσσικά μαθήματα, — πράγμα ἐπικίνδυνον — ἀλλὰ ὅτι ὡς λογοτέχνης καὶ ποιητῆς δὲν μπορῶ νὰ ὑποταχθῶ ἀπόλυτα στοὺς γλωσσικοὺς ψυχαρικοὺς κανόνες καὶ ὅτι ἡ λέξις γιὰ μᾶς καὶ ἡ ἀγάπη τῆς καὶ τὸ μεταχείρισμά της ἀκούει σὲ κάποιους ἄλλους δρους.

Ὅσο γιὰ τὴ συνέντευξιν, μὲ ὄλο, βέβαια, τὸ γνωστικὸ κοντόλι σου, τώρα ποὺ τὴ συλλογίζομαι, μελαγχολῶ. Δὲν εἶμαι γιὰ νὰ μιλῶ, ἂν εἶμαι κάπως γιὰ νὰ γράφω. Ἦθελα νὰ φευγα κάπου, καὶ νὰ σάπαινα, διευκολύνοντας ἔτσι: καὶ κάποιον ὠραῖο βυθισμό στὴ λήθη, μιὰν ὥρα ἀρχήτερα.

Πολὺ καὶ τ' ὄνομα ποὺ σημειώνω κάτου ἀπὸ τοὺς στίχους μου. Ἐὶδανικὸ τοῦ ποιητῆ πρέπει νὰ βρισκεται σ' αὐτὸν τὸν οὐγκικὸ στίχο ποὺ μοῦ ἐγίνε ἐφιάλτης αὐτὴ τὴ νύχτα:

Ami, cache ta vie et répands ton esprit!

Μὲ φιλικώτατα αἰσθήματα

ΠΑΛΑΜΑΣ

II

25.12.22

Φίλε κύριε Παράσχε

Καλὰ καλὰ δὲν ξέρω γιατί οἱ γραμμὲς πού ἀφιερῶσατε στὴν «Πατρίδα» γιὰ τὰ νεόβγαλτα μικρὰ μου βιβλία, μοῦ ἔδωκαν μιὰ γοργή, ξαφνική, εὐκολοπέραστη, ὅμως μιὰ μεγάλη, στὸ διάβασμά των, συγκίνηση.

Βέβαια, πὼς ἐτονίσσατε ὅ,τι ἀξίζει, κυριώτερα, νὰ τονισθῆ· τὸ συντηρητικὸ μου δημοτικισμὸ· τὸ σημεῖο πού βρέθηκα σ' αὐτὸ ξαναγυρισμένος ὕστερ' ἀπὸ λογιῆς λοξοδρομίες. Ἀλλὰ τὴν συγκίνηση μοῦ τὴν προξένησε τὸ σταμάτημά σας σὲ κάποιον ποιητὴ πού κρύβεται μέσα μου, πού σπάνια φαίνεται καὶ πού γλήγορα πνίγεται μέσα στὶς ἄλλες νοοκρατικές καὶ λογοτεχνικές ἐγνοιες πού μᾶς ἀπορροφοῦν. Καὶ αὐτὸ ἦταν σὰν ἕνας φόρος πού, ἄθελα ἴσως, τὸν πλήρωσε ὁ νέος ποιητὴς πού πάντα ὑπάρχει μέσα σας, ἔστω καὶ κρυμμένος, ἀπὸ τὸν καιρὸ πού παιδὶ σᾶς θυμοῦμαι παρουσιασμένο στὸ περιοδικὸ πού τώρα λησμονῶ τ' ὄνομά του, καὶ μὲ ὄλη σας τὴν κριτική καὶ τὴν ἄλλη ἀναγκαστική ἐργασία στὴ δημοσιότητα. Φόρος πρὸς τὸν ποιητὴ, πρωτεῖκό ἴσως, μὰ πιά γέρο.

Σᾶς εὐχαριστῶ καὶ σᾶς χαιρετῶ μὲ τὴν εὐχή μου νὰ ζήτε,
καθὼς τὸ ἀξίζετε, εὐτυχισμένα

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

★

ΣΤΟΝ ΠΕΤΡΟ ΧΑΡΗ

23.1.35

Φίλε κύριε Χάρη,

Τὸ ἐσώκλειστο (*) εἶναι γιὰ τὴ Ν. Ἑστία. Ἄν τὸ δημοσιεύσετε, σᾶς παρακαλῶ νὰ διορθωθῆ προσεχτικὰ ὅπως τὸ ἔχω γραμμένο, ἂν δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μοῦ σταλθῆ διόρθωση.

Γιὰ ὅσα μοῦ γράφετε, ἔδωκα στὴν κόρη μου νὰ φροτίσῃ, γιατί εἶν' αὐτὴ ἀρμόδια. Ὅσα μᾶς γράφουν οἱ ξένοι εἶναι βέβαια χαρακτηριστικὰ καὶ κάποτε σημαντικά. Ἀλλὰ τὸ ἀπαραίτητο εἶναι ἔδῳ νὰ μᾶς προσέχουν καὶ νὰ μᾶς ζητοῦν. Αὐτὸ εἶναι δύσκολο ὅταν κανεὶς γεράσῃ. Ἄν καὶ τὰ ὄρια πού χωρίζουν τοὺς νέους ἀπὸ τοὺς παλαιούς εἶναι δυσκολότερα. Ἀλλὰ ἡ συμπάθεια κ' ἡ ἀγάπη τὰ βρίσκει. Μὰ πρέπει βέβαια κι ὁ παλιὸς κι ὁ νέος νὰ εἶναι ἀξιοπρόσεχτοι καὶ νὰ μὴ λησμονοῦν πὼς ὅλα ἀλλάζουν καὶ πάν' ἐμπρὸς ἀργὰ καὶ σιγά. Τὰ νέα καὶ τὰ παλιά δὲν εἶναι ἀλληλένδετα καὶ δυσκολοχώριστα ὅσο κι ἂν ἡ τάση τους εἶναι νὰ χωριστοῦν;

Δὲν μπορῶ νὰ γράφω εὐκολὰ· τὸ χέρι μου δὲν τὸ θέλει· μὰ ὅσο μπορῶ, φροντίζω. Ἴσως θὰ σᾶς εἶπε κάποιος πὼς εἶμαι δυσαρεστημένος. Γιατί; ἐγὼ δὲν τὸ ξέρω. Μπορεῖ κάποτε οἱ ἰδέες μας νὰ βρέθηκν διαφορετικές. Ἀλλὰ πὼς ποτὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ὅμοιοι καὶ ἀπαράλλαχτοι δυὸ ἄνθρωποι, μάλιστα ἐκεῖνοι πού σκέπτονται. Ἐγὼ ὅσο σκέπτομαι τόσο μοῦ μπαίνει στὸ μυαλὸ πὼς εἶμαι ὁ ἁμαρτωλὸς πού πρέπει νὰ ζητῆ συγχώρηση. Γιαυτό θὰ ἤθελα κι ἀπὸ σὲ νὰ τὴ ζητήσω. Συγχωρεῖστε με καὶ δόστε μου φιλικὰ καὶ συγκαταβατικὰ τὸ χέρι σας.

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

(*) Τὸ «Μνημόσυνο», «Νέα Ἑστία», τόμ. ΙΖ', τεύχ. 196.